

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

ARAP DİLİNDE HARF-İ CERLER
VE KULLANIM BOYUTLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Murat Serdar ŞADOĞLU

İstanbul
Temmuz, 2019

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

ARAP DİLİNDE HARF-İ CERLER
VE KULLANIM BOYUTLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Murat Serdar ŞADOĞLU

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Abdulmutalip ARPA

İstanbul
Temmuz, 2019

ÖZET

ARAP DİLİNDE HARF-İ CERLER VE KULLANIM BOYUTLARI

Murat Serdar ŞADOĞLU

Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Abdulmutalip ARPA

Temmuz - 2019, 171 + viii Sayfa

Arapça’da harf-i cerler, -diğer harflere göre- dilde daha sık kullanıldıkları, anlamı daha etkili vurguladıkları ve ayrıntıları daha net belirledikleri için dilcilerin ilgi odağı olmuş ve haklarında çok yazılıp çizilmiştir. Arapça’daki bu zenginliğe dokunmak, kelimelerdeki genişliğe değinmek ve kullanımlardaki çeşiklilikten söz etmek için bu araştırmada harf-i cerler çalışma alanı olarak seçilmiştir. Bu araştırmada önceden yazılıp çizilenlerle tekrara düşmemek ve konuya analiz ve tasnif boyutlarında yenilik katmak için harf-i cerlerin ele alındığı eski ve yeni geniş literatürün derlenmesi, farklı görüşlerin dikkatlice incelenmesi ve konunun etraflıca değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Araştırmada, öncelikle harf-i cerler kavramsal açıdan detaylıca incelenmekte, ne olup ne olmadıkları belirlenmekte ve sayıları hakkında yeni tespitlerde bulunulmaktadır. Ardından belli tasnif çerçevesinde ayrıntılı kullanım boyutları incelenmekte, cümlede bıraktıkları lafzî ve mânevî etkiler belirlenmekte ve zâid olma veya hazfedilme gibi özel durumlarıyla ilgilenilmektedir. Son olarak kavramsal niteliği ve kullanım boyutu belirlenmiş olan harf-i cerlerin belli özelliklerini vurgulamak ve farklılıklarını öne çıkarmak için hem müstakil yapıları itibariyle hem de mecrûru ve müte‘allakına dair kullanım koşulları itibariyle çeşitli sınıflandırılmalara tâbî tutulmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Harf, Cer, Âmil, İ‘râb, Harf-i Cerler, Hafd Harfleri, İzâfet Harfleri, Sıfat Harfleri, Anlam Harfleri

ABSTRACT

THE PREPOSITIONS IN THE ARAB LANGUAGE AND USAGE DIMENSIONS

Murat Serdar ŞADOĞLU

Master, Basic Islamic Sciences

Thesis Supervisor: Assoc. Prof. Abdulmutalip ARPA

July - 2019, 171 + viii Pages

In Arabic, the letter-i ceres were used more frequently in the language, emphasizing the meaning more effectively and determining the details more clearly and became the focus of linguists' attention and were written about them. In order to touch this richness in Arabic, to mention the breadth of words and to talk about the variety in use, the letter-i ceres were chosen as the field of study. In this research, it is aimed to compile the old and new extensive literature, to examine the different views and to evaluate the subject thoroughly in order to avoid repetition with the ones written and drawn before and to add novelty to the subject in terms of analysis and classification. In this research, firstly, the letters-i drawers are examined in detail from a conceptual point of view, what they are and what is not, and new determinations are made about their numbers. Then, detailed usage dimensions are examined within the framework of certain classification, the linguistic and spiritual effects they have left in the sentence are determined and special situations such as loss or pleasure are dealt with. Finally, they were subjected to various classifications both in terms of their individual structures and their conditions of use and in order to emphasize their specific features and to emphasize their differences.

Key Words: Particle, Genitive Case, The Operative, Parsing, Prepositions, Particles wich Influence The Sense

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar	vii
ŞEKİLLER	vii
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
HARF-İ CER KAVRAMININ İNCELENMESİ	3
1.1. Harf-i Cer Terkîbindeki Harf Kelimesinin İncelenmesi	3
1.1.1. Harf Kelimesinin Sözlük Anlamı	3
1.1.2. Harf Kelimesinin Terim Anlamı	8
1.1.3. Harf-i Cerlerin Anlam Harfleri İçindeki Yeri	13
1.2. Harf-i Cer Terkîbindeki Cer Kelimesinin İncelenmesi	19
1.2.1. Cer Kelimesinin Sözlük Anlamı	19
1.2.2. Cer Kelimesinin Terim Anlamı	20
1.3. Harf-i Cer Terkîbinin İncelenmesi	26
1.3.1. Harf-i Cer Teriminin Anlamı	26
1.3.2. Harf-i Cerler İçin Kullanılan Diğer İsimler	36
1.3.3. Harf-i Cerlerin Sayısı ve Ne Oldukları	41

İKİNCİ BÖLÜM

HARF-İ CER OLARAK GELEN YAPILAR	48
2.1. Harf-i Cer Olduğunda İttifâk Edilen Yapılar.....	48
2.1.1. Sadece Harf-i Cer Olarak Gelen Harfler.....	49
2.1.2. Harf-i Cer Gelme Zorunluluğu Bulunmayan Harfler.....	70
2.1.3. İstisnâ Harfi Olarak Gelebilen Harfler.....	89
2.2. Harf-i Cer Olduğunda İhtilâf Edilen Yapılar.....	101
2.2.1. Râcih Görüşe Göre Harf-i Cer Olarak Gelen Harfler.....	101
2.2.2. Nâdiren Harf-i Cer Olarak Gelen Harfler.....	106
2.2.3. Şâz Görüşlere Göre Harf-i Cer Olduğu Söylenen Harfler.....	110
2.2.4. Hazfedilmiş Harf-i Cerlerin Yerine Geldiği Söylenen.....	118
2.3. Harf-i Cerlerin Zâid Olması.....	120
2.4. Harf-i Cerlerin Hazfedilmesi.....	121

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HARF-İ CERLERİN SINIFLANDIRILMASI	130
3.1. Müstakil Yapıları İtibariyle Harf-i Cerler.....	131
3.1.1. Aldıkları Şekiller İtibariyle.....	131
3.1.2. Geldikleri Yapılar İtibariyle.....	133
3.1.3. Amelleri İtibariyle.....	136
3.1.4. Cer Edebilmeleri İtibariyle.....	138
3.2. Kullanım Koşulları İtibariyle Harf-i Cerler.....	139
3.2.1. Girebildikleri Yapılar İtibariyle.....	139
3.2.2. Mecnûrları İtibariyle.....	144
3.2.3. Mütte‘allakları İtibariyle.....	148
SONUÇ	154
KAYNAKÇA	160
ÖZGEÇMİŞ	170

TABLULAR

Tablo 1.1.3.1: Harf-i Cerlerin Anlam Harfleri İçindeki Yeri (Klasik Tasnif).....	19
Tablo 3.1.3.1: Harf-i Cerlerin Amel Edebilirliği ve Amel Etme Kapsamı.....	138
Tablo 3.2.1.1: Harf-i Cerlerin Kullanım İtibâriyle Âmil Harf İçindeki Yeri (Detay Tasnif).....	143
Tablo 3.2.3.1: Harf-i Cerlerin Farklı Açılardan Sınıflandırılmaları.....	152

ŞEKİLLER

Şekil 1.2.2.1: ‘Âmil, Ma‘nâ, İ‘râb ve ‘Alâmet İlişkileri.....	21
Şekil 1.3.1.1: İzâfet Terkîbi ile Sıfat Terkîbi Bileşenlerinin Hareket Yönü.....	33

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.s.	: aleyhisselâm
bkz.	: bakınız
bs.	: baskı
c.	: cilt
ev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
düz.	: düzenleme
ed.	: editör
h.	: hicri
hz.	: hazırlayan
mat.	: matbaası
nşr.	: neşreden
ö.	: ölüm tarihi
ör.	: örnek, örneğın
s.	: sayı
s.a.v.	: sallallâhu aleyhi ve sellem
thk.	: tahkik
tlf.	: telif
t.y.	: basım tarihi yok
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğeri
vson.	: ve sonrası
y.y.	: basım yeri yok

GİRİŞ

Dil, İnsanların duygu ve düşüncelerini, belli kurallar çerçevesinde, ses veya işaretlerle bildirmeyi sağlayan çok yönlü gelişmiş bir sistemdir. Beyân ise, bu iç duygu ve düşüncelerin açığa çıkarılma biçimi ve sunulma yeteneği olarak, dilin özüdür ve mâhiyetinin cevheridir.

Bu açıdan Kur'ân-ı Kerîm yaratılıştan bahsederken, insanın yaratılışını zikrettikten sonra; hemen güneş, ay, yıldızlar, ağaçlar ve diğer yaratılışlardan bahsetmek yerine, beyândan söz etmiştir.¹ ﴿الرَّحْمٰنُ ۙ عَلَّمَ الْقُرْآنَ ۙ خَلَقَ الْإِنْسَانَ ۙ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ ۙ﴾ (Rahmân, 55/1-4) “*Rahmân, Kur'an'ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona beyânı öğretti.*”

Kur'ân-ı Kerîm'in dili beyân olarak tanımlaması, beyânı varlığın bir parçası olarak sunması; dildeki işlevin temel amaç ve maksadına dikkat çekmesi ve diller arasındaki üstünlük ve mükemmelleğin ölçüt ve tercih esâsına vurgu yapması açısından önemlidir.

Kur'ân-ı Kerîm'in tüm diller arasından Arapça'yı beyân edici olarak övmesi, diğer dillerin bu vasıfda eksiliği bulunduğunu ve Arapça'nın altında olduğunu gösterir.² ﴿وَإِنَّهُ لَنَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۙ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ ۙ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ ۙ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ ۙ﴾ (Şu'arâ', 26/192-195) “*Şüphesiz bu Kur'an, âlemlerin Rabbi'nin indirmesidir. Uyarıcılardan olası diye onu güvenilir Ruh (Cebrail) senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirmiştir.*”

Bu durumda Arapça, zengin kelime dağarcığının yanı sıra, kelimelerdeki geniş kullanım biçimi, engin anlam içeriği ve derin etimolojik felsefesiyle her türlü düşünce ve duygunun tam anlamıyla ifâde edilebildiği en önemli dil olma vasfına sâhiptir.

Kur'ân'ın tanıklık ettiği Arapça'nın bu özelliği, ilim ehlinin dikkatini çekmiş, Arapça'nın derin ve engin esrârına -incelemek ve açığa çıkarmak için- yönlendirmiştir.

¹ Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *es-Sâhibî fî Fıkhi'l-Luga*, 1. bs. (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 19.

² A.g.e.

Öyleki bu ilmin yanacak kadar olgunlaştığı¹ ya da olgunlaştığını ama henüz yanmadığını söylemişlerdir. Zerkeşî (ö.794/1392) derki:

"كان بعض المشايخ يقول: العلوم ثلاثة: علم نضج وما احترق، وهو علم الأصول والنحو. وعلم لا نضج ولا احترق، وهو علم البيان والتفسير. وعلم نضج واحترق، وهو علم الفقه والحديث."²

Bu araştırmadaki alanımız nahiv olduğuna göre yukarıdaki bu sözü iki türlü anlamak gerekir. İlki nahiv ilminde konu ve meselelerinin olgunlaşp tamamen bitirilmişcesine araştırıldığı. İkincisi nahiv alanında oldukça zengin entelektüel bir birikimin olduğudur.

Arapça'daki bu zenginliğe dokunmak, kelimelerdeki genişliğe değinmek ve kullanımlardaki çeşiklilikten söz etmek için bu araştırmada harf-i cerler çalışma alanı olarak seçilmiştir.

Arapça'da harf-i cerler, cümledeki parçaları birbirine bağlayan ve detaylı anlamları özet bir şekilde sunan kelimelerdendir. Bu harfler diğer harflere göre dilde daha sık kullanıldıkları, anlamı daha etkili vurguladıkları ve ayrıntıları daha net belirledikleri için dilcilerin ilgi odağı olmuş ve haklarında çok yazılıp çizilmiştir.

Bu araştırmada önceden yazılıp çizilenlerle tekrara düşmemek ve konuya analiz ve tasnif boyutlarında yenilik katmak için harf-i cerlerin ele alındığı eski ve yeni geniş literatürün derlenmesi, farklı görüşlerin dikkatlice incelenmesi ve konunun etraflıca değerlendirilmesi hedeflenmiştir.

Araştırmada, öncelikle harf-i cerler kavramsal açıdan detaylıca incelenmekte, ne olup ne olmadıkları belirlenmekte ve sayıları hakkında yeni tespitlerde bulunulmaktadır. Ardından belli tasnif çerçevesinde ayrıntılı kullanım boyutları incelenmekte, cümlede bıraktıkları lafzî ve mânevî etkiler belirlenmekte ve zâid olma veya hazfedilme gibi özel durumlarıyla ilgilenilmektedir.

Son olarak kavramsal niteliği ve kullanım boyutu belirlenmiş olan harf-i cerlerin belli özelliklerini vurgulamak ve farklılıklarını öne çıkarmak için hem müstakil yapıları itibariyle hem de mecrûru ve müte'allakına dair kullanım koşulları itibariyle çeşitli sınıflandırılmalara tâbî tutulmuşlardır.

¹ Temmâm Hassân, *el-Lugatu'l-'Arabiye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, (ed-Dâru'l-Beydâ: Dâru's-Sekâfe, 1994), 7.

² Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Behâdır b. 'Abdullâh ez-Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâid*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan, 1. bs. (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2000), 1/13.

BİRİNCİ BÖLÜM

HARF-İ CER KAVRAMININ İNCELENMESİ

Arapça’da harf-i cer kavramı terkîb olarak izâfet terkîbidir. Bu terkîb *harf* ve *cer* kavramlarından oluşur. Bu bölümde harf-i cer kavramı hem müfred kelimeler olarak hem de terkîb olarak üç kısımda ele alınacaktır. İlk kısımda *harf* kelimesi incelenecek, ikincide *cer* kelimesi, üçüncüde ise *harf-i cer* terkîbi incelenecektir.

1.1. Harf-i Cer Terkîbindeki Harf Kelimesinin İncelenmesi

Bu kısımda harf-i cer terkîbindeki *harf* kelimesi önce sözlük anlamı açısından, sonra da terim anlamı açısından incelenecektir. Harfin terim anlamı netleştikten sonra gelecek kısma hazırlık olması için harf-i cerlerin anlam harfleri içindeki yerine değinilecektir.

1.1.1. Harf Kelimesinin Sözlük Anlamı

Harf kelimesi [حَرْف] fiilinin masdarı olan [حَرْف] kelimesinin isimleşmiş hâlidir.¹ Çoğulu [أَحْرَف], [أُحْرُوف] ve [جِرْفَة] şeklinde gelir.² Sözlük bakımından *taraf*, *kenar*, *yan*; *kıyı*, *köşe*, *sınır*; *zirve*, *tepe*; *bir şeyin bir yüzü ve bir yönü*; *bir nesnenin ucu*, *sivri ve keskin kısmı* vb. anlamları ifâde eder. Ör.: [حَرْفُ السَّفِينَةِ] “*geminin kenarı*”, [حَرْفُ النَّهْرِ] “*nehrin kıyısı*”, [حَرْفُ الْجَبَلِ] “*dağın zirvesi*”, [حَرْفُ السَّيْفِ] “*kılıcın ucu*,

¹ Bir kelimenin isim veya masdar olması lafzî ve mânevî açıdan farklar doğurur: Lafzî fark; masdarın fiilin kıyâsî çekimine bağlı kalması, ismin ise bu kıyâsa bağlılık göstermemesi şeklindedir. Ör. [سَلَّمَ] kelimesinin masdarı [تَسْلِيم]’dir, [سَلَام] ise kıyâsa uygun gelmediği için bu fiilin isim hâlidir. Mânevî fark ise; masdar olaya delalet ettiği gibi fâ‘iline de delalat eder, isim ise sadece olaya delalet eder, bu durumda [سَلَام] kelimesi selam verene delalet etmezken, [تَسْلِيم] kelimesi bir selam verene de delalet eder. (bkz.) Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb b. Kayyim el-Cevziyye, *Bedâi ‘u'l-Fevâid*, thk. ‘Alî b. Muhammed el-‘İmrân, (Mekketu'l-Mukerrame: Dâr ‘Âlemi'l-Fevâid, t.y.), 2/606.

² Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, (Kâhire: Dâru'l-Ma‘ârif, t.y.), 2/838.

keskin taraftı” ve ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ﴾ (Hac, 22/11) “*Kimi insanlar Allâh’a yalnız bir yönden (kenarından, istikrarsız bir şekilde) kulluk eder.*” demektir.¹

İbn Fâris (ö. 395/1004), [حرف] kelimesindeki [ح], [ر] ve [ف] harflerinden türetilen tüm kelimelerin üç farklı temel anlamdan birini ifâde edeceğini belirtir. Bunlar: Bir şeyin kenarı ve sınırı, bir şeyden sapmak ve dönmek ve bir şeyin takdîri anlamlarıdır.² Muhammed Hasan ise, yukarıdaki ikinci ve üçüncü anlamların da ilk anlamdan türetildiğini vurgular ve [حرف] maddesinin delalet ettiği anlamları şöyle özetler: İstikrarsızlık, kararsızlık, bir tarafa meyilli olmak, bir tarafta bulunmak için çaba göstermek ve bir durumdan diğerine geçiş için hazırlanmak.³

Arapça’da, dildeki bir sesi ifâde eden ve alfabeyi oluşturan işaretlerden her birine okuryazarlarca *harf* denildiği gibi, dil âlimlerince kelimenin bir türü olup cümlenin oluşumunda diğer kelime ve cümleleri birbirine bağlayan bazı edatlara *harf* denilmekte, kıraat âlimlerince de dildeki lehçeler ve kullanım farklılıklarına yine *harf* denilmektedir.

Ör. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir hadislerinde şöyle buyurmaktadır: “*Kim Allâh’ın kitabından bir harf okursa, onun için bir hasene (sevap) vardır. Her hasene için ise, on misli sevap vardır. Ben “Elif, Lam, Mim” bir harftir demiyorum. “Elif” bir harf, “Lam” bir harf, “Mim” bir harftir.*”⁴ Bu hadiste Kur’ân-ın kelimelerini oluşturan her bir sesin farklı olan sestten ayırt edildiği görülür ve her birine ayrı ayrı

¹ Ebû Nasr İsmâ’il b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh: Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed ‘Abdulgafûr ‘Attâr, 4. bs. (Beyrût: Dâru'l-‘İlmi lil-Melâyîn, 1990), 4/1342-1343. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 2/837-840. Ebu't-Tâhir Muhammed b. Ya’kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, thk. Mektebu Tahkîki't-Turâs fî Müesseseti'r-Risâle, 8. bs. (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 2005), 799-800.

² Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu‘cem Mekâyisi'l-Luga*, thk. ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn, (Kâhire: Dâru'l-Fikr, 1979), 2/42-43.

³ Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cem Hurûfu'l-Me‘ânî fi'l-Kur’âni'l-Kerîm*, 1. bs. (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1996), 1/ç.

⁴ Ebû ‘İsa Muhammed b. ‘İsa b. Sevra et-Tirmizî, *el-Câmi ‘u's-Sahîh: Sunenu't-Tirmizî*, thk. Şu‘ayb el-Arnâvût ve ‘Abdullatîf Hirzullah, 1. bs. (Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-‘Âlemiyye, 2009), 5/176, (Hadis no: 3135).

sevap yazıldığı belirtilir. Nitekim İbn-i Sînâ'da (ö. 428/1037), Tehânevî'nin (ö. 1158/1745'den sonra) naklettiği üzere harfi bu kullanıma uygun tanımlamıştır:

[الحرف كيفية تعرض للصوت، بها يمتاز الصوت عن صوت آخر مثله في الحدة والثقل تمييزاً في المسموع.]

“(Harf) sesin ârızî bir biçimidir; bununla ses, benzeri diğer bir sestem tizlik ve tokluk bakımından işitme yoluyla ayırt edilir.” Bu tanım harfin genel tanımı ve ilk akla gelen anlamıdır.¹

Arapça'nın yazısını oluşturan yirmi sekiz harf (ses) terminolojik olarak, kelimeleri hecelere bölerek onların hecelerini oluşturdukları için [حُرُوفُ الْهَجَاءِ] veya [حُرُوفُ النَّهْجِي] diye bilinirler. Bu harflere, kelimelerin oluşumunda yapı taşı vazifesi görmeleri bakımından [حُرُوفُ الْمَبَانِي] ve kelimeleri oluşturmaları neticesinde onlardan meydana gelen kelâmın netliğe kavuşturulması sebebiyle de [حُرُوفُ الْمُعْجَمِ] denilmiştir. [حُرُوفُ الْمُعْجَمِ] adını almasındaki diğer gerekçeler ise, bu harflerin benzer şekle sahip olanlarına nokta koymadan ya da harflerin tümünü harekelemeden karışmalarının engellenemeyeceği ve bu harflerin anlamsız kesik heceler oluşturmaları nedeniyle birbirine izâfe edilmeden anlaşılamayacağı gerekçeleridir.²

Dil âlimlerince kelimenin bir türü olup cümlenin oluşumunda diğer kelime ve cümleleri birbirine bağlayan bazı edatlara *harf* denilmesiyle ilgili İbn Manzûr (ö. 711/1311), harfin bir tanımında şu ifâdeye yer verir: [الحرف: الأداة التي تسمى الرابطة]. “Harf: Râbîta (bağlaç) olarak isimlendirilen edattır.”³ Nitekim harfler bağlaç vazifesi görüp, iki ismi ör. [علي في البيت], iki fiili ör. [إن تذهب أذهب], birer fiil ve ismi ör. [مررت بعلي] veya iki cümleyi ör. [إن جاء علي أكرمته] cümlelerinde olduğu gibi birbirine bağlarlar.

¹ Muhammed b. ‘Alî b. Muhammed et-Tehânevî, *Mevsu‘atu Keşşâfi Istilâhâti'l-Funûni ve'l-Ulûm*, ed. Refik el-‘Acem, thk. ‘Alî Dahrûc, çev. ‘Abdullâh el-Hâlidî ve Corc Zeynâtî, 1. bs. (Beyrût: Mektebetu Lübnân, 1996), 1/644.

² Ebu'l-‘Abbâs Ahmed b. ‘Alî el-Kalkaşendî, *Subh'ul-A‘şâ fî Kitâbeti'l-İnşâ*, (Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1922), 3/20. Et-Tehânevî, *Mevsu‘atu Keşşâfi Istilâhâti'l-Funûn*, 1/643. İsmail Durmuş, “Harf”, *DİA*, C. 16 (1997): 158.

³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, 2/837.

Harfin dil âlimlerince bu anlamda kullanılması ve cümlenin üç temel yapı taşından biri olarak görülmesi sonradan ortaya çıkmış bir örnektir. Nitekim Kefevî (ö. 1094/1683) harfin terimsel anlamına giriş yaparken şunları zikreder:

[والحرف عند الأوائل ما يتركب منه الكلم من الحروف المبسوطة، وربما يطلق على الكلمة أيضا تجوزا، وإطلاق الحرف على ما يقابل الاسم والفعل عرف جديد.]

“Öncekilere göre harf, kelimeleri oluşturan bileşik olmayan harflere denilmektedir. Bazen de kelimelerin kendisine dildeki esneklik gereği harf denildiği olmuştur. Harfin, isim ve fiilin karşısında duran (bir kelime türü) olarak anılması yeni bir örnektir.”¹

Kıraat âlimlerince dildeki lehçeler ve kullanım farklılıklarına *harf* denilmesine gelince, Kur’ân’ı Kerimin [سبعة أحرف] “*yedi harf*” üzere inmesi hâdisesini bir kısım âlim, “*yedi dil*” olarak açıklar. Burada dilden kastettikleri dilin lehçeleri ve kullanım farklılıklarıdır.² Bu konuya ilk değinenlerden biri El-Halîl b. Ahmed El-Ferâhîdî’dir (ö. 175/791).³ İbn Kuteybe de (ö. 276/889) benzer bir şekilde, *harf* kelimesinin; alfabedeki harfler, cümledeki bir kelime, cümlenin tüm kelimeleri, hatta hutbenin veya kasîdenin tamamı için kullanılabileceğini ifâde eder.⁴

¹ Ebu'l-Bekâ' Eyyûb b. Mûsâ el-Kefevî, *el-Külliyât: Mu'cemun fi'l-Mustalahât ve'l-Furûki'l-Lugaviyye*, thk. 'Adnân Dervîş ve Muhammed el-Mısırî, 2. bs. (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1998), 393-394.

² Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzibu'l-Luga*. thk. 'Abdusselam Muhammed Hârun, (Kâhire: Ed-Dâru'l-Mısriyye, 1964), 5/12. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 2/837. Ebu'l-Fadl 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk: Merkezi'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, (El-Medinetu'l-Munevvere: Mecma'u'l-Melik Fahd, 1426 h.) 1/320-324. Ebû 'Amr 'Usmân b. Sa'id ed-Dânî, *el-Ahrufu's-Seb'atu li'l-Kur'ân*, thk. 'Abdulmuheymin Tahhân, 1. bs. (Cidde: Dâru'l-Minâre, 1997), 27. Hasan Ziyâeddîn 'Itr, *el-Ahrufu's-Seb'a ve Menziletu'l-Kirâati minhâ*, 1. bs. (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1988), 169-176.

³ Ebû 'Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. 'Amr el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Hemdî'l-Mahzûmî ve İbrâhîm es-Sâmurrâî, (Beyrût: Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, t.y.), 3/210-211.

⁴ Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vîl'u Muşkili'l-Kur'ân*, thk. Es-Seyyid Ahmed Sakr, 2. bs. (Kâhire: Dâru't-Turâs, 1973), 35.

Araplardaki *harf* kelimesinin bu denli geniş kullanım nedeni, Arapların bir şeyi, kendisini oluşturan, kendi bünyesinde var olan veya kendisine yakın olan isim ile isimlendirme örfüne dayanır.¹

Dildeki seslere ve alfabeyi oluşturan işaretlere *harf* denilmesindeki neden, kelimenin oluşumunda harflerin kenarda ve köşede duran yardımcı unsurlar olmaları içindir.²

Nitekim Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415), *harf*'e *harf* denilmesindeki nedenleri daha geniş çerçevede şu şekilde sıralamaktadır:

[فقبل للحرف حرف: لوقوعه في طرف الكلمة، أو لضعفه في نفسه، أو لحصول قوة الكلمة به، أو لانحرافه؛ فإن كل حرف من حروف المعجم مختص بنوع انحراف يتميز به عن سائر الحروف.]

“*Harfe harf denilmesindeki nedenlerin şunlar olduğu söylenir: Kelimenin kenarında bulunması, yapısının zayıf olması, kelimenin onunla gücünü kazanması veya sapma payının (belirleyici ses özelliğinin) bulunmasıdır. Nitekim alfabedeki tüm harflerin onu diğer harflerden ayıran bir tür sapma biçimi (ses özelliği) bulunmaktadır.*”³

İbn Cinnî (ö. 392/1002) ise, *harf* kelimesi ve ondan türetilen tüm kelimelerin bir şeyin kenarı ve sınırı anlamını ifâde edeceğini belirttikten sonra, mu‘cem harflerine *harf* denilmesindeki nedeni harfin ses özelliğine değinerek şu şekilde açıklar:

[وسميت حروف المعجم حروفاً، وذلك أن الحرف حد منقطع الصوت وغايته وطرفه.]

“*Mu‘cem harflerine harf denilmesindeki neden; harfin, sesin kesintiye uyradığı, nihâyet bulunduğu ve son noktası olan sınır olması nedeniyledir.*”⁴

¹ Ed-Dânî, *el-Ahrufu's-Seb'atu li'l-Kur'an*, 28-30.

² Ebu'l-Berekât 'Abdurrahmân b. Muhammed el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddîn, 1. bs. (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1997), 28. El-Fîrûzâbâdî, *Basâiru Zevi't-Temyîz*, 1/86. El-Kefevî, *el-Külliyât*, 393.

³ Ebu't-Tâhir Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *Basâiru Zevi't-Temyîz fi Letâifi'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Muhammed 'Alî Neccâr, 3. bs. (Kâhire: Vezâratu'l-Evkâf, el-Meclisu'l-A'lâ li'Şuûn'id-Dîniyye, 1996), 1/86.

⁴ Ebu'l-Feth 'Usmân b. Cinnî el-Mevsilî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*, thk: Hasan Hindâvî, 2. bs. (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1993), 1/13-14.

Dildeki kelimeleri birbirine bağlayan bazı edatlara veya bazı kelime türlerine bu ismin verilmesi ise, kelâmın¹ oluşumunda ve mânânın ifâde edilmişinde bir anlamda belirleyici taraf olmaları nedeniyledir.²

Son olarak dildeki lehçelere ve konuşma farklılıklara bu ismin verilmesi ise, dilin farklı yüzleri ve yönleri olmaları sebebiyledir.³

1.1.2. Harf Kelimesinin Terim Anlamı

Dil âlimlerinin kelimenin bir türü saydıkları *harf* terimi incelenecek olursa, farklı şekillerde tanımının yapıldığı görülür.

Bu tanımların ilki sayılabilecek olanı Sîbeveyh'in (ö. 180/796) tanımındır: Sîbeveyh harfin tanımında şöyle der: [(الحرف): ما جاء لمعنى وليس باسم ولا فعل.] “(Harf): Belli bir anlam için gelen, isim veya fiil olmayan (yapı)dır.”⁴ Harfin tanımınları arasında en yaygın olarak bilinen tanım ise şudur: [الحرف: كلمة دلت على معنى في غيرها.] “Harf: (Kendisi dışında) başka bir kelimedeki anlamı gösteren kelimedir.”⁵

¹ Dilcilerin terminolojisinde “kelime”; tek bir anlam için konulan en küçük söz birimidir; çoğulu “kelim”dir. “Kelâm” ise, kendi başına tam anlam ifâde eden söz dizimidir. “Cümle”den daha dar anlama sahiptir; nitekim bazı cümleler anlam ifâde etmezken, “kelâm” muhakkak anlam ifâde edecektir. (bkz.) El-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, 23. Ebu'l-Bekâ' Ya'îş b. 'Alî b. Ya'îş el-Mavsîlî, *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*, Hz. İmîl Bedî' Ya'kub, 1. bs. (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2001), 1/70, 72. Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Yûsuf b. Hişâm el-Ensârî, *Mugni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'arîb*, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, (Beyrût: el-Mektebutu'l-'Asriyye, 1991), 2/431-432. Ebû Muhammed 'Abdullâh b. 'Abdirrahmân b. 'Akîl el-Hemezânî, *Şerhu İbn-i 'Akîl*, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, 20. bs. (Kâhire: Dâr Mısır li't-Tıbbâ'a, 1980), 1/16.

² Ebû Muhammed el-Hasen b. Kâsım b. 'Abdillâh el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî fî Hurûfi'l-Me'ânî*, thk. Fahrüddîn Kabâve ve Muhammed Nedîm Fâdıl, 1. bs. (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1992), 23-24. Fîrûzâbâdî, *Basâiru Zevi't-Temyîz*, 1/86. Durmuş, “Harf”, 158.

³ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-'İ'râb*, 1/14. Ed-Dânî, *el-Ahrufu's-Seb'atu li'l-Kur'an*, 28.

⁴ Ebû Bişr Sîbeveyh 'Amr b. 'Usmân b. Kanber, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, 3. bs. (Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 1988), 1/12.

⁵ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 4/447.

Bu iki tanımlamayı birbirinden ayıran temel fark; ilk tanımlamada harfin kendi kendine anlam ifâde ettiği belirtilirken, diğer tanımlamada harfin başka bir kelimedeki anlamı gösterdiği vurgulanmaktadır. Bu durum dil âlimlerinin harfi tanımlamadaki farklı iki temel duruşunu göstermektedir.

Sîbeveyh'in tanımıyla ilgili olarak Suyûtî (ö. 911/1505), İbn Hişâm'dan (ö. 761/1360), harfin kendi kendine anlam ifâde etmediği hususunda icmâ olduğunu, İbnu'n-Nehhâs'ın (ö. 698/1299) ise bu icmâ'a muhâlefet ettiğini aktarır.¹ Ancak Sîbeveyh'in görüşü, ebû 'Ali'l-Fârisî (ö. 377/987), İbn Fâris, Abdulkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078) ve Fîrûzâbâdî gibi birden fazla âlim tarafından savunulur.² Dolayısıyla harfin kendi kendine anlam ifâde etmediğinde icmâ vardır yerine, cumhûrun görüşüdür nitelemesi daha uygundur.

Ayrıca Suyûtî *el-Eşbâh* kitabında İbnu'n-Nehhâs'ın görüşünü aktarırken şu ifâdelere yer verir: “Gerçek şu ki, harf tek başına anlam ifâde eder... (çünkü) dilcilerin tamamı örneğin [هل]'in terkip şartı aramaksızın tek başına istifham anlamına geldiğini söylerler. Bu durumda; isim ve fiilin anlam ifâde etmesi ile harfin anlam ifâde etmesi arasında ne tür farklılık vardır diye sorulursa, şunu söyleriz: İsim ve fiilden anlaşılan şey, ister tek başına ister terkip içerisinde olsun aynıdır, harften anlaşılan şey ise farklıdır. Çünkü mürekkep olması hâlinde harften anlaşılan şey, tek başına olması hâlinde anlaşılan şeyden daha kapsamlıdır.”³ Suyûtî'nin bu görüşü aktardıktan sonra reddetmemesi, bu görüşü onayladığı veya yakın durduğu anlamına gelebilir.

Sîbeveyh'in tanımıyla ilgili ayrıca, bu tanımın belirleyici olmayıp niteleyici olduğu yönünde eleştiri bulunur. Çünkü tanımda [دل] yerine [جاء] ifâdesi kullanılmıştır. Eleştirinin nedeni ise; [ما جاء لمعنى] ifâdesinde tanımlanan şeyin zâtı (kendisi) yerine illetine (etkisine) değinilmiş olmasıdır. Hâlbuki tanımlamalarda tanımlanan şeyin

¹ Ebu'l-Fadl 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv*, thk. 'Abdul'âl Sâlim Mukerram, 1. bs. (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1985) 5/6. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî'*, 1/8. El-Hilâlî, *Neş'etu Dirâseti Hurûfi'l-Ma'anî*, 37-38.

² Ebû 'Ali'l-Hasen b. Ahmed b. 'Abdulgaffâr el-Fârisî, *Kitâbu'l-Îzâh*, thk. Kâzım Bahru'l-Mercân, 2. bs. (Beyrût: 'Alem'ul-Kutub, 1996), 72. İbn Fâris, *es-Sâhibî fi Fıkhî'l-Luga*, 50. Ebû Bekr 'Abdulkâhir b. 'Abdirrahmân b. Muhammed el-Cürcânî, *el-Cümel*, thk. 'Ali Haydar, (Dimeşk: Dâru'l-Hikme, 1972), 6. El-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 799.

³ Es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 5/7-8.

illetini değil zâtını belirtmek esastır, çünkü bir şeyin illeti o şeyin kendisinden ayrıdır. Bu durumda [دل على معنى] ifâdesi zâtı direk belirlediği için diğerine göre daha uygundur.¹

Harfin -meşhûr olan- diğer tanımına bakıldığında ise tanımlarda genellikle [كلمة] yerine [ما] ifâdesini kullanılmıştır. Ör. [الحرف: ما دل على معنى في غيره].² Bu kullanım eleştiri sebebidir. Çünkü [ما] lafzı genel ve kapsayıcı bir anlam içerirken, [كلمة] lafzı daha özel bir anlam içermektedir. Nitekim [كلمة] lafzı tanımlanan şeyin türünü belirtmekte ve türün dışında kalanların tanımlananla karışmasını engellemektedir, [ما] lafzında ise bu özellik bulunmamaktadır.

Bu türün diğer tanımlarına bakıldığında ise, küçük farklılıklar dışında yukarıdaki tanımla örtüştüğü görülür. Ör. ‘Ukberî’nin (ö. 616/1219) harf tanımı şöyledir: [الحرف: ما دل على معنى في غيره فقط].³ Murâdî’nin (ö. 749/1348) tanımı da buna çok yakındır: [الحرف: كلمة تدل على معنى في غيرها فقط].⁴ İbn ‘Akîl’in (ö. 769/1367) tanımı ise şu şekildedir: [وإن لم تدل (الكلمة) على معنى في نفسها بل في غيرها فهي حرف].⁵

Bu durumda dil âlimlerinin harfî tanımlamadaki farklı iki temel duruşunda hem eksiklerin olduğu, hem de doğruluk payı bulunduğu düşünülürse, harfin tercih edilen yeni terimsel tanımı şöyle yapılabilir: **Harf tek başına bir anlam taşıyan ve diğer**

¹ Ebu'l-Bekâ' ‘Abdullâh b. el-Hüseyn el-‘Ukberî, *el-Lubâbu fî ‘İleli'l-Binâi ve'l-İ‘râb*, thk: Gâzî Muhtâr Tulaymât, 1. bs. (Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-Mu‘âsır, 1995), 1/50. İbn Ya‘îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 4/447. Hâdî ‘Atıyye Matar el-Hilâlî, *Neş‘etu Dirâseti Hurûfi'l-Ma‘anî ve Tetavvurihâ*, (Bagdâd: Dâr'ul-Hurriyeti li't-Tıba‘a, Nşr. ed-Dâr'ul-Vataniyye, 1985), 39-41.

² Ebu'l-Kâsım ‘Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî, *el-İzâhu fî ‘İleli'n-Nahv*, thk. Mâzin el-Mubârek, 3. bs. (Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 1979), 54. Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. ‘Umer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fî ‘İlmi'l-‘Arabiyye*, 2. bs. (Beyrût: Dâru'l-Cîl, t.y.), 283. ‘Alî b. Muhammed b. ‘Alî eş-Şerîfî'l-Cürcânî, *Mu‘cemu't-Ta‘rîfât*, thk. Muhammed Sıddık el-Minşavî, (Kâhire: Dâru'l-Fazîle, t.y.), 76. Ebu'l-Fadl ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Hem‘u'l-Hevâmî‘*, thk. ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn ve ‘Abdul‘âl Sâlim Mukerram, (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1992), 1/7.

³ El-‘Ukberî, *el-Lubâbu fî ‘İleli'l-Binâi ve'l-İ‘râb*, 1/50.

⁴ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 20.

⁵ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn-i ‘Akîl*, 1/15.

kelimelerle (isim ve fiillerle) birlikte kullanıldığında tam/ek anlam bildiren kelimelerdir.

Bu tanımlara uyan harflere, anlam bildirmesi nedeniyle [حُرُوفُ الْمَعْنَى] “*anlam harfleri*” denilmektedir. Ör.: [جاءَ يَشْرُ.] “*Bişr geldi.*” cümlesindeki [بِ] harfi tek başına anlam ifâde etmezken, [مررتُ يَزِيد.] “*Zeyd’e uğradım.*” cümlesindeki [بِ] harfi [الصَّاق] “*bitiştirme*” anlamını ifâde etmektedir. Aynı şekilde; [أحمدَ حَضَرَ.] “*Ahmet geldi.*” cümlesindeki [أ] harfi tek başına anlam ifâde etmezken, [أزیدَ حَضَرَ؟] “*Gelen Zeyd mi?*” cümlesindeki [أ] harfi [استفهام] “*soru*” anlamına gelmektedir.¹ Dolayısıyla, [حُرُوفُ الْمَعْنَى] kavramı, farklı anlamlar taşıyan veya farklı kelimelerin anlamlarını birleştiren ve pekiştiren harfler için kullanılır. Tek başına anlam taşımayıp, kelimenin bir parçası olan ve oluşumunda yer alan harflere ise [حُرُوفُ الْمَبْنَى] “*yapı harfleri*” adı verilir.

[حُرُوفُ الْمَعْنَى]’yi isim ve fiilden ayıran en belirgin özellikler ise; isim ve fiillerin aksine tamamının mebnî olması, çekiminin yapılamaması, kendisinden yeni kelimelerin türetilmemesi, cümlenin temel öğelerinden biri yerine geçememesi ve sadece harflerin birleşiminden veyahut bir harfin, bir isim veya bir fiille birleşmesinden anlamlı bir cümlenin çıkmamasıdır.

Harflerin kendisinden yeni kelimelerin türetilmemesi, ör. tekilinin veya çoğulunun yapılamaması, harflerin belli bir şekli sürekli muhafaza eden mebnî yapılar olmasından kaynaklanır.² Harflerin cümledeki temel öğelerinden biri yerine geçememesi, isim gibi hakkında *haber* verilememesi veya fiil gibi *haber* verme niteliğine sahip olmamasındandır. Ör.: [زَيْدٌ ذَاهِبٌ.] “*Zeyd gidiyor.*” diyerek, Zeyd’in gittiğini haber verebilirsiniz, ancak [إِلَى ذَاهِبٌ.] diyerek, [إِلَى]’nın çıktığını haber veremezsiniz. Aynı şekilde [الرَّجُلُ قَادِمٌ.] “*Adam geliyor.*” diyerek, haberin gelmek olduğunu ifâde edebilirsiniz, ancak [الرَّجُلُ إِلَى.] diyerek, [إِلَى] ile bir şeyin haberini vermiş olmazsınız.³ Harflerin kendi başına anlam ifâde eden bir cümle oluşturamaması ise, kendi başına tam anlam ifâde eden cümle, bir ismin diğer bir

¹ Ez-Zeccâcî, *el-Îzâhu fi ‘İleli'n-Nahv*, 54. Mahmûd Sa‘ad, *Hurûfu'l-Me‘âni Beyne Dekâiki'n-Nahvi ve Letâifi'l-Fikhi*, (y.y., 1988), 12.

² İbn Cinnî, *Sırru Sınâ‘ati'l-İ‘râb*, 2/781.

³ Ebû Bekir Muhammed b. Sehl b. Serrâc en-Nahvî, *el-Usûlu fi'n-Nahv*, thk. ‘Abdülhuseyn el-Fetlî, 3. bs. (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1996), 1/41.

isim veya bir fiille birleşmesi sonucu meydana gelir. Ör.: [عمر مدرس] “Ömer öğretmendir.” ve [قام عمر] “Ömer kalktı.” gibi. İsim olmadan, fiilin fiille veya harfin harfle birleşmesinden anlamlı bir ifâde çıkmaz. Harfin tek başına bir isim veya bir fiille birleşmesi hâlinde de anlamlı bir cümle çıkmaz.¹

[حُرُوفُ الْمُعَانِي] dışında bu harfler ayırıcı kelimeler arasında anlam ilişkisi kurulmasında aracı olmaları nedeniyle [الأدوات] “*edatlar*”, terkip içerisinde kelime ve cümleleri birbirine bağlamaları nedeniyle de [حُرُوفُ الرِّبْط] veya [أدواتُ الرِّبْط] “*bağlaçlar*”² olarak da isimlendirilirler.³

[الأدوات] kavramı eski dilcilerce pek tercih edilmemiş olmakla birlikte, Sîbeveyh’ten bu yana harfler için kullanıla gelmiş kavramlardandır. Sîbeveyh *el-Kitâb* kitabında şöyle der: [وللقسم والمقسم به أدوات في حروف الجر...] “*Kasem ve Muksem bihi’nin harf-i cerlerden olan edatları vardır.*”⁴ Ancak bu kavram sonraları anlam genişlemesine uğramış ve içerisine kelimeler arasındaki ilişkileri düzenleyen fiil ve isimleri de almıştır. Bunu açıkça dillendirenler arasında Suyûtî de bulunur ve şöyle der: [وأعني بالأدوات الحروف وما شاكلها من الأسماء والأفعال والظروف] “*Edatlardan kastım harfler ve onların benzerleri olan isim, fiil ve zarflardır.*”⁵ Dolayısıyla harf-i cerlerin [الأدوات] ile ilişkilerinin ayrıca değerlendirilmesine gerek duyulmamaktadır.

¹ A.g.e., 1/40-41.

² İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 2/837. İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *Mevsû‘atu ‘Ulûmi'l-Lugati'l-'Arabîyye*, 1. bs. (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2006), 5/238.

³ Ebu'l-Hayr Ahmed b. Mustafâ Taşköprü-Zâde, *Miftâhu's-Sa‘âde ve Misbâhu's-Siyâde fi Mevzû‘âti'l-'Ulûm*, 1. bs. (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1985), 2/379. Et-Tehânevî, *Mevsu‘atu Keşşâfi Istulâhâti'l-Funûn*, 1/127. Eş-Şerîf, *Mu‘cem Hurûfu'l-Me‘ânî fi'l-Kur‘âni'l-Kerîm*, 1/ق. Muhammed Ahmed Hudayr, *el-Edevâtu'n-Nahviyye ve Delâlatuhâ fi'l-Kur‘âni'l-Kerim*, (Kâhire: Metebetu'l-Encilu'l-Mısıryye, 2001), 7-8.

⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3/496.

⁵ Es-Suyûtî, *el-İtkân fi ‘Ulûmi'l-Kur‘ân*, 3/1004.

1.1.3. Harf-i Cerlerin Anlam Harfleri İçindeki Yeri

Harf-i cerlerin anlam harfleri içindeki yerinden söz edebilmek için, harf-i cerlerin özelliklerini, sayısını ve ne olduklarını bilmenin yanı sıra, anlam harflerinin toplam sayısını, farklı açılardan ele alınan türlerini, amel edip etmeme hallerini ve buldukları yerlerde ki bıraktıkları etkileri bilmek gerekir.

Harf-i cerlerin detaylı incelemesi ileriki başlıklarda yapılacaktır. Burada sunulmak istenen -konuyla ilgili temel kaynaklardan yararlanarak- anlam harflerinin genel resminin çekilmesi ve harf-i cerlerin bu resmin içerisinde nerede durduğunun belirlenmesidir.

Harf-i cerlerin anlam harfleri içindeki durumunu belirleyebilmek için öncelikle anlam harflerinin sayısı hakkında bilgi sahibi olmak gerekir. Ancak ilgili kaynaklardan anlam harflerinin sayısı belirlenmeye çalışıldığında, kaynaklarda birbirinden farklı sayıda harfler bulunduğu görülecektir.

Ör. İbn Hişâm *Mugni'l-Lebîb* kitabında 88 harfe yer verirken,¹ Mâlekî (ö. 702/1302) *Rasfu'l-Mebânî*'de 95,² Murâdî *Cenâ'd-Dânî*'de 105,³ Suyûtî *İtkân*'da 112 harfe yer vermektedir.⁴ Çok daha erken dönemde vefat etmiş olan Zeccâcî (ö. 337/949) ise *Hurûfu'l-Me'ânî* eserinde toplamda 137 harfe yer vermiştir.⁵

Sayıların bu denli farklı oluşu anlam harfleri için bir sayı belirlemeyi güçleştirmektedir. Farklılığın nedenlerine bakıldığında; bazı âlimlerin anlam harfi olsun veya olmasın tüm harfleri ele almayı hedeflediği, bazılarının illet ve muzâra'a harfleri gibi kelimenin bir parçası olan harfleri anlam harfleri kapsamına aldığı, bazılarının [تغليب] “Bir ilgiden dolayı kelimeyi başka bir anlamı da içine alacak şekilde kullanma” yoluyla aslı isim veya fiil olan kelimeleri anlam harflerinden

¹ İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/369-385.

² Ebû Ca'fer Ahmed b. 'Abdinnûr b. Ahmed b. Râsîd el-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî fî Şerhi Hurûfi'l-Me'ânî*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, 3. bs. (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2002), 99.

³ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 30,185,359,508,615.

⁴ Es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/3062-3069.

⁵ Ebu'l-Kâsım 'Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî, *Hurûfu'l-Me'ânî*, thk. 'Alî Tefvîk el-Hamed, 2. bs. (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle ve İrbid: Dâru'l-Emel, 1986), 44.

saydığı, bazılarının [إِن] ve [ما]’dan mürekkep olan [إِنَّمَا] gibi harfleri ek harf saydığı ve bazılarının da üzerinde ihtilâf bulunan kelimeleri harf kapsamına aldığı görülecektir.¹

Yukarıdaki nedenleri dikkate alarak üzerinde birliktelik sağlanabilecek anlam harfleri sayısının 80 civarında olduğu söylenebilir. Yakın dönem âlimlerinden Sa’îd el-Afgânî (ö.1417/1997) sayının 80’i aşmayacağını belirtirken, anlam harflerini harf sayısına göre şöyle tasnif eder: Tek harfli 13, çift harfli 26, üç harfli 25, dört harfli 15 ve beş harfli sadece 1 (toplamda 80) anlam harfi bulunmaktadır.²

Dil âlimleri bu harfleri incelerken farklı açılardan türlere ayırmışlardır. Anlam harflerinin farklı açılardan ele alınan türleri kısaca şöyledir:

- 1- Harf sayısı itibariyle anlam harfleri: Tek harfli, çift harfli, üç harfli, dört harfli ve beş harfli olmak üzere beş kısma ayrılırlar.³ Kimileri ise tek harfli olanlara müfred harfler, birden fazla harften oluşana da mürekkep harfler demiştir.⁴
- 2- Son harekesi itibariyle anlam harfleri: Sükûn üzere mebnî, fetha üzere mebnî, kesra üzere mebnî ve damme üzere mebnî olmak üzere dört kısma ayrılırlar.⁵
- 3- Harf olma niteliğini koruması itibariyle anlam harfleri: Harf olma niteliğini sürekli koruyan ve harf olmanın yanısıra bazen isim olarak, bazen de fiil olarak gelebilen harfler olmak üzere üç kısma ayrılırlar.⁶
- 4- Birlikte kullanıldığı kelime itibariyle anlam harfleri: Sadece isimlerle birlikte kullanılan, sadece fiillerle birlikte kullanılan, her ikisiyle birlikte kullanılabilen olmak üzere üç kısma ayrılırlar. Sadece isim veya fiille kullanılanlara muhtas

¹ ‘Abdullâh Hasan ‘Abdullâh, “Hurûfu'l-Meânî beyne'l-Edâi'l-Lugaviyyi ve'l-Vazîfeti'n-Nahviyye” (Yayınlanmamış Doktora Tezi. University of South Africa, Doctor of Literature and Philosophy in the Subject Arabic, Güney Afrika, 2010), 25-26.

² Sa’îd b. Muhammed b. Ahmed el-Afgânî, *el-Mûcezz fî Kavâ’idi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2003), 339-347.

³ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 29.

⁴ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 99.

⁵ İbnu's-Serrâc, *el-Usûlu fi'n-Nahv*, 2/206, 219.

⁶ Ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 283.

harfler, her ikisiyle birlikte kullanılanlara ise gayrı muhtas veya müşterek harfler denir.¹

- 5- Birlikte kullanıldığı kelimeler üzerinde etkisinin bulunup bulunmaması itibariyle anlam harfleri: Amel eden ve amel etmeyen harfler olmak üzere iki kısma ayrılırlar.² Amel eden harflere ‘amil veya mu‘mel, amel etmeyenlere ise gayrı ‘amil veya mühmel harfler denir.³
- 6- Cümledeki ameli (etkisi) itibariyle anlam harfleri: Bir harfin amel etmesi kendisinden sonraki kelime/kelimeler üzerinde i‘râb açısından etki etmesi, yâni onu ref‘, nasb, cer veya cezm etmesi anlamına gelir.⁴ Bu etki açısından harfler ismi nasb ve ref‘ eden, ismi cer eden, fiili nasb eden ve fiili cezm eden olmak üzere dört kısma ayrılırlar.⁵
- 7- Cümledeki anlamı itibariyle ise anlam harflerinin birçok türü bulunur, bunlar: ‘Atıf, ‘arz, cevâb, cezâ, cins, emir, hasr, hitâb, ibhâm, ibtidâ, idrâb, ihtisâs, ilsâk, imtina’, inkâr, isti’lâ, isti’ane, istidrâk, istifhâm, istiftâh, istihkâk, istikbâl, istînaf, istisnâ, kasem, kef, masdariyye, ma’iyye, mucâveze, mufâce’e, mulkiyye, musâhabe, nefy, nehy, nidâ, sıla, şart, şek, ta’accub, ta’kîb, ta’lîk, ta’lîl, ta’rif, tafsîl, tahdîd, tahkîk, tahyîr, takrîb, taleb, teb’îz, teblîğ, tefsîr, temennî, tenbîh,

¹ El-Enbârî, Esrâru'l-‘Arabiyye, 28. İbn ‘Akîl, Şerhu İbn-i ‘Akîl, 1/24. El-Murâdî, el-Cenâ'd-Dânî, 25.

² Mâlekî, amel eden ve amel etmeyen harfler dışında, amel etmesi ve etmemesi câiz olan üçüncü bir türün daha bulunduğunu zikreder. (bkz.) El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 100.

³ El-Enbârî, Esrâru'l-‘Arabiyye, 28. El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 100. El-Murâdî, el-Cenâ'd-Dânî, 27.

⁴ Murâdî amel eden harfleri, bir ameli veya iki ameli bulunan harfler olarak iki kısma ayırır. Bir ameli bulunanlar; ya fiili nasb eden edatlar gibi sadece fiilleri veya istisnâ [لَا]’sı gibi sadece isimleri nasb ederler, ya harf-i cerler gibi sadece isimleri cer ederler, ya da fiili cezm eden edatlar gibi sadece fiilleri cezm ederler. İki ameli bulunanlar ise [و] ve kardeşleri gibi sadece isimleri nasb ve ref‘ ederler. (bkz.) El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 27-28.

⁵ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 100-101.

tendîm, tenfis, te'nîs, teraccî, terâhî, tertîb, tesviye, teşbîh, tevbîh, tevkîd, zarfîyye, zecir vb. harflerdir.¹

Burada dikkat çekilmesi gereken husus, anlam harflerinin -isminden de anlaşılacağı üzere- kelimeler üzerindeki i'râb açısından etkisi belli şartlara bağılyken, anlam açısından etkisinin belli bir şartı bulunmamasıdır. Bu harfler amel etsin veya etmesin kelimeler üzerinde her hâlükârda çeşitli anlamsal etkilere sahiplerdir.

Bu harflerin kendisinden sonraki kelimeler üzerinde i'râb açısından etki etmesi ise sadece isim veya fiille birlikte kullanılmaları (yâni muhtas olmaları) ve kendisinden sonra gelen kelimelerle bütünleşmiş olmamaları şartına bağılıdır. Eğer bu harfler müşterek olur veya te'nîs [ت]'si ve [ال] takısında olduğu gibi öncesindeki veya sonrasındaki kelimenin bir parçası haline gelirlerse amel etmezler.²

Anlam harfleri amel edip etmemeleri yönüyle ele alındıklarında, genellikle isim veya fiille kullanılıp kullanılmamaları yönüyle de ele alınırlar. Bu durumda bu harfler altı gruba ayrılırlar:³

- 1- Sadece isimle birlikte kullanılan ve amel eden harfler: Harf-i cerler ve [إِنَّ] ve kardeşleri gibi.
- 2- Sadece isimle birlikte kullanılan ve amel etmeyen harfler: [ال] takısı gibi.
- 3- Sadece fiille birlikte kullanılan ve amel eden harfler: Muzârî fiilleri nasb veya cezm eden harfler gibi.
- 4- Sadece fiille birlikte kullanılan ve amel etmeyen harfler: [قَدْ], [سَ] ve [سَوْفَ] gibi.
- 5- Her ikisiyle birlikte kullanılan ve amel eden harfler: Nefy [مَا]'sı ve [لَا]'sı gibi.
- 6- Her ikisiyle birlikte kullanılan ve amel etmeyen harfler: [هَلْ] gibi. (bkz.)

Ancak İbnu's-Serrâc (ö. 316/928) harflerin bu kullanımını, buldukları konuma ve üstlendikleri işleve göre sekiz gruba ayırmaktadır:¹

¹ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 101-103. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 25. 'Abdullâh, "Hurûfu'l-Meânî beyne'l-Edâi'l-Lugaviyyi ve'l-Vazîfeti'n-Nahviyye", 195-198.

² El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 26. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 26-27.

³ Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Yûsuf b. Hişâm el-Ensârî, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, 1. bs. (Beyrût: el-Mektebutu'l-'Asriyye, 1994), 1994, 85-86 (dipnot).

- 1- Sadece isimle birlikte kullanılan harfler: [ـل] takısı gibi.
- 2- Sadece fiille birlikte kullanılan harfler: [ـس] ve [سوف] gibi.
- 3- İsmi isimle birleştiren harfler: ‘Atıf harfleri gibi.
- 4- Fiili fiille birleştiren harfler: ‘Atıf harfleri gibi.
- 5- İsmi fiille birleştiren harfler: Cer harfleri gibi.
- 6- Cümleye giriş yapan harfler: İstifhâm ve nefy harfleri gibi.
- 7- Cümleyi cümleyle birleştiren harfler: Şart harfleri gibi.
- 8- Zâid olarak kullanılan harfler.

Suyûtî ise, ibn-i ebi'r-Rabî‘’den (ö. 386/996) naklen cümleye giriş yapan harflerin cümlede bıraktığı etkiye temas ederken harf türlerinde şunlara yer verir:²

- 1- Cümleye giriş yapıp mânâsını değil lafzını değiştiren harfler: [ئِنْ] ve kardeşleri gibi.
- 2- Cümleye giriş yapıp lafzını değil mânâsını değiştiren harfler: İstifhâm harfleri gibi.
- 3- Cümleye giriş yapıp lafzını veya mânâsını değiştirmeyen harfler: İbtidâ [ـل]’ı gibi.
- 4- Cümleye giriş yapıp lafzını ve mânâsını değiştiren harfler: Hicâziyye [ما]’sı gibi.

Anlam harflerinin cümle üzerinde bıraktığı etkilerin incelendiği benzer bir tasnifte ise Enbârî (ö. 577/1182) harfleri altı gruba ayırmıştır:³

- 1- Cümlede lafzı ve mânâyı değiştiren harfler: Ör. [ليت زيدًا قائمًا.] cümlesinde [ليت], ismini nasb haberini ref ettiği için lafzını değiştirmiş, cümleye “temenni” anlamını kattığı için de mânâsını değiştirmiştir.
- 2- Cümlede mânâyı değil lafzı değiştiren harfler: Ör. [إن زيدًا قائمًا.] cümlesinde [إن], ismini nasb haberini ref ettiği için lafzını değiştirmiş, anlamı “te’kîd” olduğu için cümleye -vurgulamak dışında- ek bir anlam takmadığından cümlenin mânâsını değiştirmemiştir.

¹ İbnu’s-Serrâc, el-Usûlu fi’n-Nahv, 1/42-43.

² Es-Suyûtî, el-Eşbâh ve’n-Nezâir, 3/24-25.

³ El-Enbârî, Esrârul-‘Arabiyye, 29.

- 3- Cümlede lafzı değil mânâyı değiştiren harfler: Ör. [هل زيد قائم؟] cümlesinde [هل], cümledeki anlamı haber cümlesinden inşa' cümlesine taşıyarak mânâyı değiştirmiş, lafzında ise bir değişiklik yapmamıştır.
- 4- Cümlede lafzı ve mânâyı değiştiren, hükmü değiştirmeyen harfler: Ör. [لا يدي لزيد] cümlesindeki [-], cer amelinden dolayı lafzı, "ihtisâs" anlamı vermesinden dolayı cümlenin mânâsını değiştirmiştir. Ancak izâfetten dolayı hazfedilen [يدين] kelimesindeki nûn'un hükmü cümleye [-] girmesiyle değişmemiştir.
- 5- Cümlede lafzı ve mânâyı değil hükmü değiştiren harfler: Ör. ﴿ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ كَاذِبُونَ ﴾ (Münâfikûn, 63/1) "Allâh, münâfikların kesinlikle yalancı olduklarına şahitlik eder." âyetindeki [-], cümlenin lafzı ve mânâsını değiştirmemiş, fiilin amelini askıya aldığı için hükmünü değiştirmiştir.
- 6- Cümlede ne lafzı, ne mânâyı ne de hükmü değiştirmeyen harfler: Ör. ﴿ فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ ﴾ (Âl-i 'Îmrân, 3/159) "Allâh'ın rahmeti sayesinde sen onlara yumuşak davrandın." âyetindeki [ما], zâid olduğundan cümlede hiçbir değişiklik yapmamıştır. Burada âyetin takdîri: [فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ] şeklinde olur.

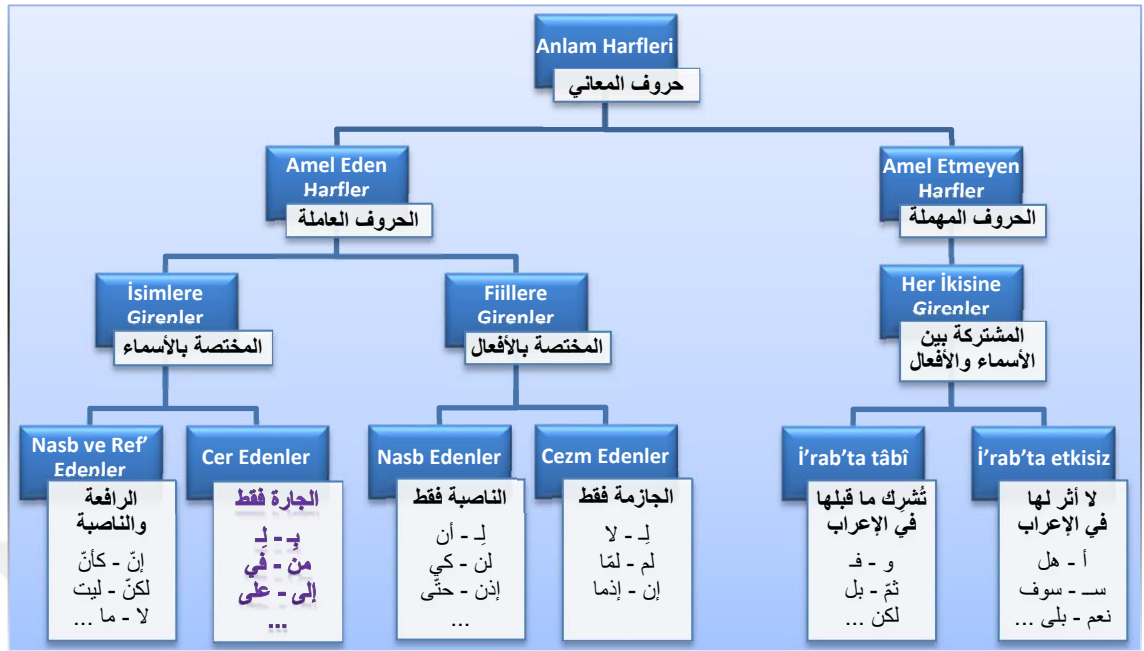
Harf-i cerlerin anlam harfleri içindeki yerini belirleme konusuna geri dönülecek olursa, konuya temas eden temel kaynaklar incelendiğinde meselenin şu şekilde ifâde edildiği görülür. Anlam harfleri işlev itibariyle, amel eden ve etmeyenler olmak üzere iki gruba;¹ amel etsin veya etmesin kullanım itibariyle, sadece isimle, sadece fiille ve her ikisiyle kullanılabilir olmak üzere üç gruba;² amel edenlerin isim veya fiildeki etkisi itibariyle de isme girenler, nasb ve ref' eden veya cer eden; fiile girenler ise nasb eden veya cezm eden olmak üzere toplam dört gruba ayrılırlar.³ (Bkz. Tablo 1.1.3.1)

¹ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 25.

² El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 26-27.

³ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 100-101. Es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 3/29-30.

Tablo 1.1.3.1: Harf-i Cerlerin Anlam Harfleri İçindeki Yeri (Klasik Tasnif)

Bu tasnif harf-i cerlerin anlam harfleri içindeki yerini gösteren klasik tasniftir. Bu tasnife göre harf-i cerler, anlam harfleri içerisinde amel eden harfler arasında yer alırlar. Harfin amel etmesi girdiği kelimenin veya cümlenin i'râbına etki etmesi anlamına gelir. Harf-i cerlerin etkisi -isminden de anlaşıldığı üzere- cer etme şeklinde olur. Kelimenin cer hâli isme mahsus olduğundan, bu harfler sadece isimlerle birlikte kullanılırlar.

1.2. Harf-i Cer Terkîbindeki Cer Kelimesinin İncelenmesi

Bu kısımda harf-i cer terkîbindeki *cer* kelimesi incelenecektir. *Cer* kelimesi burada önce sözlük anlamı açısından ele alınacak, sonra da terim anlamı açısından ele alınıp neden i'râbın cer hâline *cer* denildiği açıklanacaktır.

1.2.1. Cer Kelimesinin Sözlük Anlamı

Cer kelimesi [جَرَّ] fiilinin masdarıdır. Sözlük bakımından *çekmek*, *cezbetmek*; *sürmek*, *sürüklemek*; *uzamak*; *sebebiyet vermek*; *başına getirmek* vb. anlamları ifâde eder. Ör.: [جرّ الحبل.] “İpi çekti”, [جرّ الإبل.] “Develeri (yavaşça) sürdü”, [جرّت الحمل.]

“Gebenin doğumu uzadı”, [تبذيره جزه إلى الإفلاس.] “*İsrâfi, iflâsına neden oldu*”, [جرّ على نفسه المتاعب.] “*Kendini sıkıntıya soktu.*” demektir.¹

İbn Fâris, [جرّ] kelimesindeki [ج] ve [ر] harflerinden türetilen tüm kelimelerin, bir şeyi çekme ve bir şeyin uzaması anlamında birleşeceğini zikreder.²

1.2.2. Cer Kelimesinin Terim Anlamı

Cer kelimesi dil âlimlerine göre ref^ʿ, nasb ve cezm kelimelerine karşılık gelen ve sadece isimlerde bulunan i‘râb hallerinden biridir. *Cer* kelimesinin terim anlamını açıklamadan önce *i‘râb* kelimesinin sözlük ve terim anlamını açıklamak ve ismin cer konumunda nasıl bulunabileceğini belirtmek gerekir.

İ‘râb kelimesi aslı itibariyle *açıklamak, belirtmek, ifade etmek* vb. anlamlar içerir. Ör.: [أعرب الرجل عن رأيه.] cümlesi “*Adam görüşünü açıkladı/belirtti.*” demektir.³ Terimsel tanımını ise İbnu‘l-Haşşâb (ö. 567/1171) şöyle yapmaktadır:⁴

[وحدّ (الإعراب) أنه تغيير يلحق آخر الكلمة المعربة بحركة أو سكون لفظاً أو تقديراً بتغيير العوامل في أولها.]
“*(İ‘râb)’ın tanımı, öncesindeki âmilin (etkinin) değişmesiyle lafzî ya da takdîrî olarak hareke veya sükûn ile (i‘râb alâmetinin açığa çıktığı) mu‘rab kelimenin sonuna etki eden değişikliktir.*”

İ‘râb’ın dört hâli bulunmaktadır. Bunlar: Ref^ʿ, nasb, cer, ve cezm’dir. Her birinin de dört aslî alâmeti bulunmaktadır. Bunlar; [ـ] damme, [ـ] fetha, [ـ] kesra, ve [ـ] sükûn’dur. İ‘râb’ın lafzî mi (yâni alâmetlerin kendisi mi) mânevî mi olduğu husûsunda ihtilâf bulunmaktadır.

Suyûtî, cumhûra göre i‘râb’ın lafzî olduğunu aktarır. Ancak ‘Ukberî, i‘râb’ın mânevî olduğunu şu gerekçelerle vurgular: İ‘râb kelimelere etki eden ve anlamları

¹ İbn Manzûr, *Lisânu‘l-‘Arab*, 1/591. El-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu‘l-Muhît*, 363. İbrâhim Enîs, vd., *el-Mu‘cemu‘l-Vasît*, 2. bs. (İstanbul: el-Mektebetu‘l-İslâmiyye, t.y), 116.

² İbn Fâris, *Mu‘cem Mekâyisi‘l-Luga*, 1/410.

³ El-‘Ukberî, *el-Lubâbu fî ‘İleli‘l-Binâi ve‘l-İ‘râb*, 1/52-53. İbn Manzûr, *Lisânu‘l-‘Arab*, 4/2865. El-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu‘l-Muhît*, 113. Enîs, *el-Mu‘cemu‘l-Vasît*, 591.

⁴ Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Ahmed b. Ahmed b. Haşşâb, *el-Murtecel*, thk. ‘Alî Haydar, (Dimeşk: y.y., 1972), 34.

birbirinden ayıran değişikliktir. Bu değişiklik ve ayırıcı özellik -yukarıdaki tanımdan da anlaşılacağı üzere- mânevî'dir, lafzî değildir. Gerekçeleri ise: "İ'râb hareketleri" denilerek, hareketler i'râb'a izâfe edilmiş olur ve birşeyin kendine izâfe edilmesi doğru değildir. İ'râb hareke ve harfleri mebnîlerde de bulunabilirler, bu da i'râb'ın lafzî olmadığını gösterir. Mu'rab kelimenin sonunda durulması hâlinde hareke kalkar, i'râb hükmü ise kalkmaz ve i'râb'ın kendisi (hareke olmayan) sükûn ile de olabilir. Tüm bu deliller i'râb'ın mânevî olduğunun göstergesidir.¹

İ'râb'ın, âmil ve anlam ile olan ilişkisine bakıldığında ise; âmil; fâ'il, mef'ûl, haber vb. anlamların oluşma sebebidir. Bu tür anlamlar da i'râb'ın oluşma sebebidir. İ'râb'ın kendisi ise âmil ve anlam değişikliği sebebiyle kelimenin sonuna etki eden mânevî bir değişikliktir, değişime uğrayan lafzın kendisi değildir. Bu durumda i'râb aracısız yakın sebeptir, farklı anlamlar aracısı olan sebeplerdir, âmiller ise iki aracısı bulunan sebeplerdir.² (Bkz. Şekil 1.2.2.1)

Şekil 1.2.2.1: 'Âmil, Ma'nâ, İ'râb ve 'Alâmet İlişkileri

İ'râb'ın terimsel anlamının sözlük anlamı ile ilişkisine bakıldığında ise; her ikisinde ortak bir anlamda birleştiği görülecektir. Ör. [ما أحسن زيدًا!], [ما أحسن زيدًا] ve [ما أحسن زيدًا؟] ifâdeleri yapı olarak benzerlik gösterir, ancak kelimelerin sonundaki hareke değişikliği, birinci cümlenin "ta'accub" anlamında "Zeyd ne kadarda iyi!", ikinci cümlenin "nefy" anlamında "Zeyd iyilik yapmadı", üçüncü cümlenin ise "istifhâm" anlamında "Zeyd'in en iyi (yönü) nedir?" -olduğunu gösterir. Kelimelerin sonundaki bu değişiklikler olmasaydı cümleler arasında lafzî hiçbir farklılık bulunmaz ve farklı anlamları birbirinden ayırt edilemezdi. Bu durum i'râb'ın asıl faydasının -sözlük anlamında da belirtildiği üzere- benzer yapılarıdaki farklı

¹ El-'Ukberî, *el-Lubâbu fî 'İleli'l-Binâi ve'l-İ'râb*, 1/53-54. Ayrıca (bkz.) İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, 1/197. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî'*, 1/40-42.

² Ebu'l-Velîd Hâlid b. 'Abdillâh el-Cercâvî, *Şerhu'l-'Avâmili'l-Mieti'n-Nahviyyeti fî Usûli 'İlmi'l-'Arabiyye*, thk. Zehrân el-Bedrâvî, 2. bs. (Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, t.y.), 72 (dipnot).

anlamları birbirinden ayırt etmek, bu anlamları açığa çıkarmak ve belirlemek olduğunu göstermektedir.¹

İsmi cer konumunda bulunabilmesi ise temelde üç nedene bağlıdır. Bunlar: *Âmil*, *teba'iyye* ve *mücâvera* nedenleridir.

1- *Âmil*, kendisinden sonra gelen kelimeye i'râb açısından etki edebilen demektir.²

Cer konumunun ortaya çıkışındaki ana etken âmil'dir. Cer âmili olarak bilinen bu âmil'in sadece iki türü bulunmaktadır. Bunlar: Hurûfu'l-cer, ör. [مررت يزيد.] "Zeyd'e uğradım." ve mudâf'tır, ör. [جاء غلام زيد.] "Zeyd'in uşağı geldi." Bu durumda âmil birinde harf diğerinde ise isimdir.³

Ancak bazı eski dil âlimleri cer konumunun ortaya çıkış nedeninin aslında hurûfu'l-cer olduğunu belirtirler. Gerekçeleri ise; âmil olan kelimelerin aslında fiiller olduğu, isimlerin ise âmil değil ma'mûl olduğudur. Harflere gelince harfler fiillerde ki etkiyi isimlere taşıyan vâsıtalarlardır. Fiillerin isimler üzerindeki asıl ameli ref' ve nasb olduğu için, harflere tek başına amel edeceği cer'den başka bir şey kalmamıştır. Bundan dolayı cer ameli harf-i cerlerin aslî ameli görülmüş ve isimlerin izâfet etkisiyle amel etmesini takdîr ettikleri bir harf-i cere bağlamışlardır.⁴

2- *Teba'iyye* ya da *tâbî'lik* belli isimlerin öncesindeki isimlere i'râb açısından tâbî olması demektir. "Tevâbi'" olarak bilinen bu isimler: Na't (sıfat), 'atf-ı beyân,

¹ İbn Fâris, *es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Luga*, 143. İbnu'l-Haşşâb, *el-Murtecel*, 34. El-'Ukberî, *el-Lubâbu fî 'İleli'l-Binâi ve'l-İ'râb*, 1/52-53.

² El-Cürcânî, *el-Cümel*, 76.

³ Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/153. Ahmed b. 'Umer el-Hâzimî, *Fethu Rabbi'l-Beriyye fî Şerhi Nazmi'l-Âcrûmiyye*, 1. bs. (Mekketu'l-Mukerrame: Mektebetu'l-Esedî, 2010), 46, 629.

⁴ Ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 82. İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 2/123, 4/456. El-'Ukberî, *el-Lubâbu fî 'İleli'l-Binâi ve'l-İ'râb*, 1/352-353. Muhammed b. Hasan el-Esterâbâdî en-Necefi, *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti ibni'l-Hâcib*, thk. Hasan b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hıfzî, 1. bs. (Riyâd: Câmî'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûdi'l-İslâmiyye, 1993), 1/874. Es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 3/183. Ayrıca (bkz.) Yûsuf Nemr Ziyâb, *Hurûfu'l-İdâfeti fî'l-Esâlîbi'l-'Arabiyye*, (Bagdâd: Dâru'l-Câhız li'n-Neşr, 1982) 12. Mehdî el-Mahzûmî, *fî'n-Nahvi'l-'Arabî: Nakdun ve Tevcîh*, 2. bs. (Beyrût: Dâru'r-Râidi'l-'Arabî, 1986), 76-78. El-Hâzimî, *Fethu Rabbi'l-Beriyye*, 629.

'atf-1 nesak, te'kîd ve bedel'dir.¹ Bazı âlimler *teba'iyye*'yi müstakil âmil saymıştır, ancak doğru olan *teba'iyye*'nin öncesindeki isme veya harfe tâbî olarak etkin olduğudur. Ör. [مررت يزيد العاقل] “*Akıllı Zeyd'e uğradım.*” cümlesindeki [العاقل] kelimesini mecrûr yapan [زيد] kelimesini de mecrûr eden cer harfidir. Dolayısıyla *teba'iyye* ile mecrûr olmuştur demek zayıftır.²

3- *Mücâvera* ya da *civâr* nedeni ise ismin cer konumundaki bir ismin yanında bulunmasıyla mecrûr olmasıdır. Ör. ﴿ وَامْسَحُوا بِرُؤُوسِكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ ﴾ (Mâide, 5/6) “*Başlarınıza mesh edip -her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın.*” âyetinde [أرجلكم] kelimesinin mecrûr okunması *teba'iyye* ('atıf) nedeniyle değil [برؤوسكم] kelimesinin yanında/civârında bulunması nedeniyledir.³

İsmin cer konumunda oluş nedenleri arasında *hikâye*, *tevehhüm*, *ta'vîz* ve *binye* nedenleri de zikredilmiştir, ancak nâdiren ya da ihtilâflı olmaları nedeniyle üzerinde durulmayacaktır.⁴

Sonuç olarak ismin izâfe edilmesi, başına harf-i cerlerden birinin gelmesi veya cer konumundaki bir isme tâbî olması ya da civârında bulunması durumunda, isim cer konumuna girer. Bu ismin cer konumuna girdiğini gösteren de aslî veya fer'î iki tür alâmet bulunur. Cer hâlinin aslî alâmeti [ـ] kesra'dır. Yerine geçebilecek fer'î alâmetler ise; müsennâ ve mulhakları, cem'i müzekker sâlim ve mulhakları ve esmâ-i sitte'de [ي] ye, gayr-i munsarif isimlerde ise [ـ] fetha'dır. Cer konumundaki isimler

¹ El-Cürcânî, *el-Cümel*, 45.

² El-Hâzîmî, *Fethu Rabbi'l-Beriyye*, 638-639.

³ Et-Tehânevî, *Mevsu'atu Keşşâfi Istulâhâtî'l-Funûn*, 1/556. Ayrıca (bkz.) İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 2/789. Es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, 4/304-306.

⁴ Ayrıntılar için (bkz.) Ebû 'Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. 'Amr el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Cümeli fi'n-Nahv*, thk. Fahrüddîn Kabâve, 1. bs. (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1985), 172-187. Ebu'l-Feth 'Usmân b. Cinnî el-Mevsilî, *el-Luma' fi'l-'Arabiyye*, thk: Semîh Ebû Muglî, ('Ammân: Dâr Mecdlâvî, 1988), 154. Ebû Muhammed Sa'îd b. el-Mubârek b. ed-Dehân, *Şerhu'd-Durûsi fi'n-Nahv*, thk: İbrâhîm Muhammed el-İdkâvî, 1. bs. (Kâhire: Matba'atu'l-Emâne, 1991), 713-714. İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, 4/286-287. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 2/549. Ya'kûb, *Mevsû'atu 'Ulûmi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, 5/31. Muhammed Semîr Necîb el-Libdî, *Mu'cemu'l-Mustalahâtî'n-Nahviyyeti ve's-Sarfîyye*, 1. bs. (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle ve 'Ammân: Daru'l-Furkân, 1985), 43.

mu‘rab olmaları hâlinde mecrûr olur ve sonuna aslî veya fer‘î uygun bir alâmet alır. Mebnî olmaları hâlinde veya son harfinin illetli olması durumunda ise bu alâmetler mukadder (yâni gizli) olur ve ismin sonunda herhangi bir değişiklik gerçekleşmez.

Bu durumdaki *cer* kavramı terimsel açıdan, **âmil ve anlam değişikliği sebebiyle kelimenin sonuna etki edebilen mânevî bir değişiklik**dir.¹ Kullanım açısından ise, **kelimenin cer konumuna girmesini ve bazen sonuna cer alâmeti almasını** ifade etmek için kullanılan bir terimdir.

Kelimedeki cer hâlinin anlam üzerindeki katkısına gelince, öncelikle i‘râb’ın kelime anlamına katkısı olup olmadığını incelemek gerekir. Eski dil âlimleri i‘râb’ın ve alâmetlerinin anlam üzerindeki etkisinden sıkça söz etmiş ve aralarındaki bağı çeşitli örneklerle îzâh etmişlerdir. Ancak i‘râb’ın anlam üzerindeki genel katkısından bahsetmiş ve her i‘râb hâlini teker teker ele almamışlardır.²

Zemahşerî (ö. 538/1144) ve ona tâbî olanlar ise herbir i‘râb hâli için işâret ettiği özel bir anlam zikretmişlerdir. Bunlar: Ref‘ için *fâ‘iliyye*, nasb için *mef‘ûliyye*, cer için *izâfe*‘dir.³ Zemahşerî’ye göre bu anlamlar isimlere mahsustur, fiillerdeki i‘râb ise belli anlamlara işâret etmemektedir. Çünkü fiillerin i‘râb halleri aslî değildir.⁴

Cumhûrun bu duruşuna muhâlefet edenler de olmuştur. Başlarında da Kutrub (ö. 218/833) bulunmaktadır. Gerekçesi ise Arapça’da, i‘râb’ın bir olup anlamların farklılaştığı veya i‘râb’ın farklılaşıp anlamların bir olduğu cümle örneklerinin

¹ İ‘râb’ın tanımıyla ilgili (3) nolu dipnot, 17-18.

² Ez-Zeccâcî, *el-Îzâhu fî ‘İleli’n-Nahv*, 69-70. Ebu'l-Feth ‘Usmân b. Cinnî el-Mevsîlî, *el-Hasâis*, thk: Muhammed ‘Alî en-Neccâr, (Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1957), 1/35. İbn Fâris, *es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Luga*, 143. İbnu'l-Haşşâb, *el-Murtecel*, 34. El-‘Ukberî, *el-Lubâbu fî ‘İleli'l-Binâi ve'l-İ‘râb*, 1/52-53. Ebu'l-Fadl ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Muzhiru fî ‘Ulûmi'l-Lugati ve Envâ‘ihâ*, thk. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm ve ‘Alî Muhammed el-Bicâvî, (Beyrût: Menşûrâtu'l-Mektebeti'l-‘Asriyye, 1986), 1/327-328.

³ Ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 18. İbn Ya‘îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 1/198. Er-Radî, *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti ibni'l-Hâcib*, 1/61.

⁴ Ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 244-245. İbn Ya‘îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 4/218. El-‘Ukberî, *el-Lubâbu fî ‘İleli'l-Binâi ve'l-İ‘râb*, 1/65.

bulunmasıdır. Dolayısıyla Kutrub i'râb farklılıklarını özetle ses uyumuna bağlamaktadır.¹

Kutrub'un bu tutumu nahivcilerin i'râb alâmetlerine aşırı anlam yükleyip mânaya etki eden diğer karîneleri görmezden gelmelerinin bir sonucu olabilir. Dolayısıyla mu'âsır dilcilerden Temmâm Hassân, i'râb alâmetlerinin anlama delâlet eden birçok lafzî karîneden sadece biri olduğuna vurgu yapar ve sîga, rabt, edât, rütbe, mutâbaka, tedâm ve nağme gibi farklı lafzî karînelerin varlığına değinerek onları detaylıca açıklar.²

Bu durumda kelimenin cer konumunda bulunmasının kelimeye kattığı anlam *izâfe*'dir. Bunun Türkçedeki karşılığı; *katma, ekleme, ilave etme, bağlama, yakıştırma ve ilişkilendirme*dir. Bundan dolayı cer konumundaki kelimeler, anlam açısından *çekilerek ve sürüklenerek* öncesindeki kelimelerle bir tür *ilişkilendirilir ve sınırlandırılırlar*.³

Ancak ismin cer konumunda bulunması -cer oluş nedenlerine bağlı olarak- bazen *izâfe* anlamı içermeyebilir. Meselâ ismi cer konumuna iten *mücâvera*, yapıdaki ses uyumunu yakalamaya yönelik nedenler arasında olduğundan, mecrûr isme *izâfe* anlamı katmamaktadır. Ör. (*وَأَمْسَحُوا بِرُؤُوسِكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ*) (Mâide, 5/6) âyetindeki [أرجلكم] kelimesi öncesindeki [وَأَمْسَحُوا] fiiliyle ilişkilendirilmez. Çünkü bu kelimenin cer konumunda bulunuşu bir önceki kelimeyle estetiğin bozulmaması ve ses uyumunun yakalanmasıyla ilgilidir, bir şeyle ilişkilendirme veya kelimenin anlamını sınırlandırmayla ilgili değildir. İsmi cer konumuna iten "hikâye" nedeni de, -aynı şekilde- i'râb'ın anlam delâletini yitirdiği ve ses uyumunu yakalamaya yönelik olduğu nedenlerden sayılmaktadır.⁴

Cer konumundaki kelimelerin sonunda bulunan [ـ] kesra ve [ي] ye gibi cer alâmetlerinin bu ismi alması ise, telaffuz esnasında bir şeyin yere çekilmesi gibi

¹ Ez-Zeccâcî, *el-Îzâhu fi 'İleli'n-Nahv*, 69 vson. El-'Ukberî, *el-Lubâbu fi 'İleli'l-Binâi ve'l-Î'râb*, 1/55-56.

² Hassân, *el-Lugatu'l-'Arabiye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 205 vson.

³ Ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 18. İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 1/198. Er-Radî, *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti ibni'l-Hâcib*, 1/61.

⁴ İbn Cinnî, *el-Luma' fi'l-'Arabiyye*, 154. İbnu'd-Dehân, *Şerhu'd-Durûsi fi'n-Nahv*, 713-714.

ağzın ve dilin aşağı doğru çekilmesindedir.¹ Nitekim hareketler (damme, fetha ve kesra) ve onların i'râb halleri (ref', nasb ve cer), isimlerini telaffuz edildiği esnada ağzın aldığı hareket biçiminden alır. 'Ukberî, Kûfîlerin cer yerine kullandıkları ıstılâhı aktarırken şunları söyler: “Kûfîler onu [خفض] olarak isimlendirirler ve bu mânen doğrudur, çünkü [انخفاض] alçalma demektir, bu da (bir şeyin) aşağı inmesi anlamındadır.”²

Radî (ö. 688/1289) de Kâfiye'nin şerhinde şunları zikreder: “Alt çeneyi aşağı çekmek (جر) ve indirmek (خفض) bir şeyi kırmak (كسر) gibidir, nitekim kırılan şey aşağı düşer ve devrilir. Dolayısıyla i'râb hareketine *cer* ve *hafđ*, binâ hareketine de “kesr” denmiştir, çünkü ilk ikisinin ağzın aldığı şekli ifade etmesi üçüncüye göre daha açık ve nettir.”³

Bu durumda kullanılan terim *cer* ise, cer konumundaki kelimenin hem telaffuz hem de anlam açısından özelliklerini yansıtmaktadır. Terim *hafđ* ise, cer konumundaki kelimenin sadece telaffuz açısından özelliklerini yansıtmaktadır. Böylece dil âlimlerinin, hem *izâfe* anlamını ifade etmesi, hem de telaffuz biçimini göstermesi açısından *cer* terimini neden tercih ettikleri açıkça beyân olmaktadır.

1.3. Harf-i Cer Terkîbinin İncelenmesi

Bu kısımda *harf-i cer* kavramı terkîbî açıdan incelenecektir. Burada öncelikle harf-i cer terkîbinin anlamına bakılacak ve harf-i cerler için kullanılan diğer isimlere değinilecektir. Sonrasında harf-i cer olarak kabul edilen harfler belirlenecek ve harf-i cerlerin sayısı netleştirilecektir.

1.3.1. Harf-i Cer Teriminin Anlamı

Harf-i cer terkîbinin terim anlamını verebilmek için öncelikle harf-i cerlerin temel özelliklerine, isimleri üzerindeki lafzî ve mânevî etkilerine, fiillerle olan ilişkilerine,

¹ El-'Ukberî, *el-Lubâbu fî 'İleli'l-Binâi ve'l-İ'râb*, 1/352. Ayrıca (bkz.) Ez-Zeccâcî, *el-İzâhu fî 'İleli'n-Nahv*, 93.

² El-'Ukberî, *el-Lubâbu fî 'İleli'l-Binâi ve'l-İ'râb*, 1/352.

³ Er-Radî, *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti ibni'l-Hâcib*, 1/61.

fiillerin neden bazen harf-i cere ihtiyaç duyduklarına, harf-i cerin ismiyle birlikte cümlede hangi konumda bulunduğu kısaca değinmek gerekir.

Harf-i cerler sadece isimlerden önce kullanılan ve başına geldiği ism-i mecrûr yapan harf ya da harf öbekleridir. Harf-i cerler her ne kadar sadece isimlerden önce bulunsalar da nâdiren fiillere girdikleri de görülür. Ör. şâir der ki:¹

عَمْرُكَ مَا لَيْلِي بِنَامٍ صَاحِبُهُ وَلَا مُخَالِطُ اللَّيَّانِ جَانِبُهُ

“*Yemîn olsun ki, ne gecem kişinin uyuduğu bir gece, ne de (yatışım) yanının yumuşak olduğu (rahat edeceğin) bir yatış.*” Bu beyitte [ـ] harfi [نام] fiiline girmiştir. Normalde fiil olduğunda ittifâk edilen bir kelimeye harf-i cerin girmesi mümkün değildir. Ancak fiilden önce hazfedilmiş bir mevsufun takdîr edilmesiyle mümkün hâle gelir. Yâni cümlede sıfat konumunda bulunan [نام] fiilinden önce bir mevsûf takdîr edilmelidir. Ör.: [ما ليلي ليليل نام صاحبه.] “*Gecem, kişinin uyuduğu (uyuyabildiği) bir gece değildir.*” veya [ما ليلي برجل نام صاحبه.] “*Gecem, bir adamın kendisinde uyumuş olduğu (bir gece) değildir.*” şeklinde harf-i cerden sonra mevsûf takdîr edilerek harf-i cer fiile değil isme girmiş olur. Dolayısıyla nahiv kaynaklarında bu ve benzeri örneklerde harf-i cerlerden önce farklı şekillerde bir isim takdîr edilmiştir.²

Bu harflerin ismi cer konumuna itmesi aşamalı gerçekleşen iki gerekçeye dayanır. İlki bu harflerin sadece isimlerle birlikte kullanılan fakat ismin bir parçası olmayan muhtas harfler olmaları dolayısıyla âmil olma zorunluluğudur. İkincisi âmil olan bu harflerin cer’den başka amel edecekleri bir seçeneğin bulunmamasıdır.³

Enbârî son durumu şöyle izah eder: “Çünkü bu harfler isimle fiilin arasında (aracı olarak) bulunurlar, cer de (mertebe olarak) ref[’] ve nasb’ın ortasında olduğundan, ortada bulunana ortadaki verilmiştir.”⁴ Ayrıca şunları da ekler: İsmi i’râbı ref[’], nasb ve cer şeklinde olur. İbtidâ âmili mübtedâ’yı ref[’] ettiği, fiil âmili fâ’il’i ref[’], mef’ûl’u

¹ Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-‘Aynî, *el-Mekâsıdu'n-Nahviyye fî Şerhi Şevâhidi Şurûhi'l-Elfiyye*, thk. Ahmed Muhammed Tevfik es-Sûdânî, vd., 1. bs. (Kâhire: Dâru's-Selâm, 2010), 4/1504-1505.

² El-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, 70-71 . İbn Ya‘îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 2/255-256. Es-Suyûtî, *Hem ‘u'l-Hevâmî‘*, 1/13.

³ İsmi cer konumunda oluş nedenleriyle ilgili (3) nolu dipnot, 17-18.

⁴ El-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, 139.

nasb ettiği için, âmil olan harflere cer amelinden başka bir seçenek bırakmamış ve bu harflerin cer etmesini zorunlu kılmıştır.¹

Öte yandan birçok âlime göre âmil olan kelimeler aslında fiillerdir. İsimler ise âmil değil ma'mûldür. Harflere gelince fiillerde ki etkiyi isimlere taşıyan vâsıtalar oldukları için -yukarıdaki ilk şartı sağlamaları durumunda- amel etme özelliğini kazanmışlardır. Burada fiillerin isimler üzerindeki ameli ref' veya nasb olduğu için, harflere isimler üzerinde amel edeceği cer'den başka bir şey kalmamıştır. Bundan dolayı cer ameli harflerin aslî ameli olarak görülmüş ve harflerin nasb ve cezm amelleri belli gerekçelere dayandırılmıştır.²

Âmil olan harf-i cerlerin fiillerde ki etkiyi isimlere taşıyan vâsıtalar olmaları nedeniyle, bu harfler -ihtiyaç duyulması hâlinde- cer konumundaki isimleri öncesindeki fiil, şibh-i fiil veya ma'nâ fiilleri ile ilişkilendirir ve anlamlarını kendilerinden sonra gelen isimlere taşır ve ulaştırırlar. Zemahşerî ve ona tâbî olanlar bu etkiyi harf-i cerin cümledeki cer konumuna *izâfe* anlamı katması olarak açıklarlar.³ Ör. [ذهب إلى البيت] cümlesinde ki [إلى] harfi [الذهب] eylemini ardındaki isme doğru çeker ve [البيت] ifâdesine katar. Dolayısıyla harf-i cerlerin kendilerinden önce gelen fiil veya fiilimsi yapılarla ilişkili olması aslolanıdır. Bu durumdaki harflere aslî harf-i cer denir. Harf-i cerler bu ilişkiden yoksun ise zâid harf-i cer olarak bilinirler.⁴

Harf-i cerler nasilki kendilerinden önce gelen fiilin anlamını sonrasındaki isme aktarıyorsa -ör. [مررت بزيد] “Zeyd'e uğradım.” cümlesinde [ب] harfi fiilin anlamını ardından gelen isme taşımıştır-, şibh-i fiilin ve ma'nâ fiillin anlamını da aktarırlar. Şibh-i fiil, fiil benzeri demektir. Şibh-i fiil'den kastedilen fiilin harflerini içeren ve fiil işlevine sahip olan isimlerdir. Bu isimler: Masdar, ism-i fâ'il, ism-i mef'ûl, ism-i tafdîl, sıfat-ı müşebbehe, sıyağı mübalağa, ism-i zamân, ism-i mekân ve ism-i

¹ A.g.e.

² Ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 82. İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 2/123, 4/456. El-'Ukberî, *el-Lubâbu fî 'İleli'l-Binâi ve'l-İ'râb*, 1/352-353. Er-Radî, *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti ibni'l-Hâcib*, 1/874. Es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 3/183.

³ “Zâid Harf-i Cerler”, 33.

⁴ “Zâid Harf-i Cerler”, 33.

âlet'tir.¹ Şibh-i fiil olan; masdar, ism-i fâ'il ve ism-i mef'ûl'e örnek sırasıyla [مروري بزيد حسن]. "Zeyd'e uğramam iyidir", [أنا مارٌّ بزيد]. "Ben Zeyd'e uğruyorum", [زيد ممرور به]. "Zeyd'e uğranıldı." şeklindedir. Bu cümlelerdeki [-] harfleri şibh-i fiillerin anlamlarını ardındaki isimlere ulaştırırlar.²

Ma'nâ fiili ise, fiilin harflerini içermemekle birlikte anlamının zihinde uyandığı veya istinbât edildiği hallerdir. Ma'nâ fiili; zarflar, ism-i işâretler, isim fiiller ve ism-i mensûbların yanısıra, nidâ, temennî, teraccî, teşbîh, tenbîh, istifhâm vb. anlamlar içeren edatlarda bulunur. Ör. Zarfların -harf-i cerler de dâhil- [مستقر] "yerleşik ve sabit bulunma" anlamını, işâret isimlerinin [أشير] "işâret ediyorum" anlamını, nidâ harflerinin [أنادي] "çağırıyorum" anlamını, temennî harflerinin [أتمنى] "diliyorum" anlamını, teşbih harflerinin [أشبهه] "benzetiyorum" anlamını içermesi ma'nâ fiildir.³

Ma'nâ fiillerinin harf-i cerlerle olan ilişkisine bakılacak olursa, ör. [زيد في الدار]. "Zeyd evde." cümlesinde fiil veya şibh-i fiil bulunmamaktadır, ancak cümlede ki [في] harf-i [مستقر] "(evde) olma/bulunma" anlamını çağrıştırır. Böylece [في] harfi, çağrıştırdığı ma'nâ fiilini sonrasındaki isme ulaştırmaktadır. Diğer bir ör. [أين أنت مني؟]. "Sen neredesin/nerelere gittin?". Cümlede ki [أين] edâtının çağrıştırdığı anlam [أنت ببعث]. "Sen uzaklaştın." anlamıdır. Burada da [من] harfi bu anlamı sonrasındaki isme aktarmaktadır.⁴

Harf-i cerlerin, kendilerinden önce gelen fiilin anlamını [-مررت بزيد]. örneğinde olduğu gibi- sonrasındaki isme izâfe ettiği hususunda herhangi bir ihtilâf bulunmamaktadır. Hatta Muberrid (ö. 285/899) ve Zeccâcî gibi bazı dil âlimleri, öncesindeki ismin anlamını da sonrasındaki isme izâfe ettiğini söylerler. Bu görüşe göre ör. [أنا مارٌّ بزيد]. ve [زيد في الدار]. cümlelerindeki [-] ve [في] harfleri, [مارٌّ] ve [زيد]

¹ Et-Tehânevî, *Mevsu'atu Keşşâfi Istilâhâti'l-Funûn*, 1/1005. Ya'kûb, *Mevsû'atu 'Ulûmi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, 6/10.

² Er-Radî, *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti ibni'l-Hâcib*, 2/1135. El-Cercâvî, *Şerhu'l-'Avâmili'l-Mieti'n-Nahviyye*, 87.

³ Et-Tehânevî, *Mevsu'atu Keşşâfi Istilâhâti'l-Funûn*, 1/1005. Ebû Zeyd 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Sâlih el-Mekkûdî, *Şerhu'l-Mekkûdî 'Alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, thk. Fâtîme Râşid er-Râcihî, (Kuveyt: Câmi'atu'l-Kuveyt, 1993), 1/375-376.

⁴ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 4/456. Er-Radî, *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti ibni'l-Hâcib*, 2/1135.

isimlerinin anlamlarını sonrasındaki isme izâfe etmektedirler.¹ Cumhûr ise, harf-i cerlerin bu durumda ismin anlamını değil, adına şibh-i fiil veya ma'nâ fiili denilen, takdir edilmiş fiilin anlamını izâfe ettiğini savunurlar. Yâni bu tür kullanımlar, öncesindeki ismin fiil anlamı taşınması hâlinde doğrudur.²

Dolayısıyla fiilin, ardındaki isme geçiş yapması için bazen harf-i cere ihtiyaç duyması, harf-i cerlerin iki farklı unsur arasında ki bağlantıyı, uyumu ve birlikteliği sağlamak için eklem görevi görmesi, fiillerle isimler arasında köprü olması, bazı fiillerin anlamlarını isimlere katma ve ulaştırmada veya isimlerle ilişkilendirmede zayıf kalmaları ve bu fiillerin mef'ûl'e direk geçiş yapacak kadar güçlü olmamaları nedeniyledir. Bu da harf-i cerlerin -genellikle- belli fillerle ilişkili olduğunu ve fiillerin anlamlarını ardlarından gelen isimlere ulaştırmak üzere kullanıldıklarını göstermektedir.³

Ör. [سَقَتْ السَّيْرَةَ] “Arabayı kullandım.” cümlesinde [ساق] fiili kuvvetli (yâni mute'addî) olduğundan aracı olmaksızın anlamını ardındaki isme ulaştırır. Ancak [جَلَسْتُ فِي السَّيْرَةَ] “Arabada oturdum.” örneğinde [جلس] fiili anlamını isme ulaştırmada zayıf kaldığından (yâni lâzım olduğundan) uygun bir harf-i cere ihtiyaç duyar. Anlamını isme direk ulaştıran fiille, aracıya ihtiyaç duyan fiili birbirinden ayırt etmek için, harf-i cerlerden sonra gelen isimler mecrûr diğerleri ise mansûb gelir. Böylece isminde direk nasb etkisi oluşturamayan zayıf fiil, kuvvetli fiilden ayırt edilir. İsmi üzerinde etki sâhibi olan harf ise, ref' ve nasb seçenekleri mümkün olmadığından cer eder, yâni harf-i cer olur.⁴

Diğer bir açıdan harf-i cerler, başına geldikleri ism-i mecrûrlarla birlikte -genellikle- bir fiille ilişkilendirilir ve etkisi altında buldukları fiilin mef'ûlu olurlar. İbn Ya'îş (ö. 643/1245) harf-i cerlerin mecrûr isimlere girmesi hâlinde, öncesindeki fiilin etkisiyle cârr ve mecrûr'un nasb konumunda olduğunu belirtir. Çünkü fiilin

¹ Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd b. 'Abdilekber el-Muberrid, *el-Muktedab*, thk. Muhammed 'Abdulhâlık 'Udayma, 3. bs. (Kâhire: Metâbi' e'l-Ehrâmi't-Ticâriyye, 1994), 4/136. İbnu's-Serrâc, *el-Usûlu fi'n-Nahv*, 1/408. Ez-Zeccâcî, *el-Îzâhu fi 'İleli'n-Nahv*, 93.

² Şibh-i fiil ve ma'nâ fiiliyle ilgili (2) ve (3) nolu dipnotlar, 22.

³ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ 'ati'l-Î'râb*, 1/124-125.

⁴ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ 'ati'l-Î'râb*, 1/123-125. İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 4/455-456.

anlamının isme ulaştırılması açısından, fiilin kendiliğinden mute‘addî olmasıyla, harf-i cerlerle mute‘addî olması arasında fark bulunmamaktadır.¹ Dolayısıyla Radî harf-i cerden sonra gelen mecrûr ismin mansûb konumda olduğunu, yâni öncesindeki fiilin mef‘ûl bihî’si olduğunu ve ör. ﴿وَأَمْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ﴾ (Mâide, 5/6) âyetinde ki mecrûr olan [أرجلكم] kelimesinin mansûb olarak da gelebileceğini belirtir.²

Harf-i cerli fiillerden sonra gelen isimlerin lafzî açıdan mecrûr olmasının, etkisi zayıf olup takviyeye ihtiyaç duyan fiilleri diğerlerinden ayırt etmek olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla cârr ve mecrûr’dan sonra gelen ma‘tûf veya sıfat isimler, hem cer konumunda hem de nasb konumunda olabilirler. Ör. [مررت بزيد وعمرو.] “Zeyd’e ve ‘Amra uğradım.” cümlesindeki ma‘tûf olan [عمرو] mecrûr gelebildiği gibi [عمرًا] şeklinde mansûb da gelebilir. Ya da [مررت بزيد الظريف.] “Zarif Zeyd’e uğradım.” cümlesindeki sıfat olan [الظريف], [الظريف] olarak hem mecrûr hem de mansûb gelebilir.³

Sonuç olarak harf-i cerlerle sağlanan izâfe anlamı isim ve fiil arasında gerçekleşmektedir. İzâfet terkibinde ise bu anlam iki isim arasında gerçekleşmektedir. Ör. [هذا ثوب رجل.] “Bu adamın elbisesi.” ve [هو ثوب حرير.] “O ipek bir elbise” cümlelerindeki [ثوب] ismi, ardındaki [رجل] ve [حرير] isimlerine izâde edilmiştir. Bu tür izâfetleri [هذا ثوب (ك) رجل.] ve [هو ثوب (من) حرير.] şeklinde takdîr edilen harf-i cerlere bağlayanlar da olmuştur. Bu açıdan bakıldığında bu tür örneklerde de isim isme izâfe edilmiş değil, bir tür takdîr edilmiş fiille ilişkilendirilmiş olur.⁴ Dolayısıyla harf-i cerdeki *cer* kelimesinin mefhûmu; fiillerin anlamlarını harf-i cerler aracılığıyla isimlere çekmesi ve isimleri cer konumuna sokmasıdır.

İsmin cer konumunda olmasına neden olan harf-i cerlerin kendisinden sonra gelen isim üzerindeki lafzî etkisine de bakılırsa, bu ismin son harfi illetli olur ya da isim

¹ İbn Ya‘îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 4/457.

² Er-Radî, *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti ibni'l-Hâcib*, 2/1134. Ayrıca (bkz.) Mücâverayla ilgili (1) nolu dipnot, 18.

³ İbn Ya‘îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 4/457.

⁴ Âmille ilgili (1) nolu dipnot, 18.

*muzmar*¹ veya *müevvel*² gelirse kelimedede hiç bir değişiklik olmaz. İsim *zâhir*³ ve *sarîh*⁴ gelir ve sonunda illetli harf bulunmazsa, cer etkisiyle sonunda değişiklik olur. Bu değişiklik, cer hâlinin aslî alâmeti olan [ـ] kesra ya da fer'î alâmetleri olan [ي] ye veya [ـ] fetha'nın ismin sonunda belirmesi şeklinde gerçekleşir. Burada fer'î alâmet gerektiren yerlerde kelimedeki son harfin illetli olup olmadığına bakılmaz, ismin *zâhir* ve *sarîh* gelmesiyle isim, belirtilen fer'î alâmetlerden birini alır.

Dolayısıyla *harf-i cer* terkîbi özetle, başında bulunduğu isimlerin sonuna [ـ] kesra ve [ي] ye gibi cer alâmetleri getirerek **ağzın ve dilin aşağı doğru çekilmesi, cer konumundaki isimleri öncesindeki fiil veya fiilimsi kelimelerle ilişkilendirmesi ve bağlaması, fiil veya fiilimsi kelimelerin anlamlarını kendilerinden sonra gelen isimlere çekmesi ve ulaştırması** durumlarında kullanılır. Bu etkiye sahip olan harflere *hurûfu'l-cer* adını verilir.⁵ Bu görevleri yerine getiren harflere “el-câr”, sonrasındaki isimlere de “el-ismu'l-mecrûr” denilmektedir.

¹ *Muzmar* isim, öncesinde lafzî veya hükmi olarak zikredilmiş olan, mütakellim, muhâtab veya gâibe işâret eden isme denir. Bu isimler *zamîr* olarak da bilinir ve *zâhir* isimlerin zıddı kabul edilirler. (bkz.) El-Cürcânî, *el-Cümel*, 182.

Bu isimlere burada mebnî'nin diğer türleri sayılan ism-i işâret, ism-i mevsûl, ism-i istifhâm vb. mebnî isimleri de katmak gerekir.

² *Müevvel* isim, nahivde müevvel masdar için kullanılır. Masdarın müevvel oluşu masdar harflerinin sıla'sıyla birlikte kullanılması anlamına gelir. Bu yapının masdar hâline çevrilmesiyle te'vîl gerçekleşmiş ve masdar sarîh şeklini almış olur. Ör. [يُسْعِدُنِي أَنْ تَنْجَحَ]. “Geçmen beni memnun eder.” cümlesindeki müevvel masdar [يُسْعِدُنِي نَجَاحَكَ] şeklinde te'vîl edilerek sarîh masdara dönüştürülebilir. (bkz.) Ya'kûb, *Mevsû'atu 'Ulûmi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, 4/255-256, 8/488.

³ *Zâhir* isim, zamîr olmayan isimlere denir. Bu isimler *muzhar* olarak da isimlendirilirler. (bkz.) Et-Tehânevî, *Mevsû'atu Keşşâfi Istulâhâti'l-Funûn*, 2/1144.

⁴ *Sarîh* isim, nahivde ismin masdar hâlinin te'vîl içermeyen şeklidir. Sarîh masdar üçe ayrılır; aslî masdar ör. [دَرْس، اسْتِغْلَام], mîmî masdar ör. [مَذْهَب] ve sînâ'î masdar ör. [مَسْؤُولِيَّة]. Masdarın te'vîl gerektiren şekline ise müevvel masdar denir. (bkz.) Ya'kûb, *Mevsû'atu 'Ulûmi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, 6/149; 8/485.

⁵ *Cer* kavramının her iki gerekçeyle bu harfler için kullanılmış olması doğrudur. Ancak bu iki gerekçenin daha öne çıkması, bu harflerin -cezm ve nasb harflerinde olduğu gibi-, sonrasındaki ismin cer konumuna girmesiyle bazen sonuna cer alâmeti alması sonucu bu

Harfu'l-cer veya *hurûfu'l-cer*, terkîb olarak ele alındığında izâfet terkîbidir. Bu terkîb, ameli cer olan harfler için özel isim olmuştur. Ancak bu harflerin ameline bakıldığında; bazılarının sürekli harf-i cer olarak geldiği, bazılarının harf-i cer olarak gelme zorunluluğu bulunmadığı, bazılarının da harf-i cer olduğunda ihtilâf edildiği görüldüğünden,¹ bu harflere *hurûfu'l-cer* yerine, sıfat terkîbi olan *el-hurûfu'l-cârra* denilmesi daha uygun olabilir. Çünkü *hurûfu'l-cer* terimi izâfet terkîbi gereği, bu harflerin cer ameli dışında başka ameli bulunamayacağını ifâde ederek, bu harflerden -cer ameli dışında- farklı işlevleri olanları dışarıda tutmaktadır. Sıfat terkîbi olan *el-hurûfu'l-cârra* terimi ise bu özelliğe sahip değildir. Cer ameli dışında başka ameli olsun veya olmasın tüm cer harflerini içine aldığından daha uygun bir isimlendirmedir.

Bu meseleyi biraz daha açmak gerekirse, öncelikle *izâfet* ve *sıfat* kavramlarını inceleyelim, sonrada izâfet ve sıfat terkîpleri arasındaki farklılıklara bakalım. *İzâfet*; bir ismin diğer isme nisbet edilmesi ve aralarında sınırlandırıcı bir bağ kurulmasıdır. *Sıfat* ise; bağlı olduğu ismi bir niteliğiyle belirten tamamlayıcı unsurdur.² İzâfet terkîbi [حروف الجر] örneğinde olduğu gibi [مضاف] ve [مضاف إليه]'ten oluşur. Burada birinci isim ikinci isme katılmıştır. Sıfat terkîbi ise [الحروف الجارة] örneğinde olduğu gibi [الموصوف] ve [الصفة]'den oluşur. Burada da ikinci isim birinci isme katılmıştır. Aşağıdaki şekilde bu iki terkîbe ait bileşenlerin hareket yönü resmedilmiştir. (Bkz. Şekil 1.3.1.1)

Şekil 1.3.1.1: İzâfet Terkîbi ile Sıfat Terkîbi Bileşenlerinin Hareket Yönü

ismi almasıdır. (bkz.) Er-Radî, *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti ibni'l-Hâcib*, 2/1134. Ayrıca (bkz.) El-Cercâvî, *Şerhu'l-'Avâmili'l-Mieti'n-Nahviyye*, 89.

¹ “Harf-i Cer Olarak Gelen Yapıların Tanıtımı”, s 41.

² Ya‘kûb, *Mevsû‘atu ‘Ulûmi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, 2/251, 6/150.

Yukarıdaki örnekten hareketle İzâfet terkîbi ile sıfat terkîbi arasındaki farklılıklar şöyledir:¹

- 1- İzâfet terkîbini oluşturan her iki kelime izâfet öncesi birbirinden ayrı ve bağımsızdır. Sıfat terkîbini oluşturan her iki kelime ise birbirine bağlı ayrılmaz bir bütündür.
- 2- İzâfet terkîbinde birinci kelime ikinci kelimeye katılmış ve izâfe edilmiştir. Sıfat terkîbinde ise ikinci kelime birinci kelimeye katılmış ve sıfatı olmuştur.
- 3- İzâfet terkîbindeki kelimeler arasında mülkiyet ve hak edişlik ilişkisi vardır. Sıfat terkîbinde ise kelimeler arasında tâbilik ve tamamlayıcı olma ilişkisi vardır.
- 4- İzâfet terkîbindeki örnekte harflerin müstakil vasfı ve baskın özelliği öne çıkmaktadır. Sıfat terkîbindeki örnekte ise cer vasfının bu harflerin tamamlayıcı unsuru olduğu öne çıkmaktadır.
- 5- İzâfet terkîbindeki örnekte harflerin diğer vasıflarını örtecek biçimde cer vasfı öne çıkarılmıştır. Sıfat terkîbindeki örnekte cer vasfı harflerin sahip olabileceği vasıflardan biri olarak sunulmuştur.

Bu farklılıklardan yola çıkarak izâfet terkîbi olan [حروف الجر] terimi bu harfleri cer ameliyle sınırlandırmakta ve diğer amellerin kendisinde bulunmasına imkân tanımamaktadır. Sıfat terkîbi olan [الحروف الجارة] terimi ise böyle bir sınırlama getirmemekte ve harf-i cerlerin farklı ameli bulunabileceğini onaylamaktadır.²

Ancak yinede *hurûfu'l-cer* terimi -yaygın kullanılır olması bir yana-, cer sıfatını harflere izâfe ederek harflerin müstakil vasfı ve baskın özelliğini öne çıkarmış, bu harflerin diğer vasıflarını örtecek biçimde cer vasfını öne çıkarmış, cer vasfının bu harfler üzerindeki etki ve hâkimiyetini daha net vurgulamış ve diğer harflerden daha net ayırtmış ve türünü belirlemiş olduğu için, dil âlimlerince daha tercih edilir bir hâl almıştır.³

¹ Fâdıl Sâlih es-Sâmarrâî, *Ma'âni'n-Nahv*, 2. bs. (Kâhire: Şeriketu'l-Âtik li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 2003), 3/102 vson., 157 vson. Muhammed Sâmi 'Abdusselâm, "el-'Udûlu ila't-Terkîbi'l-İzâfi fi'l-Kur'âni'l-Kerîm" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. El-Minye Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili Bölümü, Mısır, 2006).

² A.g.e.

³ A.g.e.

Diğer bir ifâdeyle; *el-hurûfu'l-cârra* ismi tüm harf-i cerleri içine alabilme özelliğine sahipken, *hurûfu'l-cer* ismi bu harflerin anlamını ve kimliğini daha net vurgulamaktadır. Yâni *el-hurûfu'l-cârra* terimi gerekli olan en ufak unsurları içine alması bakımından *efrâdına câmi*' iken, *hurûfu'l-cer* terimi gereksiz olan en ufak unsurları dışarıda bırakması bakımından *ağyârına mâni*'dir. Yâni ismin müsemâyâya tam ve mükemmel biçimde delâlet etmesi için gerekli olan iki özellikten biri bir kavramda, diğeri diğeri kavramda bulunmaktadır. Bu durumda lafzî/zâhirî boyutu benimseyenler birinci kavramı, mânevî/bâtınî boyutu tercih edenler ise ikinci kavramı tercih edebilirler.

Harf-i cer terimine dair diğer bir husus ise harf-i cerlerin anlam harfleri içerisinde yer almalarıdır.¹ Dolayısıyla tek başlarına bir tür anlam içerseler de, diğer kelimelerle (isim ve fiillerle) birlikte kullanılmadıklarında bütünü kapsayan anlamları ifâde edemez ve sahip oldukları anlam çeşitliliğini yansıtamazlar. Yâni bu harfler özünde genel bir anlama sâhipken, cümledeki durumuna göre bu genel anlamla uyumlu farklı birçok anlam içerebilirler.²

Harf-i cerler -diğer anlam harflerinde olduğu gibi- kelâmın oluşumunda temel rol oynayan, cümledeki parçaları birbirine bağlayan ve detaylı anlamları özet bir şekilde sunan kelimelerdendir. Ör. [أمسكت الحبل] “*İpi tuttum*” ifâdesi [أمسكت بِالْحَبْلِ] şeklinde [-] harf-i ceriyle ifâde edildiğinde, cümleye kattığı anlam Arapça'da şu şekilde îzâh edilir: [أمسكت الحبل مُبَاشَرًا لَهُ مُلَاصَقَةً يَدِي بِهِ.] “*İpi elim ona yapışık bir şekilde direk tuttum.*”³

Harf-i cerler diğer anlam harfleriyle karşılaştırıldıklarında, dilde daha sık kullanılan,⁴ ince anlamları daha etkili vurgulayan⁵ ve bağlamı belirlemede daha etkin rol alan harfler olduğundan diğer anlam harflerine üstünlük sağlamaktadır.⁶ Ayrıca bu

¹ “Tablo 1.1.3.1: Harf-i Cerlerin Anlam Harfleri İçindeki Yeri”, 16.

² Anlam harflerinin tanımı, 12.

³ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2/274.

⁴ Mahmûd İsmâ'îl ‘Ammâr, *el-Ahtâu's-Şâi 'a fi'İsti 'mâlati Hurûfi'l-Cer*, 1. bs. (Riyâd: Dâru 'Âlemi'l-Kutub, 1998), 40-42.

⁵ “Harf-i Cerlerin Anlamları”, 35.

⁶ El-Cercâvî, *Şerhu'l- 'Avâmili'l-Mieti'n-Nahviyye*, 89.

harflere birçok ismin verilmiş olması bu harflerin önemine, aktif ve etkin oluşuna işâret etmektedir.

1.3.2. Harf-i Cerler İçin Kullanılan Diğer İsimler

Harf-i cerlerin, [حروف الجر] olarak isimlendirilmesi Basra nahiv ekolüne bağlı dilciler tarafından gerçekleşmiştir. Ör. basra nahiv ekolünün kurucusu Sîbeveyh ile bu ekolün temsilcilerinden Muberrid ve İbnu's-Serrâc kitaplarında bu terimi kullanmışlardır.¹ Bu terimin Basrîlere ait olduğunu ifâde edenler arasında Nehhâs (ö. 338/950), İbn Ya'îş, Suyûtî ve mu'âsır dilciler bulunmaktadır.²

Bu harfler için kullanılan diğer isimler ise [حروف الإضافة], [حروف] ve [حروف الصفات]'tır. Bu isimler dışında harf-i cerler için kullanılan diğer isimler ise; Nîsâbü'rî'nin (ö. 850/1446'dan sonra) Zemahşerî'ye nisbet ettiği [حروف الظروف]³ ve İbnu'l-Kayyim'in (ö. 751/1350) zikrettiği [الوصلات] isimleridir.⁴ Ancak bu son iki isim, içinde başka yapıları da barındırdıklarından burada incelenmeyeceklerdir.

[حروف الخفض] terimi Kûfe nahiv ekolüne bağlı dilcilere nisbet edilse de, ilk olarak Basra dil ekolüne bağlı dilcilerin kullandığı ve kullanmaya da devam ettiği bir terimdir. [الخفض] teriminin Kûfilere ait olduğunu söyleyenler arasında Zeccâcî, 'Ukberî, İbn Ya'îş, Suyûtî ve mu'âsır dilciler bulunmaktadır.⁵ Ancak Kûfilerin

¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 2/383, 3/79, 154, 496. El-Muberrid, *el-Muktedab*, 1/141, 2/341, 4/51. İbnu's-Serrâc, *el-Usûlu fi'n-Nahv*, 1/188, 204, 408, 416, 422, 431, 433.

² Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil en-Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, thk. Zuheyr Gâzî Zâhid, 2. bs. (Beyrût: 'Âlemu'l-Kutub ve Mektebetu'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 1985), 1/166. İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, 2/123. Es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 3/184. İbrâhîm es-Sâmarrâî, *el-Medârisu'-Nahviyye: Ustûratun ve Vâkı'*, 1. bs. ('Ammân: Dâru'l-Fikr, 1987), 132. Hadîce el-Hadîsî, *el-Medârisu'-Nahviyye*, 3. bs. (İrbid: Dâru'l-Emel, 2001), 132.

³ El-Hasan b. Muhammed b. Hüseyin en-Nîsâbü'rî, *Garâibu'l-Kur'ân ve Ragâibu'l-Furkân*, thk. Zekeriyâ 'Umeyrât, 1. bs. (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1996), 3/213.

⁴ İbnu'l-Kayyim, *Bedâi'u'l-Fevâid*, 1/225-226.

⁵ Ez-Zeccâcî, *el-İzâhu fi 'İleli'n-Nahv*, 93. El-'Ukberî, *el-Lubâbu fi 'İleli'l-Binâi ve'l-İ'râb*, 1/352. İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, 2/123. Es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 3/184. Es-Sâmarrâî, İbrâhîm, *el-Medârisu'-Nahviyye*, 132. El-Hadîsî, *el-Medârisu'-Nahviyye*, 132.

kaynaklarında bu terim [حروف الخفض] olarak değil [الخافض] olarak geçmektedir. Ör. Kûfe nahiv ekolüne son şekli veren Ferrâ' (ö. 207/822)¹ *Ma'ânil-Kur'ân* kitabında bu terimi bu şekilde kullanmıştır.²

Ayrıca bu terimi ilk kullanan Kûfîler değil el-Halîl b. Ahmed El-Ferâhîdî'dir. Halîl'in bu terimi *Kitâbu'l-Cümeli fi'n-Nahv* kitabında [الخفض], [الخافض] ve [حروف الخفض] şeklinde kullandığı görülür.³ Ancak Hârizmî (ö. 538/1144) *Mefâtîhu'l-'Ulûm* kitabında Halîl'in; [الخفض] terimden ör. [مررتُ بزيدٍ] cümlesindeki [زيدٍ] kelimesinin sonuna "tenvînli kesra" almasını, [الكسر] terimden ör. [جلسْتُ في البيتِ] cümlesindeki [البيتِ] kelimesinin sonuna "tenvînsiz kesra" almasını, [الجر] terimden ise ör. [لم يذهب الرجلِ] cümlesindeki [يذهب] kelimesinin sonuna, meczum fiilin vasıl hemzesiyle birleşmesi sonucu "âriz kesra" almasını kastettiğini zikreder.⁴

Bu durumda Halîl [الخفض] ve [الجر] denilen her iki terimi de ilk kullanan kişidir. Ancak Kûfîler -aynı şekilde Basrîler- [الخفض]'in terim anlamını sonu tenvînli kesrayla biten kelimelerle sınırlamamış, tenvînsiz kesrayla biteni de içene alacak şekilde genişletmişlerdir. Basrîler ayrıca [الجر] terimi anlamını iki sâkinin birleşmesinden kurtulmak için getirilen geçici kesra yerine, ister tenvînli olsun ister tenvînsiz, mu'rab isimlerin i'râb hâlini belirten alâmet olarak tanımlamışlardır.⁵

Buradaki itiraz her ne kadar Halîl'in [الخفض] terimini farklı bir anlamda kullandığına yönelik olsa da, Halîl'in [الخافض] ve [حروف الخفض] terimlerini bilinen anlamı dışında kullanmadığı ortadadır.⁶ Bu terimi kullanan Basrîler arasında Muberrid ve İbnu's-

¹ Ferrâ' için yapılan bu değerlendirme birçok mu'âsır dilciye aittir. (bkz.) Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 7. bs. (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, t.y.), 195. El-Hadîsî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 178.

² Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd b. 'Abdillâh el-Ferrâ', *Ma'ânil-Kur'ân*, 3. bs. (Beyrût: 'Âlemu'l-Kutub, 1983), 1/58, 196, 261, 272, 300, 2/222, 254.

³ El-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Cümeli fi'n-Nahv*, 93, 172, 287.

⁴ Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf el-Hârizmî, *Mefâtîhu'l-'Ulûm*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî, 2. bs. (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1989), 66.

⁵ Mehdî el-Mahzûmî, *Medresetu'l-Kûfeti ve Menhecuhâ fî Dirâseti'l-Lugati ve'n-Nahvi*, 2. bs. (Kâhire: Matba'atu Mustafâ'l-Bâbî'l-Halebî ve Evlâdihi, 1958), 311.

⁶ El-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Cümeli fi'n-Nahv*, 93, 287.

Serrâc gibi ünlü Basrî âlimler de bulunmaktadır.¹ Basrîlerden olduğu husûsunda ihtilâf bulunan² Zeccâcî ve İbn Cinnî de *Cümel* ve *Hasâis* isimli kitaplarında bu terimi kullananlardandır.³ Zeccâcî ayrıca *Îzâh* kitabında bu terimin Basrîlere ait olduğunu açıkça beyân etmiştir.⁴

Harf-i cerlere bu ismin verilme gerekçesine gelince, cer konumundaki kelimelerin telaffuz esnasında alt damağın (alt çene ve dilin) aşağı doğru çekilmesiyle [خفض] “indirme, alçalma” eyleminin gerçekleşmesi nedeniyledir.⁵ Dolayısıyla bu isim harf-i cerlerin kelimeler üzerinde bıraktığı lafzî etkiyi yansıtmaktadır.

[حروف الإضافة] terimini ise ilk kullanan Sîbeveyh'tir. Sîbeveyh kitabında birçok yerde [حروف الإضافة] terimini, [حروف الجر] terimini ile aynı anlamda kullanmıştır.⁶ Sîbeveyh ile başlayan bu terimin kullanımı diğer dilcilerce de devam etmiştir. Bunların arasında Muberrid, İbnu's-Serrâc, İbn Cinnî ve Zemahşerî de bulunmaktadır.⁷ Zeccâcî ise *Îzâh* kitabında bu terimin Basrîlere ait olduğunu açıkça ifâde etmiştir.⁸

Bu terim Kûfe nahiv ekolüne bağlı dilcilere nisbet edilse de Kûfî kaynaklarda izine rastlanılmamıştır. Bu terimin Kûfilere ait olduğunu ifâde edenler arasında Suyûtî ve

¹ El-Muberrid, *el-Muktedab*, 3/57, 60, 61. İbnu's-Serrâc, *el-Usûlu fi'n-Nahv*, 1/408, 415, 2/59.

² Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 255, 272. El-Hadîsî, *el-Medârisu'-Nahviyye*, 220, 222.

³ Ebu'l-Kâsım 'Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî, *el-Cümelu fi'n-Nahv*, thk. 'Alî Tefîk el-Hamed, 1. bs. (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle ve İrbid: Dâru'l-Emel, 1984) 60. İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/184.

⁴ Ez-Zeccâcî, *el-Îzâhu fi 'İleli'n-Nahv*, 93.

⁵ Ez-Zeccâcî, *el-Îzâhu fi 'İleli'n-Nahv*, 93. El-'Ukberî, *el-Lubâbu fi 'İleli'l-Binâi ve'l-Î'râb*, 1/352.

⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/38, 39, 92, 106, 2/309, 3/496.

⁷ El-Muberrid, *el-Muktedab*, 2/183, 326, 4/136, 330. İbnu's-Serrâc, *el-Usûlu fi'n-Nahv*, 1/202, 203, 389, 410. İbn Cinnî, *Sırru Sinâ 'ati'l-Î'râb*, 1/122, 123, 124. Ez-Zemahşerî, *el-Mufassal*, 283.

⁸ Ez-Zeccâcî, *el-Îzâhu fi 'İleli'n-Nahv*, 93.

ona tâbî olan mu'âsır dilciler bulunmaktadır.¹ Ancak Kûfe nahiv ekolü temsilcilerinin; Kisaî (ö. 189/805), Ferrâ', Sa'leb (ö. 291/904) ve İbnu'l-Enbârî (ö.328/940) gibi kişilerden oluştuğu düşünülürse² -inceleyebildiğim kadarıyla kitaplarında bu terimi kullanmadıkları görülecektir.

Harf-i cerlere bu ismin verilmesi -şekli ve yönü değişse de- fiillerin anlamlarını sonrasındaki isimlere izâfe etmesindedir. Diğer bir ifâdeyle fiilleri isimlere eklemesi, katması, ulaştırması ve aralarında bağlantı kurmasındandır.³ Dolayısıyla bu isim harf-i cerlerin kelimeler üzerinde bıraktığı mânevî etkiyi yansıtmaktadır.

[حروف الصفات] terimi ise Kûfe nahiv ekolüne bağlı dilcilere nisbet edilen bir terimdir. Basrîler kaynaklarında bu terimi kullanmamışlardır. Bu terimin Kûflere ait olduğunu ifâde edenler arasında Nehhâs, İbn Ya'îş ve Suyûtî bulunmaktadır.⁴ Ör. Kûfe nahiv ekolü temsilcilerinden Ferrâ' *Ma'ânil-Kur'ân* kitabında bu terimi sıkça kullananlardandır. Ancak kendisinin [الصفات] terimini farklı anlamlarda kullandığı görülür. Bazen harf-i cer veya cârr ve mecrûr anlamında,⁵ bazen zarf (ism-i zamân ve ism-i mekân) anlamında,⁶ bazen de sıfat anlamında kullandığı görülmektedir.⁷ Ayrıca Ferrâ'nın zarf için bazen [المحل] terimini kullandığı da görülür.⁸

¹ Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/153. Ziyâb, *Hurûfu'l-İdâfeti*, 11. El-Mahzûmî, *Medresetu'l-Kûfeti ve Menhecuhâ*, 314. El-Mahzûmî, *fî'n-Nahvi'l-'Arabî*, 337. Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Yûsuf b. Hişâm el-Ensârî, *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, (Beyrût: el-Mektebutu'l-'Asriyye, t.y.), 3/5 (dipnot).

² Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 172-240. El-Hadîsî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 143-193, 223, 227-245.

³ Ez-Zeccâcî, *el-Îzâhu fî 'İleli'n-Nahv*, 93. Ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 283. İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 2/123, 4/454. Er-Radî, *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti ibni'l-Hâcib*, 2/1134. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/153. İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/3 (dipnot).

⁴ En-Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 1/169. İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 4/454. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/153.

⁵ El-Ferrâ', *Ma'ânil-Kur'ân*, 1/2, 31, 32, 119, 148, 178, 2/385, 404.

⁶ A.g.e., 1/322, 345, 375.

⁷ A.g.e., 1/347, 2/206.

⁸ A.g.e., 1/28, 362.

Sonuç olarak Ferrâ' cârr ve mecrûr için [الصفات], zarf için de [المحل] terimini tercih etse de, bu tercihlere tam uymadığı görülmektedir.¹ Bu uyumsuzluğu kendisinden sonra gelen Kûfilerde de görmek mümkündür.²

Harf-i cerlere bu ismin verilmesi ise sonrasındaki isimler için sıfatlar oluşturmaları sebebiyledir. Ör. [جلسْتُ في الدار.] “*Evde oturdum.*” cümlesinde ki [في] harfi [ظرفية] anlamını ifâde eder, takdîri ise [الدار وعاء للجلوس.] “*Ev, oturmanın (içinde gerçekleştiği) bir kaptır (bir zarftır).*”³ Dolayısıyla bu harfler sahip oldukları [ظرفية], [بعضية], [استعلاء] vb. farklı anlamlarla kendisinden sonraki isimler için sıfatlar oluştururlar.⁴

Özetle; harf-i cerlere verilmiş ek isimler genelde Kûfilere nisbet edilmiş olsa da genelde Basra menşelidir. Basrîlerin harf-i cerler için kullandıkları isimler: [حروف الجر], [حروف الخفض] ve [حروف الإضافة]'dir. Kûfilerin kullandıkları isimler ise: [الخافض] ve [حروف الصفات]'tır. Burada Kûfilerle ilgili dikkat çeken husus; öncelikle Kûfilerle kimlerin kastedildiğinin net olmaması, sonrada Kûfi oldukları net olan kişilerin belirlemiş ve kullanmış oldukları terimlerde istikrarlı olmamalarıdır. Ör. [الصفات] terimini birden fazla şey için kullanmış olmaları gibi.⁵

Diğer bir husus; harf-i cerler için kullanılan isimlerin farklı oluşu, farklı açılardan ele alınmaları ve birden fazla görev icrâ etmeleri sonucudur. Meselâ: [حروف الخفض] ismini kendisinden sonra gelen kelimelerde ki telaffuz biçimini yansıtması, [حروف الإضافة] ismini öncesindeki fiillerin anlamlarını sonrasındaki isimlere katması, [حروف الصفات] ismini ise diğer kelimelerle birleştiğinde sahip olduğu ek anlamları sonrasındaki isimlere nisbet etmesi açısından almıştır. Bu harflere [حروف الجر] ismi verilmesi ise; hem telaffuz biçimine etkisini, hem de anlamsal boyuta katkısını

¹ A.g.e., 1/119.

² En-Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 1/169. İbnu's-Serrâc, *el-Usûlu fi'n-Nahv*, 1/204. Es-Sâmarrâî, İbrâhîm, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 127-129.

³ Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/153.

⁴ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/3 (dipnot). Es-Sâmarrâî, Fâdıl, *Ma'âni'n-Nahv*, 3/5.

⁵ Es-Sâmarrâî, İbrâhîm, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 107, 116, 122-136, 147-148, 151-153. Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 167-168.

yansıması içindir. Son ismin diğer isimlere göre daha kapsayıcı olduğu düşünülürse, neden daha yaygın olarak kullanıldığı da anlaşılacaktır.

Son olarak; harf-i cerlere verilen isimlerden yola çıkılarak bu harflerin sahip olduğu işlevler şu şekilde sıralanabilir:¹

- 1- Cümle unsurları arasındaki uyum ve dayanışmayı sağlamak. Harf-i cerler bu işlevi [حروف الجر] ve [حروف الإضافة] isimleriyle yansıtırlar.
- 2- Cümle içeriğine ve bağlamına birçok ek ve farklı anlamlar yüklemek. Bu işlevi ise [حروف الجر], [حروف الإضافة] ve [حروف الصفات] isimleriyle yansıtırlar.
- 3- Cümleleri, ifâde ettikleri anlamların inceliği ve hassasiyeti koruyarak kısaltmak ve özetlemek. Harf-i cerler bu işleve sahip olmalarını ise [حروف المعاني] olma özelliğinden alırlar.

1.3.3. Harf-i Cerlerin Sayısı ve Ne Oldukları²

Harf-i cerlerin sayısı ilgili kaynaklardan belirlenmeye çalışıldığında, kaynaklarda birbirinden farklı sayıda harf-i cer bulunduğu görülecektir. Örneğin Zemaşerî *el-Mufassal*'da 17 harfe yer verirken,³ İbnü'd-Dehhân (ö. 569/1174) *Şerhu'd-Durûsi fi'n-Nahv*'de 19 harfe,⁴ İbn Mâlik (ö. 672/1274) *Elfiyye*'de⁵ 20 harfe,⁶ Mâlekî

¹ “Harf-i Cer Teriminin Anlamı”, 25.

² Araştırmanın tüm bölümlerinde harf-i cerlerin kendi içindeki sıralamasında harf sayısı dikkate alınarak alfabetik sıralama uygulanacaktır. Yâni tek harfler alfabetik sıralandıktan sonra, çift harfli, üç harfli ve dört harfliler kendi içerisinde tekrar alfabetik sıralanacaklardır.

³ Ez-Zemaşerî, *el-Mufassal*, 283.

⁴ İbnü'd-Dehhân, *Şerhu'd-Durûsi fi'n-Nahv*, 304.

⁵ “Elfiyye” bazı bilgilerin kolay öğrenilmesi ve hatırdaki tutulması için manzûm olarak yazılan yaklaşık 1000 beyitlik eserlere verilen ortak addır. Adı *el-Hulâsa* olan İbn Mâlik'in *Elfiyye*'si, 1002 beyitten oluşan, nahiv ve sarf ilimleri alanında kaleme alınan en meşhûr ve en çok rağbet gören elfiyyedir.

⁶ İbn 'Akîl, *Şerhu İbn-i 'Akîl*, 1/5-6. Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh b. Mâlik el-Tâî, *Metnu Elfiyyeti'bnî Mâlik*, 1. bs. (Kuveyt: Mektebetu Dâri'l-'Urûbe, 2006).

Rasfu'l-Mebânî'de 22 harfe,¹ Safâkîsî (ö. 742/1342) ise *Tuhfe*'de 27 harfe yer vermektedir.²

Zemahşerî'nin belirttiği şekliyle harf-i cerler üç çeşittir: Sürekli harf olarak gelenler, bazen harf bazen isim olarak gelenler ve bazen harf bazen fiil olarak gelenler. Sürekli harf olarak gelenler 9 tanedir. Bunlar: [من], [إلى], [حتى], [في], [بـ], [لـ], [رُبَّ], [و] ve [تـ] harfleridir. Bazen harf bazen isim olarak gelenler 5 tanedir. Bunlar: [على], [عن], [كـ], [مُنْدَ] ve [مُنْدَ] harfleridir. Bazen harf bazen fiil olarak gelenler ise 3 tanedir. Bunlar ise: [حاشا], [خلا] ve [عدا] harfleridir.³

Dil âlimlerinin çoğuna göre harf-i cerler bu harflerle sınırlıdır. Ör. Ebû 'Ali'l-Fârisî *Îzâh* kitabında, İbn Cinnî *Luma'* kitabında ve Enbârî *Esrâru'l-'Arabiyye* kitabında harf-i cer olarak [عدا] hâriç aynı harfleri zikretmişlerdir.⁴ Yukarıdaki harflerin tamâmını istisnâsız zikredenler arasında ise 'Avâmil ve Cümel kitaplarında Cürcânî, *Kâfiye* kitabında İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249) ve *Katru'n-Nedâ* kitabında⁵ İbn Hişâm bulunmaktadır.⁶

¹ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 101.

² Sâlih b. Hüseyin el-Âid, "et-Tuhfetu'l-Vefiyye bi Ma'ânî Hurûfi'l-'Arabiyye, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm es-Safâkîsî: Dirâset ve Tahkîken". *Mecelletu Câmi'ati'l-İmâm Muhammed b. Su'ûdi'l-İslâmiyye*, S. 19 (1997): 212.

³ Ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 283.

⁴ El-Fârisî, *Kitâbu'l-Îzâh*, 178, 199-207. İbn Cinnî, *el-Luma' fi'l-'Arabiyye*, 59. El-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, 139.

⁵ İbn Hişâm *Katru'n-Nedâ* metninde harf-i cerlerden 14 tanesini zikretmiştir. *Katr*'ın şerhinde ise [حاشا], [خلا] ve [عدا] harflerini [استثناء] babında zikrettiği için metinde tekrar zikretmediğini, [لعل], [متى], [كي] ve [لولا] harflerini ise şâz oldukları için zikretmeye değer bulmadığını ifade ederek, metindeki harf-i cerleri yukarıdaki 17 rakamıyla sınırlamıştır. (bkz.) İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, 413-414.

⁶ Ebû Bekr 'Abdulkâhir b. 'Abdirrahmân b. Muhammed el-Cürcânî, *el-'Avâmilu'l-Mie*, 1. bs. (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2009), 41. El-Cürcânî, *el-Cümel*, 25. Ebû 'Amr 'Usmân b. 'Umer b. Ebî Bekr el-Mısri, *Kâfiye*, 2. bs. (Karaçi: Mektebetu'l-Büşrâ, 2011), 175. İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, 413.

İbn Mâlik bu harflere *Elfiyye*'de [كي], [متى] ve [لعل] harflerini de eklemiştir. *Elfiyye* Manzûmesinde harf-i cerler şöyle zikredilir:¹

هَآكَ حُرُوفُ الْجَزِّ، وَهِيَ: مِنْ، إِلَى،
حَتَّى، خَلَا، حَاشَا، عَدَا، فِي، عَن، عَلَى
مُذْ، مُنْذْ، رُبَّ، اللَّامِ، كَيْ، وَاوْ، وَتَا،
وَالْكَافُ، وَالْبَاءُ، وَلِغَلِّ، وَمَتَى

İbn Mâlik *Elfiyye*'den önceki manzûmesi *el-Kâfiyetu 'ş-Şâfiye*'de² bu harflere [لولا]'yı da ekleyerek zikretmiş olduğu harf-i cer sayısı toplam 21 olur.³ *Elfiyye*'nin bazı şârihleri her ne kadar [لولا]'yı harf-i cerler arasında zikretmiş olsalar da,⁴ [كي], [متى] ve [لعل] harflerini şâz oldukları veya nâdiren harf-i cer olarak geldikleri için pek zikredilmediklerini belirtmişlerdir.⁵

¹ İbn Mâlik, *Metnu Elfiyyeti'bni Mâlik*, 24.

² *El-Kâfiyetu 'ş-Şâfiye*, nahiv ve sarf ilminin çoğu meselelerini içeren ve toplam 2757 beyitten oluşan, *Elfiyyetu'bnu Mâlik*'nin kendisinden özetlenerek *el-Hulâsa* adını aldığı, İbn Mâlik'in yazmış olduğu ve sonrada şerhettiği manzûmesidir. (bkz.) İbn Mâlik, *Metnu Elfiyyeti'bni Mâlik*, ب.

³ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh b. Mâlik el-Tâî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'ş-Şâfiye*, thk. 'Abdulmun'im Ahmed Herîdî, 1. bs. (Mekketu'l-Mukerrame: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1982), 2/780.

⁴ İbn 'Akîl, *Şerhu İbn-i 'Akîl*, 3/7. Ebû Muhammed el-Hasen b. Kâsım b. 'Abdillâh el-Murâdî, *Tevdihu'l-Mekâsîdi ve'l-Mesâlik bi Şerhi Elfiyyeti'bni Mâlik*, thk. 'Abdurrahmân 'Alî Süleymân, 1. bs. (Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 2001), 2/740. Ebu'l-Hasan 'Alî b. Muhammed b. 'Îsâ el-Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik: Menhecu's-Sâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, 2. bs. (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1955), 2/284. Ebu'l-Fadl 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye fî Şerhi'l-Elfiyye*, Ma'a hâşiyetihî: *et-Tahkîkatu'l-Vefiyye bimâ fî'l-Behceti'l-Merdiyyeti mine'n-Nikâti ve'r-Rumûzi'l-Hafîyye*, tlf. Muhammed Sâlih Ahmed el-Garsî, 1. bs. (Kâhire: Dâru's-Selâm, 2000), 298.

⁵ El-Murâdî, *Tevdihu'l-Mekâsîdi ve'l-Mesâlik*, 2/738. Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Mâlik et-Tâî, *Şerhu'bnu'n-Nâzım 'Alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, thk: Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd, 1. bs. (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2000), 255. İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/3. İbn 'Akîl, *Şerhu İbn-i 'Akîl*, 3/3. El-Mekkûdî, *Şerhu'l-Mekkûdî 'Alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, 1/394. El-Eşmûnî, *Menhecu's-Sâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, 2/284. Es-Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye fî Şerhi'l-Elfiyye*, 298.

Tüm bu sayılan harfler arasında harf-i cer olduğunda ittifâk edilenler, Zemahşerî'nin zikretmiş olduğu harflerdir. İbn Mâlik ve diğerlerinin harf-i cerler arasında zikrettikleri diğer harfler ise; ya şâz, ya nâdiren harf-i cer olarak gelmiş, ya da hazfedilmiş harf-i cerlerin yerine gelerek cer ameli kazandığı söylenmiştir.

Şâz olanlar [مُ], [مُن], [أَيْمُن], [مَع], [بَلَّه] ve [لَات]'dir. [مُ] ve [مُن]'nun aslının [أَيْمُن] olduğunda,¹ [مَع], [بَلَّه] ve [أَيْمُن]'un da isim olduğunda neredeyse ittifâk vardır,² [لَات]'nin ise harf olması dışında, fiil olduğu veya ikinci bir kelimenin bir kısmını içerdiği söylenmiştir.³ Dolayısıyla bu kelimelerin harf olup olmadıklarında ihtilâf bulunmaktadır. Harf-i cer oldukları görüşü ise sözüne itibar edilen âlimlerin görüşüne aykırıdır, yâni şâzdır ve itibar edilmemelidir.⁴

Nâdiren harf-i cer olarak gelenler [مَتَى] ve [لَعَلَّ]'dir. [مَتَى] *Huzeyl* kabîlesine göre, [لَعَلَّ] ise *Ukayl* kabîlesine göre harf-i cerlerden sayılır.⁵ Ancak bir kabîlenin bir kelimeyi kullanım biçimi, onun genel kabul gören bir kural hâlini alması ve harf-i cerlerden sayılması için yeterli değildir. Dolayısıyla harf-i cer olduklarını kabul etmemek gerekir.⁶

kelimeleri harflerin aslı sîgalarını gösterir. Zikredilen diğer tanımlar ise kelimelerin harf-i cerler arasında zikredildiklerini ancak harf-i cer olmadıklarını gösterir.

¹ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 391-392. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 541. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî'*, 4/238.

² El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 306, 424, 538. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/118, 133, 365. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî'*, 3/227, 297-298; 4/238.

³ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 485-486. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/281-282. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî'*, 2/121-122.

⁴ [مُ] ve [مُن] kelimeleriyle ilgili (2) ve (1) nolu dipnotlar, 37.

[أَيْمُن] kelimesiyle ilgili (4) nolu dipnot, 36.

[مَع] ve [بَلَّه] kelimeleriyle ilgili (2) ve (1) nolu dipnotlar, 38.

[لَات] kelimesiyle ilgili (1) nolu dipnot, 39.

⁵ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 505, 582. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/315, 366. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî'*, 4/207, 210.

⁶ [مَتَى] ve [لَعَلَّ] kelimeleriyle ilgili (2) ve (1) nolu dipnotlar, 32.

Hazfedilmiş harf-i cerlerin yerine gelerek cer ameli kazandığı söylenenler ise [أ], [ه], [و], [ف] ve [ب]’dir.¹ Bazıları bunlara [م] ve [ن]’u da eklemiştirler.² Ancak cer ameli, cer eden harfin yerine gelerek kazanılamaz; çünkü cer eden harfin hazfedilmesiyle cer amelinin devam ettiği ve bunun açıkça görüldüğü birçok örnek bulunmaktadır. Suyûtî bu örnekleri ya zarûrete, ya nâdir olmaya, ya belli kelimelerden sonra hazfedilmeye, ya da bazı özel durumlara bağlamaktadır.³ Dolayısıyla bu harfler cer ameli bulunan harfler değil, hazfedilmiş harf-i cerin cer amelinin devam ettiği sırada farklı işlevlere sahip olan harfler olarak düşünölmelidir.

Geriye [لولا] ve [كي] kalmıştır. [لولا]’nın harf-i cer olduğu görüşü Sîbeveyh’e aittir,⁴ ancak bu harfin neden harf-i cer olmadığı [لولا] harfinin incelenmesinde gerekçeleriyle anlatılacaktır.⁵ [كي]’in ise girdiği kelimelerde cer alâmeti açıkça görölmemektedir. Ancak nâdir olsa da [كي]’in sadece harf-i cer olarak geldiği ve reddedilmesinin mümkün olmadığı haller bulunmaktadır.⁶ Dolayısıyla Zemahşerî dâhil birçok dil âlimi [كي]’in harf-i cer olarak gelebileceği görüşünde birleşir.⁷

Bu durumda, harf-i cer olarak kabul edilen harfler Zemahşerî’nin de zikretmiş olduğu harflerdir. Bu harflere ayrıca [كي] harfi de eklenmelidir. Diğer harf-i cer

¹ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 33, 75, 154, 237, 349. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/130, 183, 403, 416. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/222, 233.

² Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. ‘Abdillâh b. Mâlik el-Tâî, *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Mekâsîd*, thk. Muhammed Kâmil Berakât, (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-‘Arabî, 1967), 151. Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. ‘Abdillâh b. Mâlik el-Tâî, *Sebku'l-Manzûm ve Fekku'l-Mahtûm*, thk. ‘Adnân Muhammed Selmân ve Fâhir Cebr Matar, 1. bs. (Dubey: Dâru'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve İhyâi't-Turâs, 2004), 142. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/239, 241.

³ “Harf-i Cerlerin Hazfedilmesi”, 44.

⁴ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 603. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/302. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/209.

⁵ [لولا] kelimesiyle ilgili (3) nolu dipnot, 33.

⁶ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 261-265. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/206. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/199-200.

⁷ Ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 291. Ayrıca (bkz.) El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 290. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 264. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/206-207. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/199-200.

olarak geldiği söylenen harfler ise, genel kabul görmediğinden harf-i cer kapsamı dışındadır. Dolayısıyla harf-i cer olarak kabul edilen harfler toplamda 18 harftir. Bu harfler, harf sayısı ve alfabetik sıralamaya göre şöyledir: [بـ], [تـ], [كـ], [لـ], [و], [عن], [في], [كي], [مذ], [من], [إلى], [خلا], [رُبَّ], [عدا], [على], [مُنذ], [حاشا] ve [حَتَّى].

İKİNCİ BÖLÜM

HARF-İ CER OLARAK GELEN YAPILAR

Arapça’da harf-i cer olarak gelen yapılar iki açıdan ele alınabilirler. Bunlar; harf-i cer olduğunda ittifâk edilen yapılar ve harf-i cer olduğunda ihtilâf edilen yapılardır. Dolayısıyla bu bölüm bu iki kısımdan oluşacak ve bu kısımlarda harf-i cer olarak gelen veya geldiği düşünülen tüm yapılar ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır.

2.1. Harf-i Cer Olduğunda İttifâk Edilen Yapılar

Harf-i cer olduğunda İttifâk edilen yapılar temelde iki kısma ayrılırlar. Bunlar; sadece harf-i cer olarak gelen harfler ve harf-i cer olarak gelme zorunluluğu bulunmayan harflerdir. İkinci kısımdaki harfler arasında -aslında- istisnâ harfî olarak gelme özelliği bulunan harfler de vardır. Ancak bu harfler birçok ortak özelliğe sahip olmaları nedeniyle burada ayrı bir kısımda ele alınacaktır.

Sadece harf-i cer olarak gelen harflerin, sürekli harf olma ve kendisinden sonraki uygun yapıyı cer konumuna alma zorunluluğu bulunur. Bu harflerde ikinci bir olasılık söz konusu değildir. Harf-i cer olma zorunluluğu bulunmayanların ise; harf olmalarının yani sıra bazen isim, bazen de fiil hükmünde gelebilmeleri; isimlere girmelerinin yanı sıra bazen fiillere de girebilmeleri; girdikleri isimleri cer etmelerinin yanı sıra bazen nasb edebilmeleri; bazen de fiilleri nasb etmelerinin yanı sıra cezm edebilmeleri mümkündür.¹

Aşağıdaki kısımlarda bu yapıların temel özelliklerine, harf olma niteliklerine, harf-i cer gelmeleri durumlarına, ihtilâflı da olsa harf-i cer dışındaki kullanım biçimlerine, bu kullanımlarda alabilecekleri anlamların özetine girilecek ve yapısal olarak gelebilecekleri farklı sîgalara değinilecektir. Bu gruptaki harf-i cerlerin alabilecekleri farklı anlamlar ise özet olarak ele alınacaktır.

¹ Bu gruptaki harf-i cerler kullanım açısından değerlendirildiklerinde; ilk kısma, harf-i cer gelmeme ihtimâli bulunmadığından [حروف الجر], ikinci kısma da, bu ihtimâlin bulunması sonucu [الحروف الجارة] denilmesi daha uygun olabilir. Ancak önceden de belirtilen gerekçeler neticesinde ilk isimlendirme araştırmada geçen tüm harf-i cerler için geçerli olacaktır. (bkz.) “*Harf-i Cer Teriminin Anlamı*”, s 30.

2.1.1. Sadece Harf-i Cer Olarak Gelen Harfler

Arapça'daki özelliği açısından sadece harf-i cer olarak gelen harfler 4 tanedir. Bunlar: [ـِ], [ـِ], [ـِ] ve [ـِ] harflerdir. Bu harflerin tamamı nahiv açısından sadece harf-i cer olarak gelir ve kendisinden sonra gelebilen zâhir veya muzmar, sarîh veya müevvel tüm isimleri her hâlükârda zâhiren, takdîren veya mahallen cer konumuna alırlar.

2.1.1.1. [ـِ] Harfi

[ـِ] harfi sadece isme giren ve isminin sürekli cer konumunda bulunmasına neden olan muhtas harflerdendir.¹ Bu harfin girdiği isim hem zâhir hem muzmar olabilir.² Zâhir isme ör. [إِنَّمَا الْمَرْءُ بِأَصْغَرِيهِ، قَلْبِهِ وَلسَانِهِ.] “İnsan iki küçüğüyle varolur, kalbi ve dili.” cümlesidir. Bu cümlede [ـِ] harfi zâhir sarîh isme girmiştir. Diğer ör. ﴿ حَتَّىٰ إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ﴾ (Tevbe, 9/118) “O kadar ki, bütün genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar gelmişti.” âyetidir. Bu örnekte de [ـِ] zâhir müevvel isme girmiştir. Muzmara girmesine ör. ise ﴿ وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمَ بَنِيهِ وَيَعْقُوبَ ﴾ (Bakara, 2/132) “İbrahim, bunu kendi oğullarına da vasiyet etti, Yakub da öyle” âyetidir. Burada [ـِ] harfi müfred müennes gâibe zamîrine girmiştir.

[ـِ] harfi kesra üzere mebnî gelen harf-i cerlerdendir. Ancak İbn Cinnî bazılarında [ـِ] harfinin zâhir isimlerle birleşmesi hâlinde fetha alabileceğini aktarır, ör. [مَرَرْتُ بِزَيْدٍ.] “Zeyd’e uğradım.”³ Zemahşerî ve diğerleri ise [ـِ]’nin aslında kelimenin başında bulunan [ـِ], [ـِ], [ـِ], [ـِ] vb. müfred harfler gibi, hafif olması açısından fetha alması gerekirken, sürekli harf gelmesi ve ameline uygun olması için kesra aldığını ve bu hâl üzere mebnî olduğunu söyler.⁴

¹ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 220. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 36.

² İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/16. Es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 3/183.

³ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 182. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi'*, 4/156.

⁴ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. 'Umer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâfu 'an Hakâiki't-Tenzili ve 'Uyûni'l-Ekâvili fi Vucuhi't-Te'vil*, thk. 'Alî Muhamed Mu'avvad ve 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd, 1. bs. (Riyâd: Mektebetu'l-'İbeykân, 1998) 1/106. Ayrıca (bkz.) İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 4/474.

Arapça'da [ب] harfi birçok anlam içerir. Ancak bu harfin asıl anlamının [إلصاق] “yapıştırma/bitıştırme” olduğu belirtilir ve bu anlam dışında zikredilen diğer anlamların özünde, bu anlamın olduğu ifade edilir.¹

Ayrıca [إلصاق] anlamının hakîkî veya mecâzî olarak iki biçimde gelebileceği ifade edilir. Ör. [أمسكتُ بزيدٍ] “Zeyd'i tuttum.” cümlesinde, tutma eylemi bedenin herhangi bir parçasına yönelik olması halinde anlam hakîkî olur. [مررتُ بزيدٍ] “Zeyd'e uğradım.” cümlesinde ise direk temas ve yapışma olmadığından, daha ziyâde Zeyd'in bulunduğu mekâna yakınlaşma bulunduğu için anlam mecâzî olur.²

[ب] harfinin gelebildiği aslî ve fer'î tüm anlamlar ise kısaca şöyledir:³

- 1- [إلصاق] “yapıştırma, bitıştırme” anlamı: Ör. ﴿ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ ﴾ (Bakara, 2/19) “Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.”
- 2- [الاستعانة] “yardım isteme” anlamı: Ör. ﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴾ (Fâtiha, 1/1) “Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla.”
- 3- [المصاحبة] “berâberlik” anlamı: Ör. ﴿ فَأَتَّبَعُهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِ ﴾ (Tâ-Hâ, 20/78) “Bunun üzerine Firavun askerleriyle birlikte onların peşine düştü.”
- 4- [الحال]/[الملازمة] “karışma, hal, durum” anlamı: Ör. ﴿ قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا ﴾ (Hûd, 11/48) “Ona denildi ki: ‘Ey Nûh! Bizden esenlik ve bereketlerle (gemiden) in’.”
- 5- [التعليل]/[السببية] “sebeplendirme” anlamı: Ör. ﴿ فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنْبِهِ ﴾ (Ankebût, 29/40) “Bunların her birini kendi günahları yüzünden yakaladık.”
- 6- [النقل]/[التعدية] “fiili geçişli yapma”: Ör. ﴿ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ ﴾ (Bakara, 2/17) “Allah ışıklarını yok ediverir.”
- 7- [الظرفية]/[في] “zarfıyye” anlamı: Ör. ﴿ وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ ﴾ (Âl-i ‘İmrân, 3/123) “Andolsun, siz son derece güçsüz iken Allah size Bedir’de yardım etmişti.”
- 8- [القسم] “yemin” anlamı: Ör. ﴿ لَا أَقْسِمُ بِبِئْرِ الْمُقَيَّمَةِ ﴾ (Kıyâme, 75/1) “Kıyâmet gününe yemin ederim.”

¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4/217. Ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 285. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 36. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/118.

² El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 36-37. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/118.

³ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 221-224. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 36-45. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/118-123. Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, 4/156-162. Eş-Şerîf, *Mu'cem Hurûfu'l-Me'ânî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2/451-453.

- 9- [البدل] “bedel” anlamı: Ör. ﴿يَوَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍ بِبَنِيهِ﴾ (Me‘âric, 70/11) “Günahkâr kimse ister ki, o günün azabından kurtulmak için oğullarını, ... versin de, kendisini kurtarsın.”
- 10- [المقابلة]/[العوض] “karşılık” anlamı: Ör. ﴿ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ (Nahl, 16/32) “Yapmış olduğunuz iyi işlere karşılık girin cennete.”
- 11- [المجاورة]/[عن] “ayrılma, uzaklaşma” anlamı: Ör. ﴿سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ﴾ (Me‘âric, 70/1) “Birisi, hiç kimsenin uzaklaştıramayacağı azabı sordu.”
- 12- [الاستعلاء]/[على] “yükseklik, yücelik” anlamı: Ör. ﴿وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ﴾ (Mutaffifin, 83/30) “Mü'minler yanlarından geçtiğinde, birbirlerine kaş göz ederek onlarla alay ediyorlardı.”
- 13- [التبويض]/[من] “kısm, parça, bölüm” anlamı: Ör. ﴿عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا﴾ (İnsân, 76/6) “Bir pınar ki Allah'ın kulları ondan içer, onu (istedikleri şekilde) fişkırtıp akıtırlar.”
- 14- [الانتهاؤ الغاية]/[إلى] “hedefe ulaşma” anlamı: Ör. ﴿وَكَأَيُّ حَسَنٍ بِي إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ﴾ (Yûsuf, 12/100) “Rabbim beni zindandan çıkararak bana çok iyilikte bulundu.”
- 15- [التعجب] “şaşırtma” anlamı: Ör. ﴿أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا﴾ (Meryem, 19/38) “Bize gelecekleri gün (gerçekleri) ne iyi işitip ne iyi görecekler!”
- 16- [التشبيه] “benzetme” anlamı: Ör. [لَقَيْتُ بِهِ الْأَسَدَ]. “Onda aslanı gördüm/buldum.” yada “Onunla karşılaştığımda, sanki aslanla karşılaştım.”
- 17- [التأكيد] “pekiştirme” anlamı: Ör. ﴿وَكَفَى بِاللَّهِ وَلِيًّا وَكَفَى بِاللَّهِ نَصِيرًا﴾. (Nisâ, 4/45) “Allah, dost olarak yeter. Allah, yardımcı olarak da yeter.”

Dilcilerin [ـِ] harfi için zikretmiş olduğu anlamlar -görüldüğü üzere- bazen sadece bağlamsal anlamlarla sınırlı olurken, bazen bu anlamlarla birlikte nahvî işlevler de içermektedir. Ayrıca zikredilen anlamlar kendi içinde oldukça içiçe olduğundan bu anlamları belirlemede bazen zorluklar bulunabilir.

[ـِ] harfi aslî ve zâid gelebilen harflerdendir.¹ Harfin aslî olması, hazfedilmesi hâlinde anlam bakımından kelâmda değişiklik olması ve öncesindeki fiil veya fiilimsi yapılarla aralarında mutlaka bir ilişki bulunması anlamına gelir. Zâid olması ise hazfedilmesi hâlinde anlam bakımından değişiklik olmaması ve öncesindeki fiil veya fiilimsi yapılarla aralarında herhangi bir ilişki olma ihtimâlinin bulunmaması

¹ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 225-228. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 48-56. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/126-132. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî'*, 4/162-164.

anlamına gelir. Bu durumda aslî harf-i cerler hazfedildiğinde cümlenin eski hâli bozulurken, zâid harf-i cerlerde cümle eski hâlini muhafaza eder. Çünkü genelde cümledeki anlamı vurgulamak ve pekiştirmek için kullanılırlar.¹

[ـِ]’in aslî harf-i cer olarak gelmesine ör. [أَمْسَكْتُ بِرَيْدٍ.] cümlesidir. Burada [ـِ] harfi [مَسَّكَ] fiilinin anlamını ardındaki isme ilettiği ve sahip olduğu [الصَّاق] anlamını cümleye eklediği için aslî harf-i cer olarak kabul edilir. Nitekim cümle [أَمْسَكْتُ زَيْدًا.] şeklinde gelseydi cümlede anlam değişir ve Zeyd’i tutma anlamının yanı sıra Zeyd’i kısıtlama ve engelleme anlamı da ifâde ederdi.²

[ـِ] harfinin zâid harf-i cer olarak gelmesi ise diğer akranlarına göre daha sık karşılaşılan bir durumdur.³ Bu harfin zâid gelmesi durumunda, fiilinin anlamını ismine iletmez ve cümlenin anlamına ek bir anlam yüklemes. Sadece cümlenin genel anlamını vurgular ve pekiştirir. Dolayısıyla anlama etki etmeyeceğinden harfin hazfedilmesi mümkün hâle gelir. Bu açıdan da adına zâid harf denir.

İ’râb açısından ise [ـِ] harfinin zâid gelmesi isminin lafzen mecûr olmasını, mahallen cümledeki konumuna göre i’râb edilmesini gerektirir. Bu durumda [ـِ]’nin cümlede zâid olarak bulunduğu yerleri aşağıda belirlemek gerekecektir:⁴

1- Fâ‘ilden önce bulunması:

[ـِ]’nin burada zâid olmasının üç hâli bulunur: Vâcib, câiz ve zarûret halleri.

Vâcibe ör. ﴿ أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُوكُمْ ﴾ (Meryem, 19/38) “Bize gelecekleri gün (gerçekleri) ne iyi işitip ne iyi görecekler!” âyetidir. [ـِ]’nin burada ta’accub fiili olan [أَسْمِعْ] fiilinin fâ‘ilinden önce bulunması vâcibdir. Ancak [وَأَبْصِرْ] fiilinde olduğu gibi ta’accub fiiline ‘atıf yapıldığında cârr ve mecrûrun hazfî câiz olur.

¹ “Zâid Harf-i Cerler”, 33.

² İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/118.

³ Mustafâ el-Galâyînî, *Câmi‘u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, 30. bs. (Beyrût: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1994), 3/199.

⁴ El-Murâdî, *el-Cenâ'ed-Dâni*, 48-56. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/123-129. El-Galâyînî, *Câmi‘u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, 3/199-201.

Câize ör. (وَكَفَى بِاللَّهِ وَلِيًّا وَكَفَى بِاللَّهِ نَصِيرًا) (Nisâ, 4/45) “Allâh size dost olarak da yeter, yardımcı olarak da yeter.” âyetidir. Genel olarak “yeter, kâfi gelir” anlamına gelen [كَفَى] fiilinin fâ‘ilinden önce [بِ] zâid gelir.

Zarûrete ör. şâirin şu sözüdür:¹

ألم يأتيك والأبناء تئمي بما لاقت أبون بني زياد

“Benî Ziyâd’ın genç develerinin başına gelen yayılmış haberler sana ulaşmadı mı?”

2- Mef‘ûlden önce bulunması:

[بِ]’nin mef‘ûlden önce zâid gelmesiyle sık karşılaşılsa da bu durum kıyâsî değildir, sadece duyulduğu yerlerde zâid olarak kullanılabilir. Ör. (وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ) (Bakara, 2/195) “Kendi kendinizi tehlikeye atmayın.” ve (وَهَزَىٰ إِلَيْكَ بِجُذْعِ النَّخْلَةِ) (Meryem, 19/25) “Hurma ağacını kendine doğru silkele.” âyetlerinde [بِ] zâid gelmiştir. [بِ]’nin bir mef‘ûl alan [كَفَى] fiilinin mef‘ûlünden önce zâid gelmesine örnek olarak da şu hadis gösterilir, { كَفَى بِالْمَرْءِ كَذِبًا أَنْ يُحَدِّثَ بِكَلِّ مَا سَمِعَ. } “Kişiye günah olarak işittiği her şeyi söylemesi yeter”.²

3- Mübtedâdan önce bulunması:

[بِ]’nin mübtedâdan önce zâid gelmesi belli lafızlardan sonra olur. Bunlar: [حسب] kelimesinden önce: Ör. [بحسبك درهم]. “Sana bir dirhem yeter”; [ناهيك], fücâiyye [إِذَا]’sı ve [كيف]’den sonra: Ör. [ناهيك بخالد شجاعة]. “Hâlid’in cesâretinden bahsetmeme bile gerek yok”, [خرجت فإذا يزيد]. “Çıktım bir de ne göreyim Zeyd.” ve [كيف بك؟] “Sen nasılsın?” cümlelerinde görüldüğü gibi.

4- Haberden önce bulunması:

¹ Ebu'l-Fadl ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Şerhu Şevâhidi'l-Mugnî*, thk: Ahmed Zâfir Kûcân, (Beyrût: Lecnetu't-Turâsi'l-'Arabî, 1966), 1/328-329.

‘Aynî, (ö. 855/1451) beyitte “iki yaşını doldurmuş, üç yaşına girmiş deve” olan [لَبُون] yerine, “üzerine binilebilir halden dokuz yaşına kadarki deve” olan [فُلُوص]’u zikretmiştir. (bkz.) El-‘Aynî, *el-Mekâsıdu'n-Nahviyye*, 1/254.

² Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc b. Muslim el-Kuşeyrî, *Sahihi Muslim*, thk. Muhammed Fuâd ‘Abdulbâkî, 1. bs. (Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1991), 1/10, (Hadis no: 5-5).

[ـ]’nin burada kıyâsî olarak zâid geldiği dört yer bulunur. Bu yerlerin dışında gayrı kıyâsî geldiği de olur. Kıyâsî olarak geldiği yerler şöyledir:

[ليس]’nin haberinden önce: Ör. ﴿ أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ ﴾ (Zümer, 39/36) “*Allâh, kuluna yetmez mi?*” ve ﴿ أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمَ الْحَاكِمِينَ ﴾ (Tîn, 95/8) “*Allâh, hükmedenlerin en iyi hükmedeni değil midir?*” âyetlerinde olduğu gibi.

[ليس] gibi amel eden [ما]’nin haberinden önce: Ör. ﴿ وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴾ (Fussilet, 41/46) “*Rabbin, kullara (zerre kadar) zulmedici değildir.*” ve ﴿ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴾ (Bakara, 2/74) “*Allâh, yaptıklarınızdan hiçbir zaman habersiz değildir.*” âyetlerinde olduğu gibi.

[ليس] gibi amel eden [لا]’nın haberinden önce: Ör. Sevâd b. Kârib şöyle der:¹

وَكُنْ لِي شَفِيعًا يَوْمَ لَا ذُو شَفَاعَةٍ
بِمُعْنِ فِتْيَالٍ عَنْ سَوَادِ بْنِ قَارِبٍ

“*Sevâd b. Kârib’e, şefa’atçinin bir fitil miktarı fayda vermeyeceği günde bana şefa’atçi ol.*”

Nefy edâtıyla kullanılan [كان]’nin haberinden önce: Ör. şâir şöyle der:²

وَإِنْ مَدَّتْ الْأَيْدِي إِلَى الزَّادِ لَمْ أَكُنْ
بِأَعَجِلِهِمْ إِذْ أَجْشَعُ الْقَوْمَ أَعْجَلُ

“*Eller yemeğe uzandığında ben onların en acelecisi değilim. Zirâ kavmin en açgözlüsü aceleci olandır.*”

5- Âmili menfî olan hâlden önce bulunması: Ör. şâir der ki:³

فَمَا رَجَعَتْ بِحَائِبَةٍ رِكَابٌ
حَكِيمٌ بِنُ الْمُسَيَّبِ مُنْتَهَاهَا

“*Ucu Hakîm b. El-Müseyyeb’e dayanan hiçbir kervan beyhude dönmedi.*”

Buradaki [ـ]’nin zâid gelmesi İbn Mâlik’in görüşüdür, çünkü haberin öncesi ziyâdeye benzetilmektedir.⁴

6- Mânevî te’kîd lafızlarından önce bulunması:

¹ El-‘Aynî, *el-Mekâsıdu'n-Nahviyye*, 2/650.

² El-‘Aynî, *el-Mekâsıdu'n-Nahviyye*, 2/652. 2/899.

³ Es-Suyûtî, *Şerhu Şevâhidi'l-Mugnî*, 1/339.

⁴ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 55.

Bu lafızlar [نفسه] “kendisi”, [عينه] “kendisi” ve [جميعه] “hepsi” vb. lafızlardır. Ör. [جاء زيدٌ بنفسه.] “Bizzat Zeyd’in kendisi geldi.”

[ـِ] harfinin zâid olarak gelebilmesinin bir şekli de İbn Mâlik’in zikretmiş olduğu [ـِ]’nin hazfedilmiş diğer bir harfin yerine [عوض] “bedel ve karşılık” olarak gelmesidir. Buna delil olarak şâirin şu sözü örnek gösterilir:¹

ولا يُؤاتيك فيما ناب من حدثٍ إلا أخو ثقةٍ، فانظر بمن تثقُ

“Başına bir olay geldiğinde yanında sadece güvenilir dost bulunur. Dolayısıyla güvenebileceğin kimseye bir bak.” Burada [ـِ] harfi bir harfe karşılık zâid gelmiştir, çünkü aslı [فانظر من تثقُ به] olan cümlede [به] hazfedilmiş, yerine [من]’den önce zâid [ـِ] harfi getirilmiştir.²

[ـِ] harfinden sonra bazen zâid [ما] harfi gelir ve kendisini cer amelinden alıkoymaz. Ör. (﴿ فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ ﴾) (Âl-i ‘İmrân, 3/159) “Allâh’ın rahmeti sayesinde sen onlara yumuşak davrandın.” âyetinde [ـِ] harfi zâid [ما]’dan sonraki ism-i mecrûr yapmış, zâid [ما] ise -Enbârî’ye göre- cümlede ne lafzî, ne mânevî, ne de hükmi hiçbir etkisi oluşturmamıştır.³

[ـِ] harfi bazen de hazfedilir. Cer âmili hazfedildiğinde fiil mef’ûlüne aracısız direk bağlanır. Bu işleme [الحذف والإيصال] “Hafzetme ve bağlama” adı verilir. Bu durumda [ـِ]’nin mecrûru mef’ûle benzediği ve fiile doğrudan bağlandığı için mansûb gelir. Bu mansûba [منصوب على نزع الخافض] “Cer âmilinin kaldırılmasıyla mansûb” adı verilir. Ör. (﴿ أَلَا إِنَّ تَمُودَ كَفَرُوا رَبَّهُمْ ﴾) (Hûd, 11/68) “Biliniz ki Semûd kavmi Rablerini inkâr ettiler.” âyetinde [ـِ] harfi [رَبَّهُمْ] kelimesinden önce [بِرَبَّهُمْ] şeklinde takdîr edilmektedir. [ـِ]’nin bulunması gerektiği yerlerde bu şekilde hazfedilmesi cumhura göre semâ’îdir, yâni kuralsızdır ve kendisine kıyâs edilmemelidir.⁴

Harf-i cerlerin hazfedilmesiyle, cer amelinin devam edip ismin sonuna cer alâmeti alması veya mahallen mecrûr olması; zarûreten, nâdiren, belli kelimelerden sonra

¹ Es-Suyûtî, Şerhu Şevâhidi'l-Mugnî, 1/419.

² İbn Mâlik, Şerhu't-Teshîl, 3/161-162.

³ El-Enbârî, Esrâru'l-'Arabîyye, 29. Ayrıca (bkz.) El-Galâyînî, Câmi 'u'd-Durûsi'l-'Arabîyye, 3/191.

⁴ El-Galâyînî, Câmi 'u'd-Durûsi'l-'Arabîyye, 3/195-196.

veya bazı özel durumlarda karşılaşılan bir durumdur. Harf-i cerlerin bu biçimde hazfedilmesindeki ayrıntılar için “*Harf-i Cerlerin Hazfedilmesi*” kısmına bakınız.

[ـ] harfinin bir diğer özelliği de, Arapça’da birçok kase m harfi bulunmasına ve kase m harflerinden [و]’nin bu anlamda daha fazla kullanılmasına rağmen, [ـ]’nin kase m harflerinin aslı kabul edilmesidir. Çünkü harf-i cer olarak kase m anlamı dışında birçok farklı anlamda kullanılabilmekte ve kase m harfi olarak kendine özgü geniş kullanımları bulunmaktadır.

Bu kullanımlar özetle şöyledir: Beraberinde kase m fiili ve fâ’ili zikredilebilmekte, ör. [أَقْسَمْتُ بِاللَّهِ لَتَفْعَلَنَّ.] “*Allâh’a yemîn ettim ki, yapacaksın*”; zamirlere girebilmekte, ör. [بِكَ لِأَفْعَلَنَّ.] “*Sana yemîn olsun ki, yapacağım.*” ve istek, yalvarma vb. anlamlar içerebilmektedir, ör. [بِاللَّهِ هَلْ قَامَ زَيْدٌ؟] “*Allâh adına, Zeyd gerçekten kalktı mı?*”¹

[ـ] harfi diğer kase m harflerin aslı sayıldığından, yemîn etmede en sık tercih edilen Lafza-i Celâl ile kullanıldığında kase m [ـ]’sinin hazfedilmesi de mümkündür, ör. [كَلَّا لِلَّهِ لِأَخْرَجَنَّ.] “*Asla (kabul etmiyorum), Allâh’a yemîn olsun ki, çıkacağım.*” cümlesinde kase m [ـ]’si hazfedilmiş olsa da cer ameli bâkîdir.²

2.1.1.2. [في] Harfi

[في] harfi de aynı şekilde sadece isme giren ve ismini sürekli cer eden muhtas harflerdendir.³ Bu harfin girdiği isim hem zâhir hem muzmar gelebilir.⁴ Zâhir isme ör. (وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ ﴿٢٠﴾ وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ) (Zâriyât, 51/20-21) “*Kesin olarak inananlara, yeryüzünde ve kendi içinizde (Allâh’ın varlığına) nice deliller vardır; görmez misiniz?*” âyetidir. Burada [في] harfi zâhir sarîh isimlere girmiştir. Diğer ör. [هل ترغب في أن تكون أكثر نشاطاً؟] “*Daha aktif olmak ister misin?*” cümlesidir. Bu örnekte [في] müevvel isme girmiştir. Muzmara ör. ise (ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ) (Bakara, 2/2) “*İşte o, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allâh’a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir.*” âyetidir. Burada [في] müfred müzekker gâib zamîrine girmiştir.

¹ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 45. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/123. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/232-234.

² Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/234.

³ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 450. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 250.

⁴ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/16. Es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 3/183.

[في] harfi sürekli sükûn üzere mebnî olan harf-i cerlerdendir. Ayrıca cumhûra göre sadece aslî harf olarak kullanılır. Aslî harf-i cer olarak gelen [في] birçok anlam içerir. Ancak bu harfin asıl anlamının [ظرفية] “*kaplama/içine alma*” olduğu belirtilir ve bu anlam dışında zikredilen anlamların gerçekte bu anlam dışına çıkmadığı ifade edilir.¹

Ayrıca [ظرفية] anlamının hakîkî veya mecâzî olarak iki şeklinin bulunduğu ve hakîkî [ظرفية] anlamının mekân veya zaman zarfı olarak gelebileceği belirtilir. Ör. ﴿ غَلَبَتِ الرُّومُ ﴿٢﴾ فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ ﴿٣﴾ فِي بضع سنين ﴾ (Rûm, 30/2-4) “*Rumlar, yakın bir yerde yenilgiye uğratıldılar. Onlar yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir.*” âyetlerinde [في] önce hakîkî mekân, sonra da hakîkî zaman zarfı olarak gelmiştir. Mecâzîye ör. ise ﴿ وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ ﴾ (Bakara, 2/179) “*Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır.*” âyetidir.²

[في] harfinin gelebildiği diğer anlamlar ise kısaca şöyledir:³

1- [الاستعانة] “*yardım isteme*” anlamı: Ör. ﴿ بِسْمِ ﴾ (Fâtiha, 1/1) “*Rahmân*”.

[في] harfinin zâid gelebilmesinde ise dört farklı görüş bulunur. Bu görüşler şöyledir:⁴

- 1- Zarûret hâli dâhil hiçbir zaman zâid gelememe, sürekli aslî gelme.
- 2- Zarûret hâli bulunsun veya bulunmasın sürekli zâid gelebilme.

Bu görüşte şu âyet delil olarak gösterilir: ﴿ وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِاسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا ﴾ (Hûd, 11/41) “*Ve (Nuh): ‘Binin ona. Onun yüzüp gitmesi de durması da Allâh’ın adıyla dedir.’*” Çünkü burada [في] harfi hazfedilerek cümle ﴿ وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا ﴾ şeklinde çok rahat ifade edilebilmektedir.

3- Sadece zarûret hâlinde zâid gelebilme.

¹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4/226. El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 450-451. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 252-253.

² El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 252-253. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/191.

³ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 221-224. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 36-45. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/118-123. Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, 4/156-162. Eş-Şerîf, *Mu'cem Hurûfu'l-Me'ânî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2/451-453.

⁴ Es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, 4/194. Ayrıca (bkz.) El-Murâdî, *el-Cenâ'ed-Dânî*, 252. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/192.

İbn Hişâm ve Suyûtî bu görüşü Fârisî'ye nisbet ederler¹. Örnek olarak da şâirin şu sözünü aktarırlar:²

أنا أبو سعدٍ إذا الليلُ دَجَا يَخَالُ فِي سَوَادِهِ يَرْنُدَجَا

“Gece karanlığı çöktüğünde siyahlıkta yerendec (siyah deri) sanılan, (ansızın beliren) ben Ebû Sa'd'tır.”

4- Bir harfin bedeli olarak zâid gelebilme.

Murâdî bu görüşü İbn Mâlik'e nisbet eder. İbn Mâlik, [في] harfinin [عوض] “(bir diğer harfe) karşılık (olması)” hâlinde zâid gelebileceğini söyler. Ör. [عَرَفْتُ فِيْمَنْ رَغِبْتُ]. “Arzu ettiğin kimseyi tanıdım/buldum.” cümlesinde ki [في] zâid harftir. Çünkü aslı [عَرَفْتُ مَنْ رَغِبْتُ فِيهِ]. Kendisinin hazfedilmesi câiz olduğu için zâid harf kabul edilir.³ Ancak İbn Hişâm bu görüşü tartışmalı bulur.⁴

2.1.1.3. [مِنْ] Harfi

[مِنْ] harfi de sadece isme giren ve ismini cer eden muhtas harflerdendir.⁵ Bu harfin girdiği isim hem zâhir hem muzmar gelebilir.⁶ Zâhir isme girmesine ör. ﴿ مِنْ الْمُؤْمِنِينَ رَجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ ﴾ (Ahzâb, 33/23) “Mü'minlerden öyle adamlar vardır ki, Allâh'a verdikleri söze sâdık kaldılar.” âyetidir. Burada [مِنْ] harfi zâhir sarîh isme girmiştir. Müevvel isme ör. ise ﴿ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُنْ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ ﴾ (Ahzâb, 33/23) “Onlardan yana üzülme. Kurdukları tuzaklardan ötürü de sıkıntıya düşme.” âyetidir. Burada [مِنْ] masdariyye [ما]'sı ve sıla'sı başında bulunarak müevvel isme girmiştir. Muzmara girmesine ör. ise ﴿ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُعْرِضُونَ ﴾ (Bakara, 2/83) “Sonra pek azınız hâriç, yüz çevirerek sözünüzden döndünüz.” âyetidir. Burada da [مِنْ] cem' müzekker muhâtab zamîrine girmiştir.

¹ İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/192. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi'*, 4/194.

² Es-Suyûtî, *Şerhu Şevâhidi'l-Mugni'*, 1/486.

³ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/162. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 252.

⁴ İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/192.

⁵ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebâni*, 388. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 308.

⁶ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/16. Es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 3/183.

[مِنْ] harfî başı meksûr olan, sonu sükûn üzere mebnî gelen harf-i cerlerdendir. İbn Deresteveyh (ö. 347/958) [مِنْ] harfindeki mim'in aslında fetha alması gerektiğini, ancak isim olan [مَن]’den ayırt edilmesi için kesra aldığını belirtir.¹ Kisâî (ö. 189/805) ve Ferrâ’ ise [مِنْ] harfinin aslında [مِنًا] olduğunu ve sık kullanımından dolayı bitişiğindeki elif’in hafzedildiğini söylerler. İbn Mâlik bu kullanımın asıl değil bazı Araplara mahsus olduğunu, Ebû Hayyân (ö. 745/1344) ise zarûret olduğunu beyân eder.² Mâlekî ayrıca bazı Arapların [مِنْ]’deki nûn’u [الـ] takısı öncesi hafzedtiğini, ör. [مِنَ الآن] yerine [مِلَّان] dediklerini aktarır.³

[مِنْ] harfî aslî ve zâid gelebilen harflerdendir.⁴ Bu harfin aslî harf-i cer olarak gelmesi hâlinde Arapça’da birçok anlamı bulunur. Ancak bu harfin [ابتداء الغاية] “*hedefin (eylemin) başlangıcı*”⁵ anlamı dışından başka anlamı olmadığı ve zikredilen diğer anlamların aslında bu anlamdan türeyip çıktığı ifade edilir. Ör. [أَكَلْتُ مِنَ الرِّغِيفِ.] “*Ekmekten (bir parça) yedim.*” cümlesinde [تبعيض] “*parça, kısım*” anlamı bulunur. Ancak yeme eylemi ekmeğin ilk parçası üzerinde gerçekleştikten sonra ekmekten bir

¹ Es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmî*, 4/211.

² Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. ‘Abdillâh b. Mâlik el-Tâî, *Şerhu’t-Teshîl*, thk. ‘Abdurrahmân es-Seyyid ve Muhammed Bedevî el-Mahtûn, 1. bs. (el-Cîze: Hicr li’t-Tıbbâ’ati ve’n-Neşr, 1990), 3/130. Es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmî*, 4/211-212.

³ El-Mâlekî, *Rasfu’l-Mebânî*, 391.

⁴ El-Mâlekî, *Rasfu’l-Mebânî*, 389-391. El-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, 316-317. İbn Hişâm, *Mugni’l-Lebîb*, 1/353-356. Es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmî*, 4/215-217.

⁵ Sâmrâî [مِنْ]’in aslî anlamı için [ابتداء الغاية] “*hedefin başlangıcı*” yerine [الابتداء] “*başlangıç*” denmesinin daha uygun olacağını ifade etmektedir. Çünkü [الغاية] kelimesi eylemin belli bir hedefe kadar uzanması anlamına gelmektedir. Hâlbuki [مِنْ]’in kullanımı daha geneldir, eylem belli bir hedefe uzansın veya uzanmasın her türlü başlangıç anlamında kullanılabilir. Ör. [جئتُ من داري.] “*Evimden geldim.*” cümlesinde [مِنْ] hedefe uzanan bir eylemi ifade ederken, [خرجتُ من داري.] “*Evimden çıktım.*” cümlesinde [مِنْ] hedefe uzanan bir eylem içermemektedir. Dolayısıyla sadece eylemin vukû’ bulduğu yere ve başlangıcına işaret etmektedir. (bkz.) Es-Sâmrâî, Fâdıl, *Ma ‘âni’n-Nahv*, 3/65.

parça yenmiş olacaktır. Dolayısıyla cümlelerin gerçekte dayandığı anlam [ابتداء الغاية] anlamıdır.¹

[من] harfinin [ابتداء الغاية] anlamı hem mekânda hem zamanda başlangıcı ifâde edebilir. Ör. ﴿ وَاللَّهُ مِنْ وَرَائِهِمْ مُجِيطٌ ﴾ (Burûc, 85/20) “Oysa Allâh, onları arkalarından kuşatmıştır.” âyetinde, kuşatma eylemi için mekânda bir başlama noktası belirtilmiştir.² ﴿ لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ ﴾ (Rûm, 30/4) “Önce de, sonra da emir Allâh’ındır.” âyetinde ise, Allâh’ın emri için zamanda bir başlama noktası belirtilmiştir. [من] harfinin zamanda başlangıcı ifâde etmesinde her ne kadar ihtilâf bulunsada, bu anlamdaki sık kullanım bunun doğru olduğunu teyit etmektedir.³

[من]’in ayrıca [ابتداء الغاية] anlamını mecâzî olarak ifâde etmesi de mümkündür. Ör. ﴿ فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ ﴾ (Âl-i ‘Îmrân, 3/188) “Sanma ki onlar azaptan kurtulacaklardır.” âyetinde [العذاب] kelimesi ne bir mekândır ne de bir zaman. Dolayısıyla [من] gerçek anlamı yerine mecâzî bir anlamda kullanılmıştır.⁴

[من] harfinin gelebildiği diğer anlamlar ise kısaca şöyledir:

1- [الاستعانة] “yardım isteme” anlamı: Ör. ﴿ بِسْمِ ﴾ (Fâtîha, 1/1) “Rahmân”.

[من] harfinin zâid olarak gelmesinin ise iki şekli bulunur. İlki nefye mahsûs isimlere⁵ girmesi, diğeri nefye mahsûs olmayan isimlere girmesidir.⁶

¹ Ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 283. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 315-316. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/349.

² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4/224. El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 388.

³ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 308-309. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/212-213.

⁴ Eş-Şerîf, *Mu'cem Hurûfu'l-Me'ânî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1/1040.

⁵ Nefye mahsûs isimler, olumlu cümlede kullanılmayan isimlerdir. Bu isimler: [أحد], [غريب], [ديار], [كزاب] ve [طوري] gibi isimlerdir. Bu isimlerin hepsi [أحد] gibi “bir, tek, yegâne” anlamında kullanılır. Ör. ﴿ لَا تَنْزُ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دِيَارًا ﴾ (Nûh, 71/26) “Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma!” âyetinde “bir kimse” anlamında olan [ديار] kelimesi, cümlede ‘umûmu nefy ettiği için “hiç kimse” anlamını almıştır. (bkz.) Es-Sâmarrâî, Fâdîl, *Ma'âni'n-Nahv*, 4/604. [من]’in bu isimlere girmesine ör. ise: [ما بالدار من ديار]. “Evde hiç kimse yok.” ve [ما فيها من غريب]. “Orada hiç kimse yok.” cümleleridir.

⁶ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 316-317. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/353.

Nefye mahsûs isimlere giren [من] cümleye te'kîd dışında bir katkı sağlamamaktadır. Ör. [ما قامَ مِنْ أَحَدٍ.] “Hiç kimse kalkmadı.” cümlesinde [من] ‘umûm ifâde eden, nekra ve nefye mahsûs bir isme girmiştir. Burada [من] cümlede bulunsada bulunmasada ‘umûmu nefyetmede bir değişiklik olmayacaktır. Dolayısıyla [ما قامَ أَحَدٌ.] cümlesi de ihtimâl bulunmaksızın ‘umûmu nefyedecek ve “Hiç kimse kalkmadı.” anlamına gelecektir.¹

Nefye mahsûs olmayan isimlere giren [من] ise cümleye ‘umûmu kesinleştirme anlamı katacaktır. Ör. [ما في الدار من رجلٍ.] “Evde hiçbir adam yok.” cümlesinde [من] nefye mahsûs olmayan nekra bir isme girmiştir. Dolayısıyla ‘umûmu nefyetmeyi kesinleştirmiş ve ihtimâli ortadan kaldırmıştır. Burada cümle [ما في الدار رجلٍ.] şeklinde gelseydi, yukarıdaki gibi ‘umûmu nefyetme ihtimali de bulunabilirdi, ferdi nefyetme ihtimâlide. Yâni cümle “Evde bir adam yok.” ama iki adam olabilir, anlamına gelebilirdi.²

Dolayısıyla [من] birinci örnekteki gibi gelirse [توكيد العموم] “geneli vurgulama” anlamında zâid harf olur, ikinci örnekteki gibi gelirse [التنصيص على العموم] “geneli belirleme ve tâyin etme” anlamında zâid harf olur.³

[من] harfinin cumhûra göre zâid olarak kullanımasının iki şartı bulunur. İlki öncesinde nefy, nehy veya istifhâm edatlarının bulunması, ikincisi başında bulunduğu ismin nekra olmasıdır.⁴ İbn Hişâm üçüncü şart olarak [من]’in fâ‘il, mef‘ûl veya mübtedâ konumunda bulunmasını zikretmiştir.⁵

İlk maddede zikredilen istifhâm edatlarında geçerli olan sadece [هل] edâtıdır. Diğer istifhâm edatlarından sonra [من]’in zâid geldiği görülmemiştir. Fârisî bu maddeye ek

¹ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 316.

² A.g.e., 316-317.

³ İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/353.

⁴ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 317-318. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/216-217.

⁵ İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/354.

İbn Hişâm birçoğunun bu şartı zikretmediğini, bu durumda ör. [ما زيدٌ قائماً.] “Zeyd ayakta değil.”, [ما طابَ زيدٌ نفساً.] “Zeyd iyi huylu değil.” ve [ما جاءَ أَحَدٌ رَاكِبًا.] “Kimse binekte gelmedi.” cümlelerinde olduğu gibi, -kabul etmedikleri halde- zâid harfin haber, temyîz ve hâl öncesi gelebileceğini söylemeleri gerektiğini belirtir. (bkz.) A.g.e., 355.

olarak şart edâtlarını da eklemiştir. Ör. [إِنْ جَاءَ مِنْ رَجُلٍ فَآكْرُمُهُ.] “Eğer bir adam gelirse ona ikramda bulun.” cümlesinde [مِنْ] Fârisîye göre zâid gelmiştir.¹ Kûfilere ise bu maddede zikredilenleri [مِنْ]’in zâid gelebilmesi için gerekli görmemişlerdir. Delil olarak [قَدْ كَانَ مِنْ مَطَرٍ...] cümlesindeki [مِنْ]’in zâid gelmesini göstermişlerdir.²

Kûfilere Kisâî ve Hişâm (ö. 209/825), Basrîlerden Ahfeş (ö. 215/830) ise [مِنْ]’in olumlu cümlelerde ma‘rife ismin başında zâid gelebileceği görüşündedirler. Bu görüş, İbn Mâlik’in de tercihidir. İbn Mâlik, ﴿ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ ﴾ (Bakara, 2/271) “Ve günahlarınızdan bir kısmını da örter.” ve ﴿ وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مِنْ نَبِيِّ الْأَمْرَسَلِينَ ﴾ (En‘âm, 6/34) “Andolsun peygamberler ile ilgili haberlerin bir kısmı sana gelmiş bulunuyor.” âyetlerini ve diğer birçok örneği burada delil olarak sunmuştur.³ Ancak cumhûr buradaki harflerin aslı olduğu görüşündedir.⁴

[مِنْ]’in zâid olarak bulunabileceği yerler ise aşağıda belirtilmiştir:⁵

1- Fâ‘ilden önce bulunması:

Ör. ﴿ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرِ مِنْ رَبِّهِمْ مُحَدَّثٍ ﴾ (Enbiyâ, 21/2) “Rab’lerinden kendilerine yeni bir öğüt (bir uyarı) gelmez ki...” ve ﴿ مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ ﴾ (Mâide, 5/19) “Bize bir peygamber gelmedi...” âyetlerinde [مِنْ], öncesinde nefy edâtı, sonrasında nekra isim bulunduğu zâid harf-i cer olarak gelmiştir.

2- Mef‘ûl bihîden önce bulunması:

¹ El-Murâdî, *el-Cenâ‘d-Dânî*, 317. İbn Hişâm, *Mugni‘l-Lebîb*, 1/354-355. Es-Suyûtî, *Hem‘u‘l-Hevâmî*, 4/216.

² El-Murâdî, *el-Cenâ‘ed-Dânî*, 318. İbn Hişâm, *Mugni‘l-Lebîb*, 1/356. Es-Suyûtî, *Hem‘u‘l-Hevâmî*, 4/216.

Murâdî bu görüşün bazı Kûfilere ait olduğunu söyler. Çünkü Kisâî ve Hişâm gibi Kûfilere, [مِنْ]’in herhangi bir şart olmaksızın zâid gelebileceği görüşünde olduklarını belirtir. (bkz.) El-Murâdî, *el-Cenâ‘ed-Dânî*, 318.

³ İbn Mâlik, *Şerhu‘t-Teshîl*, 3/138-139. El-Mâlekî, *Rasfu‘l-Mebânî*, 391. İbn Hişâm, *Mugni‘l-Lebîb*, 1/355. Es-Suyûtî, *Hem‘u‘l-Hevâmî*, 4/215-216.

⁴ İbn Hişâm, *Mugni‘l-Lebîb*, 1/356. Es-Suyûtî, *Hem‘u‘l-Hevâmî*, 4/217.

⁵ El-Murâdî, *el-Cenâ‘ed-Dânî*, 319-320. 4/194. El-Galâyînî, *Câmi‘u‘d-Durûsi‘l-‘Arabiyye*, 3/199.

Ör. ﴿ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا يَلْسَانُ قَوْمِهِ ﴾ (İbrâhîm, 14/4) “Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik.” ve ﴿ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ ﴾ (Meryem, 19/98) “Onlardan hiçbirini hissediyor musun?” âyetlerinde [مِنْ], öncesinde nefy ve istifhâm edâtları, sonrasında nekra isim bulunduğundan zâid harf-i cer olarak gelmiştir.

İbn Hişâm [مِنْ]’in zâid olarak mef’ûlu mutlaktan önce bulunmasında bir engel olmadığını belirtir. Ör. ﴿ مَا فَزَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ﴾ (En‘âm, 6/38) “Biz Kitap’ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık.” âyetinde [شَيْءٍ] masdar konumundadır, yâni [تَفْرِيطًا] anlamında mef’ûlu mutlaktır. Aslı haber olan [ظَنَّ]’in ikinci mef’ûlu veya [أَعْلَم]’in üçüncü mef’ûlu öncesi ise [مِنْ] zâid gelemez.¹

3- Mübtedâdan önce bulunması:

Ör. ﴿ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرِ اللَّهِ يَزْرُقُكُمْ ﴾ (Fâtır, 35/3) “Allâh’tan başka size rızık veren bir yaratıcı var mıdır?” ve ﴿ مَا لَكُمْ مِنْ آلِهَةٍ غَيْرُهُ ﴾ (Hûd, 11/84) “Sizin O’ndan başka hiçbir ilâhınız yoktur.” âyetlerinde [مِنْ], öncesinde istifhâm ve nefy edâtları, sonrasında da nekra isim bulunduğundan zâid harf-i cer olmuştur.

Buraya kadarki örneklerde [مِنْ]’in zâid olarak gelmesinde ihtilâf yoktur. Ancak mübtedâdan önce nehy edâtı bulunmadığı için [مِنْ]’in nehy ile zâid olması [لا يَاقُمُ مِنْ أَحَدٍ] “Hiç kimse kalmayın” ve [لا تَضْرِبُ مِنْ رَجُلٍ] “Hiçbir adama vurma.” cümlelerinde olduğu gibi fâ‘il ve mef’ûl öncesi mümkündür.²

4- Hâlden önce bulunması:

Ör. İbn Mâlik ﴿ مَا كَانَ يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَاءٍ ﴾ (Furkân, 25/18) “Seni bırakıp da başka dostlar edinmek bize yaraşmaz.” âyetinde, Ebû Ca‘fer’in (ö. 130/747) [أَنْ نَتَّخِذَ] kıraatine göre, [مِنْ]’in hâl öncesi zâid geldiğini zikreder.³ Ancak İbn Hişâm [مِنْ]’in burada mef’ûl öncesi zâid olduğunu, hâl öncesi olmasının ise mânâyı bozacağını ifade eder.⁴

[مِنْ] harfinin zâid olarak gelebilmesinin bir şekli de İbn Mâlik’in zikretmiş olduğu [مِنْ]’nin hazfedilmiş diğer bir harfin yerine [عَوْضٌ] “bedel ve karşılık” olarak

¹ İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/354-355.

² El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 389-390.

³ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/139. El-Murâdî, *el-Cenâ'ed-Dânî*, 320.

⁴ İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/355.

gelmesidir. Buna örnek olarak [عَرَفْتُ مِمَّنْ عَجِبْتُ.] “*Kimin hakkında şaşırıldığını buldum.*” cümlesi zikredilir. Burada [مِن] zâid harf olarak gelmiştir. Çünkü aslı [عَرَفْتُ مَنْ عَجِبْتُ مِنْهُ.] olan bu cümlede [مِنه] hazfedilmiş ve yerine [مِن]’den önce zâid [مِن] eklenmiştir. [مِن]’in burada zâid gelmesi semâ’î değildir. [بِ], [عَنْ] ve [عَلَى] harflerindeki bir harfe karşılık zâid gelme örneklerine kıyâs edilmiştir. Bu kıyâs [بِ], [عَلَى] ve [إِلَى] harfleri için de geçerlidir.¹

[مِن] harfinden sonra bazen zâid [مَا] harfi gelir ve kendisini cer amelinden alıkoymaz. Ör. ﴿ مِمَّا خَطَبْتَهُمْ أُعْرِفُوا فَأَدْخَلُوا نَارًا ﴾ (Nûh, 71/25) “*Hataları (küfür ve isyanları) yüzünden suda boğuldular ve cehenneme sokuldular.*” âyetinde [مِن] harfi zâid [مَا] almış ve başında bulunduğu ism-i mecrûr yapmıştır. Zâid [مَا] ise anlamı vurgulamış ve pekiştirmiştir.²

[مِن] harfi bazen de hazfedilir. Cer âmili hazfedildiğinde fiil mef’ûlüne aracısız direk bağlanır. Bu durumda [مِن]’nin mecrûru mef’ûle benzediği ve fiile doğrudan bağlandığı için mansûb gelir. Ör. ﴿ وَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِمِيقَاتِنَا ﴾ (A‘râf, 7/155) “*Mûsâ, kavminden, belirlediğimiz yere gitmek için yetmiş adam seçti..*” âyetinde [مِن] harfi [قَوْمَهُ] kelimesinden önce [مِنْ قَوْمِهِ] şeklinde takdîr edilmektedir. [مِن]’nin bulunması gerektiği yerlerde bu şekilde hazfedilmesi cumhura göre semâ’îdir, kıyâs edilmemelidir.³

[مِن] harfinin diğer bir özelliği de, diğer harf-i cerlerin giremediği mutasarrıf olmayan yapılara girebilmesidir. Suyûtî [مِن]’in tek başına girebildiği bu yapılar arasında şunlara yer verir: [عَنْ], [عَلَى], [عِنْدَ], [لَدُنْ], [قَبْلُ], [بَعْدُ], [مَعَ] ve [بَلْهَ].⁴ İbn Mâlik ise [مِن]’in bu yapılar arasında [عَنْ], [لَدُنْ], [قَبْلُ] ve [بَعْدُ]’ye girmesi hâlinde zâid olacağını, [عَلَى], [عِنْدَ], [لَدَى] ve [مَعَ]’ya girmesi hâlinde [ابتداء الغاية] anlamında olacağını zikreder.⁵

[مِن]’in zarflara girmesine ör. ﴿ آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا ﴾ (Kehf, 18/65) “*Biz ona katımızdan bir rahmet vermiştik.*”, ﴿ وَحَنَانًا مِنْ لَدُنَّا وَرَكَاةً ﴾ (Meryem, 19/13) “*Biz, ona katımızdan*

¹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/162. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 320.

² El-Galâyînî, *Câmi 'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, 3/191.

³ El-Galâyînî, *Câmi 'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, 3/195-196.

⁴ Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/217-219.

⁵ İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâid*, 140. Ayrıca (bkz.) İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/356-357. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/220.

(kalp) yumuşaklığı ve (ruh) temizliği (vermiştik.)”, ﴿لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ﴾ (Rûm, 30/4) “Önce de, sonra da emir Allâh’ındır.” ve şâz kıraatlerden birine göre ﴿هَذَا ذِكْرٌ مِنْ مَعِيَ﴾ (Enbiyâ, 21/24) “İşte benimle beraber olanların kitabı budur.” âyetleridir. Bu âyetlerde [من] mutasarrıf olmayan çeşitli yapılara girmiştir.¹

[من]’in [عَنْ] ve [عَلَى]’ya girmesine ör. ise [من عن يميني تارةً وأمامي...] “Bir sağ yanımdan bir ön tarafımdan (gelen oklara)...” ve [غَدَّتْ مِنْ عَلَيْهِ بَعْدَ مَا تَمَّ ظَمُّهَا...] “(Bağırtlak kuşu) susuzluğu dayanılmaz hâle geldikten sonra (yavrularının) üzerlerinden gitti...” mısralarıdır. Burada cumhûra göre [من]’in girdiği [عَنْ] “yan, kenar” anlamında, [عَلَى] ise “üzerinde” anlamında isim olarak gelmiştir.² Ferrâ’ ve ona tâbî olan Kûfi’lere göre [من], harf-i cerlerden [عَنْ] ve [عَلَى]’ya girse bile harf kalmaya devam edeceklerdir. Çünkü [من]’nin, [بِ-], [-], [فِي], [مِنْ] ve [مِنْ] hâriç tüm harf-i cerlere girebilme özelliği bulunduğunu belirtirler.³

Bundan dolayı [من] harfi, tüm harf-i cerlerin en güçlüsü kabul edilir.⁴ Bu açıdan bazı *Elfiyye* ve *Âcrûmiyye* şârihleri İbn Mâlik ve İbn Âcrûm’un (ö. 723/1323) harf-i cerleri zikrederken bu harfi ilk sırada zikremelerini, [من]’in en güçlü harf olması ve *ibtidâ* anlamına gelmesi gerekçelerine dayandırmışlardır.⁵

[من] harfi, kasem harfi olarak gelme özelliğine de sahiptir. Kasem harfi olarak geldiğinde sadece [رَبِّ] kelimesiyle birlikte kullanılır. Ayrıca mim’in damme alarak

¹ Es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmi’*, 4/218.

² El-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, 243, 470-471. Es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmi’*, 4/219.

Murâdî ve Suyûtî ayrıca [عَلَى]’in nâdiren [عَنْ] ile cer edilebileceği zikrederler.

³ Murâdî [من]’in ek olarak [مِنْ]’a giremeyeceğini beyân ederken ve Suyûtî [من]’in [من]’e giremeyeceğini beyân etmiştir. (bkz.) El-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, 243. Es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmi’*, 4/219.

⁴ El-Eşmûnî, *Menhecu’s-Sâlik ilâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2/284. Es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 3/184.

⁵ El-Eşmûnî, *Menhecu’s-Sâlik ilâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, 2/284. Es-Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân ‘alâ Şerhi’l-Eşmûnî*, 2/305. Ahmed b. Muhammed b. Hamdûn es-Sulemî el-Mirdâsî, *Hâşiyetu’l-‘Allâmeti İbni’l-Hâcci ‘alâ Şerhi Metni’l-Âcrûmiyye*, 1. bs. (Beyrût: Dâru’l-Kutubu’l-‘İlmiyye, 2012), 207.

[مُن] şeklinde kullanılması da mümkündür. Ör. [مُن/مُن رَّبِّي لِأُخْرِجَنَّ.] “*Rabbime yemîn olsun ki, çıkacağım*” cümlesinde [مِن] ve [مُن] kase m harfleri olarak gelmişlerdir.¹

Ancak buradaki harfin, harf-i cer olan [مِن]’den farklı olduğu da söylenebilir. Ör. Mâlekî kase m harfi olan [مِن]’in [أَيْمُنُ] kelimesinden türetilmiş olduğunu ve isim olarak geldiğini belirtir.² İbn Mâlik ise şâz olarak Lafza-i Celâl ile kullanılan [مُن], [مِن] ve [مَنْ]’nin [أَيْمُنُ] kelimesinden geldiğini ve isim olduğunu, [رَبِّ] kelimesiyle kullanılan [مُن] ve [مُن]’un ise harf olduğunu söyler.³ Bundan dolayı bazı âlimler [مِن] harf-i cerinin anlamlarında kase m anlamına yer vermemiş⁴, bazıları da [مِن]’i kase m harfi olarak ayrı başlık altında tekrar zikretmişlerdir.⁵

Kase m harfi olan [مِن]’in diğ er [مِن]’den farklı olduğunu gösteren diğ er husus ise bu iki harfin aldığı biçimlerdir. Öncelikle harf-i cer olan [مِن]’in harf olarak gelmesinde tam mutâbakat varken, yukarıda görüldüğü üzere kase m [مِن]’inin isim olma ihtimâli bulunmaktadır. Ayrıca [مُن] harfinin aslında [مِنًا] olduğu söylenirken, kase m [مُن]’inin aslında [أَيْمُنُ] olduğu ve kullanım şekline göre [مِن] ve [مُن] veya [مُن], [مِن] ve [مَنْ] şeklinde gelebileceği, hatta [مُن] kelimesinde ki nun’un hafz edilerek [مُن] şeklini alabileceği, onunda [مُن], [مِن] ve [مَنْ] şeklinde üç farklı harekeyle gelebileceği aktarılır.⁶

2.1.1.4. [إلى] Harfi

[إلى] harfi de sadece isme giren ve ismini sürekli cer eden muhtas harflerdendir.⁷ Bu harfin girdiği isim hem zâhir hem muzmar gelebilir.⁸ Zâhir isimlerde sarîh isme

¹ Ebu'l-Hasan ‘Alî b. ‘Îsâ b. ‘Abdillâh er-Rummânî, *Ma ‘ânî'l-Hurûf*, thk. ‘İrfân b. Selîm el-A‘şâ Hassûne ed-Dimeşkî, 1. bs. (Beyrût: el-Mektebetu'l-‘Asriyye, 2005), 95. İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâid*, 140. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 315.

² El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 391-392.

³ İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâid*, 144.

⁴ İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/349. Es-Suyûtî, *Hem ‘u'l-Hevâmî*, 4/211.

⁵ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 321. El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 391.

⁶ “Şâz Görüşlere Göre Harf-i Cer Olduğu Söylenen Harfler”, [مُن] ve [مُن] harfleri, 56-57.

⁷ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 166. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 385.

⁸ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/16. Es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 3/183.

girmesine ör. ﴿ أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ ﴾ (Gâşiye, 88/17) “Deveye bakmıyorlar mı, nasıl yaratılmıştır!” âyetidir. Müevvel isme girmesine ör. ﴿ فَقُلْ هَلْ لَكَ إِلَى أَنْ تَزَكَّى ﴾ (Nâzi‘ât, 79/18) “Ona de ki: İster misin (küfür ve isyanından) temizlenesin?” âyetidir. Muzmar isme girmesine ör. ise ﴿ إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ ﴾ (Gâşiye, 88/25) “Şüphesiz onların dönüşü ancak bizedir.” âyetidir. Burada da [من] cem‘ mütekellim zamîrine girmiştir.

[إلى] harfi sürekli sükûn üzere mebnî olan harf-i cerlerdendir. Ayrıca cumhûra göre sadece aslî harf olarak kullanılır. Ferrâ’ ise zâid olarak da geldiğini söylemiş ve ﴿ فَاجْعَلْ أَفْنِدَةً مِّنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ ﴾ (İbrâhîm, 14/37) “Bir kısım insanların gönüllerini onlara meylettir.” âyetinde [تَهْوِي إِلَيْهِمْ] yerine, vav’ın fetha aldığı [تَهْوِي إِلَيْهِمْ] kırâatini delil göstermiştir.¹ Çünkü bu kıraate göre [إلى] harfi [تَهْوَاهُمْ] şeklinde hazfedilse de anlamda bir değişiklik bulunmamaktadır.

Bazı âlimler [إلى] harfinin burada zâid gelebilmesini [تَهْوِي] “seviyor” fiilinin [تَمِيلُ] “meylediyor ve yöneliyor” anlamı içermesine bağlamaktadır. İbn Mâlik ise [إلى]’nın zâid olduğunu kabul etmek yerine, fiilin aslında vav’ın kesra aldığı [تَهْوِي] olduğunu ve bu kesranın yerine -Tay’ lehçesindeki bazı fiillerde olduğu gibi- fetha geldiğini söylemenin daha doğru olacağını belirtir.²

İbn Mâlik ayrıca [إلى]’nın hazfedilmiş diğer bir [إلى]’ya karşılık zâid gelebileceğini de söyler. Ör. [عَرَفْتُ إِلَى مَن أُوَيْتَ.] “Kime sığındığımı bildim.” cümlesinde [إلى] zâid harf olarak gelmiştir. Çünkü aslı [عَرَفْتُ مَن أُوَيْتَ إِلَيْهِ.] olan bu cümlede [إليه] hazfedilmiş ve yerine [عوض] olarak [مَن]’den önce zâid [إلى] eklenmiştir. [إلى]’nın burada zâid oluşu kullanım örnekleri bulunan benzer harflere kıyas edilerek söylenmiştir³.

Aslî harf-i cer olarak gelen [إلى]’nın Arapça’da birçok anlam içerdiği ifade edilir. Ancak bu harfin asıl anlamının [انتهاى الغاية] “hedefe ulaşma ve gâyenin (eylemin)

¹ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 389. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/89. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/156. (Ayrıca bkz. El-Ferrâ', *Ma 'ânil-Kur 'ân*, 2/78.)

² El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 389-390. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/89. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/156.

³ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/162.

bitişi” olduğu belirtilir ve zikredilen diğer anlamların gerçekte bu anlama geldiği ifade edilir.¹

Bu harfin [انتهاء الغاية] anlamı [من]’de olduğu gibi, hem mekânda hem zamanda gerçekleşebilir. Ör. ﴿ سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى ﴾ (İsrâ, 17/1) “*Kulumu bir gece Mescid-i Haram’dan Mescid-i Aksa’ya götüren Allâh’ın şanı yücedir.*” âyetinde, gece yürütme (götürme) eyleminin mekânda nihâyet bulacağı bir nokta belirtilmiştir. ﴿ ثُمَّ أَتَمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ ﴾ (Bakara, 2/187) “*Sonra da akşama kadar orucu tamamlayın.*” âyetinde ise, orucu tamamına erdirme eyleminin zamanda nihâyet bulacağı bir nokta belirtilmiştir.²

[انتهاء الغاية] anlamının mekânda ve zamanda bitiş anlamı dışında mecâzî olarak kullanılması da mümkündür. Ör. ﴿ قَالَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ ﴾ (Âl-i ‘İmrân, 3/52) “(‘Îsâ) ‘*Allâh yolunda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?*’ dedi.”³ âyetinde ‘Îsâ a.s. Allâh’ın dînine kim destek olur sorusuyla, kavminin bu çağrıya ilgisini sınamaktadır. [أَنْصَارٍ] “*yardımcılar*” kelimesini kendisine izâfe etmesiyle de dâvetine destekçi olanlar belirlenmektedir. [إِلَى]’nin Lafza-i Celâl’e izâfe edilmesi ise sanki dîne dâvet etme ve onu insanlara öğretmenin mecâzen Allâh’a yönelme ve onun için çabalama anlamını ifade etmesi içindir. Böylelikle [إِلَى] mecâzî olarak [انتهاء الغاية] anlamını ifade etmiş olur.⁴

[انتهاء الغاية] anlamıyla ilgili diğer bir husus [إِلَى] harfinden sonra zikredilen ismin, öncesindeki fiil veya fiilimsi yapıların hükmüne girip girmediği meselesidir. Burada

¹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4/231. Ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 283. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 389.

² El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 308-309. Es-Suyûtî, *Hem ‘u'l-Hevâmî*’, 4/212-213.

³ Bu âyeti kaynaklar [معية] “*berâberlik*” anlamı altında zikreder. Ancak gerçek anlamı [الانتهاؤ]’dır. Yâni “*Kim bana olan desteğini Allâh’ı(n dînini) desteklemeye katar?*” anlamındadır. Diğer bir ifadeyle âyetten şu iki anlamdan biri anlaşılabilir: “*Kim Allâh’a ulaşana dek bana destekçi olur?*” veya “*Kim Allâh’a davetimde bana destekçi olur?*” Böylece bu anlamlarda eylemin nihâyet bulacağı bir hedef belirtilmiştir. Bu da bu anlamların [معية] anlamına yakın olsada farklı olduğunu gösterir. (bkz.) Es-Sâmarrâî, Fâdil, *Ma‘âni'n-Nahv*, 3/15.

⁴ Muhammedi't-Tâhir b. ‘Âşûr, *Et-Tahrîru ve't-Tenvîr*, (Tûnus: ed-Dâru't-Tûnisiyyeti li'n-Naşr, 1984), 28/200-201.

öncelikle karîne bulunup bulunmadığına bakılır. Eğer karîne sonrakinin öncekine girmesine veya girmemesine delâlet ederse karînenin gerektirdiği anlama göre amel edilir. Ör. [صُمْتُ رَمَضَانَ مِنْ أَوَّلِهِ إِلَى آخِرِهِ.] “Ramazan’ı başından sonuna kadar tuttum.” cümlesinde karîne [آخِرِهِ]’nin oruca dâhil olduğuna delâlet eder, çünkü aslolan tüm Ramazan’ı oruçla geçirmektir. ﴿ ثُمَّ أَتَمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ ﴾ (Bakara, 2/187) “Sonra da akşama kadar orucu tamamlayın.” âyetinde ise karîne [اللَّيْلِ] kelimesinin oruca dâhil olmadığına delâlet eder, çünkü oruçta imsak güneş batana kadardır.¹

Eğer cümlede herhangi bir karîne bulunmazsa sonrakinin öncekinin hükmüne girip girmemesi ihtilâf konusudur. Mâlekî, Murâdî, İbn Hişâm vd. burada üç görüşün bulunduğunu ifâde ederler. Bunlar; öncekinin hükmüne girmez diyenler, girer diyenler ve aynı cinsten olursa girer diyenlerdir.²

Bunlar arasında tercih edilen görüş, ilk görüştür. Çünkü karînenin olduğu yerlerde genelde sonrakinin öncekinin hükmüne girmediği görülür. Ayrıca bir şeyin bitmesinde o şeyden bir parçanın kalması ancak mecâzen tasavvur edilebilir. Mecâz ise, hakîkî anlamın mümkün olduğu yerlerde geçersizdir. Bu durumda, girip girmemesinde tereddüt edilen hallerde girmez diyenlerin görüşü geçerli sayılmalıdır. Ör. [اشْتَرَيْتُ مِنْ هَذَا الْمَوْضِعِ إِلَى ذَلِكَ الْمَوْضِعِ.] “Bu yerden o yere kadar satın aldım.” cümlesinde işâret edilen her iki yerinde satın alınmadığı anlaşılır. Ancak karîne bulunursa her ikisi de satın alınmış olabilir.³

[إلى] harfinin gelebildiği diğer anlamlar ise kısaca şöyledir:

1- [الاستعانة] “yardım isteme” anlamı: Ör. ﴿ بِسْمِ ﴾ (Fâtîha, 1/1) “Rahmân”.

¹ İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/88. Es-Sâmarrâî, Fâdıl, *Ma'âni'n-Nahv*, 3/14.

² El- Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 165. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 385. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/88. Er-Radî, *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti ibni'l-Hâcib*, 2/1149.

³ El- Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 165. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 385. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/88. Er-Radî, *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti ibni'l-Hâcib*, 2/1149.

2.1.2. Harf-i Cer Gelme Zorunluluğu Bulunmayan Harfler

Arapça'daki özelliği açısından harf-i cer olarak gelen, ancak sürekli harf-i cer olma zorunluluğu bulunmayan harfler 13 tanedir. Bunlar: [ت], [ك], [ل], [و], [عَنْ], [مُدُّ], [خَلَا], [رُبَّ], [عَدَا], [عَلَى], [مُنْدُ], [حَاشَا] ve [حَتَّى] harflerdir. Bu yapılar harf-i cer olarak geldiklerinde kendisinden sonra gelebilen zâhir veya muzmar, sarîh veya müevvel tüm isimleri sahip oldukları özelliklerine göre zâhiren, takdîren veya mahallen cer konumuna alırlar. Bu harfler arasında geçen [خَلَا], [عَدَا] ve [حَاشَا] kendi aralarında ortak özelliklere sahip olduklarından bir sonraki kısımda yer alacaklardır.

2.1.2.1. [ت] Harfi

[ت] harfinin Arapça'da üç temel kullanımı bulunmaktadır. Bunlar: [تاء القسم], [تاء التأييد] ve [تاء المضارعة]'dir. Bunlar dışında kalan [ت] harfleri ise ör. [تاء المضارعة] anlam harflerinden sayılmamaktadır.¹

[ت] harfi türleri arasında âmil olan tek harf yemîn ifâde eden [تاء القسم]'dir. Bu harfin ameli kendisinden sonraki ismi cer etmesidir. Birçok dil âlimi bu harfin sadece Lafza-i Celâl ile kullanıldığını aktarır. Ör. ﴿ وَتَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ ﴾ (Enbiyâ, 21/57) “*Allâh'a andolsun olsun ki, siz dönüp gittikten sonra putlarınıza muhakkak bir tuzak kuracağım.*”²

Ancak bu harfin [رَبَّ] kelimelesiyle kullanılabileceğini söyleyenler de vardır. Bu görüş Ahfeş'e dayandırılmaktadır.³ [ت] harfinin [رَبَّ] kelimesiyle kullanımında, [الكعبة] veya yâ'i mütekellim [ي] zamîrine izâfe edildiği görülür. Ör. [تَرَبِّ الكعبة لأزورن المریض]. “*Kâbe'nin Rabbine yemîn olsun ki, hastayı ziyaret edeceğim.*” ve [تَرَبِّي لأفعلن]. “*Rabbime yemîn olsun ki, yapacağım.*” Bu harfin ayrıca [تالرحمن] ve [تخباتك] şeklinde kullanıldığı da aktarılır. Ancak bu kullanımların hepsi şâz kabul edilir.⁴

¹ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 56.

² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3/496, 499; 4/217. El-Muberrid, *el-Muktedab*, 2/319; 4/175. Ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 287.

³ Ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 287. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 57.

⁴ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 57. İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/21. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/235.

Dil âlimleri [تاء القسم]'in sınırlı isimlere girmesini fer'î olmasına, yâni aslî harfin bedeli olmasına bağlamaktadırlar.¹ Bu durumda [ت] harfi tüm zâhir isimlere girebilen [و] harfinin, [و] harfi de hem zâhir hem muzmar tüm isimlere girebilen ve kasem harflerinin aslı olan [ب] harfinin yerine gelmiştir.² Yâni [ت] harfi bedelin bedeli konumundadır. Bu görüşü sağlıklı delil bulunmadığından zayıf bulunur da vardır.³

[تاء القسم]'in diğer özellikleri ise kasem üslubuna özgü olması, kasem fiiliyle birlikte kullanılamaması, “*ta'accub*” anlamı içermesi ve hazfedilmesinin mümkün olmamasıdır.⁴ Nitekim Sîbeveyh bu harfin “*ta'accub*” anlamı içerdiğinde hazfedilemeyeceğini zikreder.⁵

[تاء التأنيث] ve [تاء الخطاب] ise âmil harflerden değildir. Bu harfler kelimedede aslî olarak bulunur ve kelimenin sonunda yer alırlar.

[تاء التأنيث]'in mâzî fiillere ve bazı harflere girdiği görülür. Mâzîye girdiğinde sükûn alır ve fâ'ilin müennes olduğuna delâlet eder.⁶ Ör. [نَامَتْ عَائِشَةُ.] “*Ayşe uyudu.*”

¹ Mâlekî [ت] harfinin aslî ve bedel iki kısımdan oluştuğunu zikreder. Aslî olanları dört kısma ayırır. Bunlar: [تاء التأنيث], [تاء الخطاب], [تاء المضارعة] ve [تفاعل], [تفعل], [تفعّل], [استفعل] vb. sîgalara eklenen zâid [ت] harfleridir. Bedel olanları da iki kısma ayırır. Bunlar da: [تاء القسم] ve [الأن]’deki vasıl hemzesinin yerine gelen [ت] harfleridir. Ör. [حَسْبُكَ تِلَان.] “*Şimdilik yeter.*” (bkz.) El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 234-247.

Mâlekî'nin zikretmiş olduğu bazı harfler anlam harflerinden sayılmadığı için burada ele alınmamıştır.

² El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 57. Ayrıca (bkz.) “*Sadece Harf-i Cer Olarak Gelen Harfler*”, [ب] harfi, 40.

³ Ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 287. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 57. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/235.

⁴ “İkinci Bölüm: *Kur'ân-ı Kerîm'de Geçen Harf-i Cerler ve Anlamları*”, [ت] harfi, 43-44.

⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3/498.

⁶ Mâzî fiillere [تاء التأنيث]'in girmesi bazen vâcib bazen de câiz olur. Bu durumda [تاء التأنيث]'in bulunması fâ'ilin sürekli müennes olacağı anlamına gelmemelidir. Ör. [جَاءَتْ الطَّلْحَاتُ.], [الرِّجَالُ حَضَرَتْ هَيْمَةَ.], [قَالَتِ الْعَرَبُ.], [نَامَتِ الْبَنُونَ.], [خَرَجَتِ الرِّجَالُ.], [إِنَّمَا قَامَ هَيْ.], [قَالَ النِّسَاءُ.], [قَامَ أَوْلَادُ هَيْمَةَ.], [خَرَجَ الْفَوَاطِمُ.], [حَضَرَ الْمَجْلِسَ امْرَأَةٌ.], [نَعِمَ الْبَيْتُ هِنْدًا.], [طَلَعَ الشَّمْسُ.], [حَضَرَ الْمَجْلِسَ امْرَأَةٌ.]

Müsennâ zamîriyle kullanıldığına ise fetha alır. Ör. [البنتان نامتا.] “Kızlar uyudular.” Çekim kabul etmeyen gayrı mutasarrıf fiillere girdiği de görülür. Ör. [ليست المرأة مثل الرجل.] “Kadın adam gibi değildir.” Burada iki sâkinin yanyana gelmesinden [ت] ‘âriz kesra almıştır. Girdiği harfler ise [رُبَّتْ], [تَمَّتْ], [لَاتْ] ve [عَلَّتْ]’dir. Buralarda [ت]’in fetha aldığı görülür.¹

İsme giren [تاء التأنيث] ise anlam harflerinden sayılmamaktadır. Bu harf [التاء المربوطة] olarak da bilinir. Duraklarda bu harf [هـ] harfine dönüştürülür. Basrîlere göre burada [ت] harfî aslî, [هـ] harfî ise bedeldir. Kûfîler ise bunun tam tersini savunur.²

[تاء الخطاب]’in ise munfasıl ref‘ zamîri olan [أنتِ], [أنتِ], [أنثما], [أنتم] ve [أنثن]’nin sonuna girdiği görülür. Cumhûr, buradaki [أن]’in zamîr olduğu, [ت]’in ise [تاء الخطاب] olduğu görüşündedir. Bu durumda ör. [أنتِ] zamîri isim ve harften oluşan mürekkep bir yapıdır. Ferrâ’ ise zamîrin, tüm yapının birleşimi olduğunu savunur. İbn Keysân ise asıl zamîrin [ت] olduğu, dolayısıyla [فعلت] ve [فعلت] örneklerinde olduğu gibi fiille birlikte kullanıldığında sadece [ت]’ye yer verildiği görüşündedir.³

2.1.2.2. [ك] Harfi

Zâhir isme girmesine ör. (لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ) (Şûrâ, 42/11) “O’nun bir benzeri yok.” âyetidir. Müevvel isme ör. ise (وَأَحْسِنَ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ) (Kasas, 28/77) “Allâh’ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap.” âyetidir. Burada [من] masdariyye [ما]’sı ve sıla’sı başında bulunur.

[ك] harfinin Arapça’da iki temel kullanımı bulunmaktadır. Bunlar: [كاف الجر] ve [كاف الخطاب]’tır. Bunların ilki âmildir. Kendisinden sonraki isimleri sürekli cer ettiği için [كاف الجر] adını alır. Genelde [تشبيه] “benzetme” anlamında kullanıldığı için [كاف التشبيه] olarak da bilinir. [كاف الخطاب] ise âmîl değildir.⁴

müennes gelmiştir. Çünkü tüm bu cümlelerde fiilin [تاء التأنيث] alması câiz kabilendir. Ayrıntılar için (bkz.) El-Galâyînî, *Câmi‘u’d-Durûsi’l-‘Arabiyye*, 2/240-243.

¹ El-Mâlekî, *Rasfu’l-Mebâni*, 241-245. El-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, 57-58.

² El-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, 58.

³ El-Mâlekî, *Rasfu’l-Mebâni*, 245-246. El-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, 58.

⁴ El-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, 78.

[كاف الجر]'in harf yada isim olduğunda ihtilâf bulunmaktadır.

Harf olduğunu söyleyenlerin gerekçeleri: [ك]'ın zâid gelebilmesi, [ك]'ın tek bir harf olup başta bulunma önceliğine sahip olması ve [جاء الذي كزبيد.] “Zeyd gibi olan geldi.” örneğinde olduğu gibi [ك]'ın mecrûruyla birlikte sıla cümlesi olarak gelmesi şeklindedir.

Hâlbuki isimler zâid gelemez. Tek bir harf şeklinde olup kelime başında bulunma önceliğine sahip olamaz. Örnekteki gibi gelmesi ise, sıla cümlesi başını -gerekçesiz bir şekilde- hazfetmeyi gerektirdiğinden, yâni [جاء الذي (هو) كزبيد.] cümlesindeki sılada mübtedâ mahzûf olduğundan hoş görülmez.¹

İsim olduğunu söyleyenlerin gerekçeleri ise: [ك]'ın, isim olan [مثل] anlamında olması ve isimlere özgü olan ref', nasb ve cer konumlarında bulunması ile zamirlerin kendisine rucû' edebilmesi şeklindedir. Kaldı ki anlamı isim olanın kendisi de isimdir.²

Ayrıca ör. ﴿ اٰنٰى اَخْلُقْ لَكُمْ مِّنَ الطَّيْنِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَاَنْفُخْ فِيْهِ فَيَكُوْنُ طَيْرًا بِاِذْنِ اللّٰهِ ﴾ (Âl-i ‘İmrân, 3/49) “Ben çamurdan kuş şeklinde bir şey yapar, ona üflerim. O da Allâh'ın izniyle hemen kuş oluverir.” âyetinde [ك] harfi, [أخلق] fiilinin mef'ûlu olarak nasb konumunda bulunmuş ve [فيه] kelimesindeki zamîr [مثل] anlamında isim olan bu [ك]'e rucû' etmiştir. Çünkü zamîr ancak isme dönebilir ve zamîrin medlûlü müzekker olduğundan o isim burada ancak [مثل] olabilir.³

Dil âlimleri özetle [ك]'ın hem harf hem isim olarak gelmesinde ittifâk etmişlerdir. Harf olarak gelmesine sadece İbn Medâ' muhâlefet etmiştir. İbn Medâ': [ك] sadece isim olarak gelebilir, diyerek sâz bir görüş beyân etmiştir.⁴ İsim olarak gelmesini ise Sîbeveyh ve diğer bazı muhakkıklar, şiir zarûretine has olduğu görüşündedir.⁵ Şiir zarûreti için şu örnek verilir:¹

¹ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebâni*, 272. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 78, 81.

² El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebâni*, 272-273. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 82-83.

³ El-Galâyînî, *Câmi 'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, 3/182. Ayrıca (bkz.) Ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/560. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/204.

⁴ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 79. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi'*, 4/199.

⁵ İbn Hişâm, [ك]'ın şiir zarûreti dışında isim olarak gelemeyeceği görüşünü savunur ve bu görüşü muhakkıklara isnâd eder. Ancak sunduğu gerekçeler yeterli bulunmaz. (bkz.) İbn

“(Benim son arzum;) toplu maryalar (dişi koyunlar) gibi erimekte olan dolu taneleriyle (dişleriyle) gülen üç sevimli/güzel (kadındır).”² Burada altı çizili olan [ـك] isim olarak gelmiştir. Çünkü öncesinde harf-i cer bulunmaktadır. Harf-i cerler de ancak isimlere girebilir. Dolayısıyla [ـك]’ın bu şekilde gelmesi -bu görüşe göre- şiir zarûretindedir.

Diğer birçok dil âlimi ise ör. Ahfeş, Fârisî, İbn Cinnî ve İbn Mâlik, [ـك]’ın şiir zarûreti dışında da isim olarak gelebileceğini savunurlar. Bu âlimlere göre ör. [زَيْدٌ كَالْأَسَدِ] cümlesinde [ـك], hem ismini cer eden harf-i cer olabilir hem de [الأسد] kelimesine izâfe edilmiş [مثل] anlamında isim olabilir.³ Bu görüşün dayanağı ise Arap Edebiyatında [ـك]’ın isim olarak ref‘, nasb ve cer konumlarında sıkça görülmesidir.

[ـك]’ın farklı i‘râb hallerinde bulunduğu örnekler şöyledir:⁴

1- [ـك]’ın cer konumunda bulunması:

İsm-i mecrûr olarak gelmesine ör.:

Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/203-204. İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/53-54 (dipnot). Ayrıca (bkz.) El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 78. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi'*, 4/198-199.

¹ Es-Suyûtî, *Şerhu Şevâhidi'l-Mugnî*, 1/503-504. Muhammed Muhammed Hasan Şurrâb, *Şerhu's-Şevâhidi's-Şi'riyye ft Ummâti'l-Kutubi'n-Nahviye*, 1. bs. (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 2007), 3/86.

² Arap edebiyâtında kadınların dişi koyunlara benzetildiği veya bu şekilde adlandırıldıkları sıkça görülür. Bu benzetme ve künye takmalar kadını yermek ve tahkîr etmek için değil; sükûnet, zayıflık ve korumasızlık açılardan aralarında benzerlik ilişkisi kurmak içindir. Şâir dişi koyunlara benzettiği kadınların gülerken ağızlarında beliren dişlerini hoşluk, güzellik ve parlaklıkta eriyen dolu tanelerine benzetmektedir. (bkz.) Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr El-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. ‘Abdullâh b. ‘Abdilmuhsin et-Turkî, 1. bs. (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 2006), 18/163. Şurrâb, *Şerhu's-Şevâhidi's-Şi'riyye*, 3/86.

³ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*, 1/289-290. İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/170. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 79. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/204. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi'*, 4/199.

⁴ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/170-171. El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 272-273. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 82-83. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi'*, 4/197-198.

وَرُحْنَا بِكَابِنِ الْمَاءِ يُجْنَبُ وَسَطْنَا تُصَوَّبُ فِيهِ الْعَيْنُ طَوْرًا وَتَرْتَقِي

Burada da [ك], [ب] harf-i cerinin ism-i mecrûru olarak gelmiştir.

Muzâfun ileyh olarak gelmesine ör.:

تَيَّم الْقَلْبَ حُبُّ كَالْبَدْرِ لَا بِلَ فَاقْ حُسْنًا مَن تَيَّم الْقَلْبَ حُبًّا

Burada [حُب] ismi [ك]'a izâfe edilmiş ve [ك] muzâfun ileyh olarak gelmiştir.

2- [ك]'ın ref' konumunda bulunması:

Mübtedâ olarak gelmesine ör.:

أَبْدًا كَالْفِرَاءِ فَوْقَ ذُرَاهَا حِينَ يَطْوِي الْمَسَامِعَ الصَّرَاؤُ

Buralarda [ك], cümle başında mübtedâ olarak gelmiştir.

بِنَا كَالجَوَى مِمَّا نَخَافُ وَقَدْ نَرَى شِفَاءَ الْقُلُوبِ الصَّادِيَاتِ الْحَوَائِمُ

Buralarda [ك], mübtedâ muahhar olarak gelmiştir.

Fâ'il olarak gelmesine ör.:

وَأِنَّكَ لَمْ يَفْخَرْ عَلَيْكَ كِفَاخِرٍ ضَعِيفٍ وَلَمْ يَغْلِبِكَ مِثْلُ مُغْلَبٍ

Burada [ك], [يفخر] fiilinin fâ'ili olarak gelmiştir.

Kânenin ismi olarak gelmesine ör.:

لَوْ كَانَ فِي قَلْبِي كَقَدْرِ قُلَامَةٍ حُبًّا لِعَيْرِكَ مَا أَتَيْتُكَ رَسَائِلِي

Burada [ك], [كان]'ın ismi olarak gelmiştir.

3- [ك]'ın nasb konumunda bulunması:

Mef'ûl olarak gelmesine ör.:

لَا يَبْرَمُونَ إِذَا مَا الْأَفْقُ جَلَّلَهُ بَرْدُ الشِّتَاءِ مِنَ الْإِمْحَالِ كَالْأَدِيمِ

Burada [ك], [يبرمون] fiilinin mef'ûlu olarak gelmiştir.

Bu örneklere başka i'râb hallerini ekleyenler de olmuştur, bunları kabul etmeyip, tamamını te'vîl eden de, bunların şiiire özgü olduğunu söyleyen de.

Dayanak gösterilen örneklerde [ك] ve mecrûrunu hazfedilmiş mavsûfun sıfatı olduğu şeklinde te'vîl edenler de olmuştur. Ancak bu sıklıkta görülen bu kullanım biçiminin

te'vîl edilmesi uygun değildir. Çünkü her söz te'vîl edilebilir. Aslolan ise delil gösterilen örnekleri -aksi ispat edilmecikce- zâhirine göre kabul etmektir.¹

Bu durumu bazı dil âlimleri ise [ـك]'in üç hâli bulunur şeklinde özetler, bunlar:

1- Sadece harf olarak gelen:

[ـك] eğer zâid ise sadece harf olarak gelir. Ör. (لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ) (Şûrâ, 42/11) “O'nun bir benzeri yok.” âyetinde [ـك], hafzedilmesi câiz olduğundan zâid gelmiştir ve harf olarak tanımlanır.²

Buraya bazıları [ـك]'in mecrûruyla birlikte sıla cümlesi olarak gelmesini de ekler. Ör. [جاء الذي كزَيْدٍ] “Zeyd gibi olan geldi.” Çünkü [ـك]'in isim olarak gelmesi sıla cümlesindeki mübtedâ'nın hafzedilmesini gerektirir ve bu hoş karşılanmaz.³

2- Sadece isim olarak gelen:

[ـك]'in sadece isim olarak gelmesi beş farklı yerde mümkündür. Bunlar: İsm-i mecrûr, muzâfun ileyh, fâ'il, mübtedâ ve ism-i kâne olarak gelmesidir. Bunlara mef'ûlun bihî olarak gelmesini ekleyenler de olmuştur. Bunları kabul etmeyip, [ـك] ve mecrûrunu hafzedilmiş mavsûfun sıfatı olduğu şeklinde te'vîl edenler de olmuştur.⁴

3- Hem isim hem harf olarak gelebilen:

Zikredilenlerin dışında kalan tüm örnekler bu kabildendir.

[كاف الجر]'in girdiği isimler ise normalde zâhir isimlerdir. Zarûret hâlinde zamîre girdiği de görülür.⁵ Ör. şâir şöyle söyler:¹

¹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/56 (dipnot).

² Burada [ـك]'in isim olma ihtimâli de bulunmaktadır. Zemahşerî'nin de ifâde ettiği gibi ﴿ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ ﴾ âyetinde [مِثْل] kelimesi, yine isim olan ve aynı anlama gelen [ـك]'i vurgulamak için tekrarlanmış olabilir. (bkz.) Ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/398. Ayrıca (bkz.) El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 273. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 80. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/204.

³ “Hoş karşılanmaz” ifâdesinden de anlaşılacağı üzere [ـك]'in isim olarak gelmesi câizdir. Ancak harf olması tercih konusudur. Dolayısıyla bu bölümde zikredimesi uygun değildir. (bkz.) El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 273-274. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 81. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/204.

⁴ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 272-273. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 82-83.

⁵ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/16. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/196.

فلا ترى بَعلاً ولا حلائلاً كُهُ ولا كُهِنَّ إلا حاضلاً

“O (yaban eşeği) ve onlar (dişi yaban eşekleri) gibi koca ve karıları ancak evlenmekten engellenmiş görürsün.” Burada [ك] gâib [هُ] ve [هُنَّ] zamirlerine girmiştir. [ك]’in mütekillim ve muhâtab zamirlerine, ör: [أنا كُك، وأنت كِي.] “Ben senin, sen de benim gibisin”; munfasıl ref, ör. [أنت كَأنا، وكَهو.] “Sen benin ve onun gibisin.” ve nasb zamirlerine, ör. [ولم يأسر كَأَيَّاكَ أسير.] “Senin gibi esir alan olmamıştır.” girdiği de görülür.²

[كاف الجر]’in kendisi ise hem aslî hem zâid olarak gelebilir.³ Bazı âlimler bu harfin gerçek anlamının [تشبيهه] “benzetme” olduğunu belirtir ve bu anlam dışında zikredilenlerin aslında bu anlama geldiğini ifâde ederler.⁴

[كاف الجر]’in kendisi ise hem aslî hem zâid olarak gelebilir.⁵ Her iki durumda da birçok anlam içerebilir. Ancak bazı âlimler bu harfin gerçek anlamının [تشبيهه] “benzetme” olduğunu belirtir ve bu anlam dışında zikredilenlerin aslında bu anlama geldiğini ifâde ederler.⁶

[ك] harfinden sonra bazen zâid [ما] harfi gelir ve genelde cer amelini bozar. Ör. şâir der ki:⁷

أُح ماجدٌ لم يُخزني يومَ مشهَدٍ كما سيفٌ عمرو لم تُخنه مَضارِبُهُ

“O, şan şeref sâhibidir. Keseceği yeri şaşırmayan ‘Amr’ın kılıcı gibi önemli günde beni (hiç) rezil rüsva etmemiştir.” Bu beyitte [ك] harfi sonuna zâid [ما] almış ve ameli

¹ El-‘Aynî, *el-Mekâsıdu'n-Nahviyye*, 3/1204-1205.

² Es-Suyûtî, *Hem ‘u'l-Hevâmî*, 4/196-197.

³ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 272. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 83. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/203. Es-Suyûtî, *Hem ‘u'l-Hevâmî*, 4/195.

⁴ Es-Sâmarrâî, Fâdıl, *Ma ‘âni'n-Nahv*, 3/52. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 46. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/118.

⁵ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 272. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 83. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/203. Es-Suyûtî, *Hem ‘u'l-Hevâmî*, 4/195.

⁶ Es-Sâmarrâî, Fâdıl, *Ma ‘âni'n-Nahv*, 3/52. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 46. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/118.

⁷ El-‘Aynî, *el-Mekâsıdu'n-Nahviyye*, 3/1264.

bozulmuştur. Dolayısıyla ardındaki isim, cümledeki konumuna göre merfu‘ gelmiştir. Zâid [ما] ise cümledeki anlamı vurgulamış ve pekiştirmiştir.¹

Zâid [ما]’nin [ك] harfine girip cer amelini bozmadığı da olur. Ancak bu durumla az karşılaşılır. Ör. şâir der ki:²

وَنَنْصُرُ مَوْلَانَا، وَنَعْلَمُ أَنَّهُ كَمَا النَّاسِ مَجْرُومٌ عَلَيْهِ وَجَارُهُ

“İnsanlarda olduğu gibi suçlu ya da suçsuz olduğunu bilsekte, yakınımızı destekler (düşmana karşı yanında dururuz).” Bu beyitte [ك] harfi zâid [ما] almıştır. Ancak cer amelini bozmadığı için başında bulunduğu ism-i mecrûr yapmıştır.³

Zâid [ما] almasıyla ameli bozulan [ك]’nin fiil cümlesine girmesinde bir engel yoktur. Ör. şâir der ki: [لَا تُسْتَمُّ النَّاسَ كَمَا لَا تُسْتَمُّ]⁴ “İnsanları sövmeki sövülmeysin (ya da belki sövülmezsin).” Burada [ك]’den sonra zâid [ما] geldiği için ameli bozulmuş, anlamı değişmiş ve fiil cümlesine girmesi mümkün hâle gelmiştir.⁵

2.1.2.3. [ـ] Harfi

Bu harfin girdiği isim hem zâhir hem muzmar gelebilir.⁶ Zâhir isme girmesine ör. (وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى) (Tâ-Hâ, 20/124) “İnsana emeğinden başka bir şey yoktur.” âyetidir. Burada [ـ] harfi zâhir sarîh isme girmiştir. Müevvel isme girmesine ör. ise (وَأُمِرْتُ لِأَنْ أَكُونَ أَوَّلَ الْمُسْلِمِينَ) (Zümer, 39/12) “Bana, müslümanların ilki olmam da emredildi.” âyetidir. Burada [ـ] masdariyye [أَنْ]’i ve sıla’sı başında bulunur. Muzmara girmesine ör. ise (لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ) (Kâfirûn, 109/6) “Sizin dininiz size, benim dinim de banadır.” âyetidir.

[ـ] harfi İbn Mâlik’e göre hazfedilmiş diğer bir [ـ]’nin yerine [عوض] “bedel ve karşılık” olarak gelmesiyle de zâid olabilir. Ör. [عَرَفْتُ لِمَنْ قُلْتُ.] “Kime söylediğini

¹ El-Galâyînî, *Câmi ‘u’d-Durûsi’l-‘Arabiyye*, 3/192.

² Es-Suyûtî, *Şerhu Şevâhidi’l-Mugnî*, 1/202, 1/500-501.

³ El-Galâyînî, *Câmi ‘u’d-Durûsi’l-‘Arabiyye*, 3/192.

⁴ El-‘Aynî, *el-Mekâsıdu’n-Nahviyye*, 4/1894-1895. Es-Suyûtî, *Şerhu Şevâhidi’l-Mugnî*, 1/202, 1/500-501.

⁵ El-Galâyînî, *Câmi ‘u’d-Durûsi’l-‘Arabiyye*, 3/191.

⁶ İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, 3/16. Es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 3/183.

bildim.” cümlesinde [ـِ] zâid harf olarak gelmiştir. Çünkü aslı [عَرَفْتُ مَنْ قُلْتُ لِه] olan bu cümlede [له] hazfedilmiş ve yerine [عوض] olarak [مَنْ]’den önce zâid [ـِ] eklenmiştir.¹

İbn Mâlik ayrıca [إِلَى]’nın hazfedilmiş diğer bir [إِلَى]’ya karşılık zâid gelebileceğini de aktarır. Ör. [عَرَفْتُ إِلَى مَنْ أُؤَيِّتُ.] “*Kime sığıdım bildim.*” cümlesinde [إِلَى] zâid harf olarak gelmiştir. Çünkü aslı [عَرَفْتُ مَنْ أُؤَيِّتُ إِلَيْهِ] olan bu cümlede [إِلَيْهِ] hazfedilmiş ve yerine [عوض] olarak [مَنْ]’den önce zâid [إِلَى] eklenmiştir. [إِلَى]’nın burada zâid oluşu kullanım örnekleri bulunan benzer harflere kıyâs edilerek söylenmiştir².

[لام القسم]’in diğer bir özelliği ise “*ta’accub*” anlamı içermesi ve hazfedilmesinin mümkün olmamasıdır.³

[ـِ] harfi aslında -kelimenin başında bulunan [ك], [و], [ف] vb. müfred harfler gibi-fetha alması gerekirken, ibtidâ [ـِ]’siyle karışmaması için kesra almış ve bu hâl üzere mebnî olmuştur.⁴

Lamin aslî mânâsı ihtisâsıdır, diğer mânâlar buna te’vîl edilebilir. El-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, s. 109.

[مِنْ] harfi, kasem harfi olarak gelme özelliğine de sahiptir. Kasem harfi olarak geldiğinde sadece [رَبِّ] kelimesiyle birlikte kullanılır. Ayrıca mim’in damme olarak [مُنْ] şeklinde kullanılması da mümkündür. Ör. [مِنْ مَّنْ رَبِّي لِأُخْرِجَنَّ.] “*Rabbime yemîn olsun ki, çıkacağım*” cümlesinde [مِنْ] ve [مُنْ] kasem harfleri olarak gelmiştir.⁵

¹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/162.

² İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/162.

³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3/498.

⁴ Ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/106. İbn Ya‘îş, *Şerhu'l-Mufassal*, 4/474. El-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, 182-183.

⁵ Ebu'l-Hasan ‘Alî b. ‘Îsâ b. ‘Abdillâh er-Rummânî, *Ma‘âni'l-Hurûf*, thk. ‘İrfân b. Selîm el-A‘şâ Hassûne ed-Dimeşkî, 1. bs. (Beyrût: el-Mektebetu'l-‘Asriyye, 2005), 95. İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâid*, 140. El-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, 315.

2.1.2.4. [و] Harfî

Bu harfin girdiği isimler zâhir isimlerdir.¹ Hazfedilmesi câiz olan tek kase m harfidir. [و] en sık kullanılan kase m harfidir.²

2.1.2.5. [عَن] Harfî

[عَن] harf ve isim gelebilen müşterek lafızlardandır.³ İsim olarak gelmesi kendisine harf-i cer girmesine bağlıdır. Dolayısıyla başında harf-i cer bulunan [عَن], ism-i mecrûr olur ve [جانِب] “yan, kenar, taraf” anlamını alır. Kendisine giren harf ise [مِن] harf-i ceridir.⁴ Ö r. şâir der ki:⁵

فَقُلْتُ لِلرَّكْبِ لِمَا أَنْ عَلَا بِهِم مِنْ عَن يَمِينِ الْحُبَيَّا نَظْرَةً قَبْلُ

“Kâfileye, onları Hubeyyâ ’nın sağ tarafına doğru yüksek bir yere çıkardığında dedim ki: Bu daha ilk bakıştı (dahası yokmu?!)” Burada [مِن] harf-i cer olarak [عَن]’a girmiş ve [عَن]’ın [جانِب] anlamında isim olmasını sağlamıştır. Ancak Ferrâ’ ve ona tâbî olan Kûfîler [عَن]’a [مِن] harfî girse de, [عَن]’nin harf kalmaya devam edeceğini savunurlar. Çünkü [مِن]’nin, [بِ], [لِ], [فِي], [مُد] ve [مِن] hâriç tüm harf-i cerlere herhangi bir değişikliğe neden olmadan girebilme özelliği bulunduğu görüşündedirler.⁶

İbn Hişâm’a göre ﴿ تَمَّ لَا تَبَيَّنَهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ ﴾ (A‘râf, 7/17) “Sonra (pusu kurup) onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım.” âyetindeki [عَن]’lar da isim gelen [عَن]’a örnektir. Çünkü [مِن]’nin mecrûruna atfedildiklerinden [عَنْ شَمَائِلِهِمْ] (مِن) عَنْ أَيْمَانِهِمْ و(مِن) عَنْ شَمَائِلِهِمْ şeklinde takdîr edilen harf-i cerlerle ism-i mecrûr olduklarını zikreder.⁷

¹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/16. Es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 3/184.

² Es-Suyûtî, *Hem ‘u'l-Hevâmi’*, 4/232.

³ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 242.

⁴ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 242-243.

⁵ El-‘Aynî, *el-Mekâsıdu'n-Nahviyye*, 3/1237.

⁶ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 243. Es-Suyûtî, *Hem ‘u'l-Hevâmi’*, 4/219.

⁷ İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/171.

[عَنْ]’a giren [مِنْ]’nın anlamında ise ihtilâf vardır. İbn Mâlik [مِنْ]’nın zâid olduğu görüşündedir. Cumhûr ise [ابتداء الغاية] anlamına geldiğini belirtir. Buna göre [قَعْدَتْ مِنْ] “*Sağ tarafına oturdum.*” cümlesinde [مِنْ] bulunduğundan hemen sağına oturduğu anlamı anlaşılır. Cümlede [مِنْ] bulunmaz ise ihtimâl devreye girer. Hem sağ tarafına doğru herhangi bir yere oturma, hem de bitişiğine ve ilk sağına oturma anlaşılabilir.¹

[عَنْ]’ın isim olarak geldiği diğer bir yer ise [على] harf-i cerinin [عَنْ]’a girmesi hâlidir. Ör. şâir der ki:²

على عَنْ يميني مرَّتِ الطيرُ سَنَحًا وكيف سُنُوخٌ واليمينُ قَطِيغٌ؟

“*Kuş(lar) sağ tarafımdan geçti(ler). Sağım kesikken bu nasıl geçiş?!³*” Ancak bu nâdiren karşılaşılan bir durumdur, hatta kayıtlarda bu beytin ikinci bir emsâli bulunmamaktadır.⁴

[عَنْ]’ın isim geldiği söylenen üçüncü bir yer daha zikredilir. O da, [عَنْ]’nın mecrûru ile müte‘allakının fâ‘ili zamîr geldiklerinde, bu zamirlerin aynı musemmâya delâlet etmeleri hâlidir. Çünkü bu durumda [عَنْ]’ın harf-i cer gelmesi, müte‘allakının kendi zamîrinden [عَنْ]’dan sonraki aynı zamîre geçiş yapmasına neden olacaktır. Bu da [أفعال القلوب]⁵ ve aynı hükümdeki fiiller dışında câiz görülmemektedir. Ör. [دَع عَنْكَ] “*(Kendinden) beni kınamayı (kendine) bırak(tır).*” cümlesinde [عَنْ]’dan sonraki

¹ El-Murâdî, *el-Cenâ‘d-Dânî*, 243. İbn Hişâm, *Mugni‘l-Lebîb*, 1/171.

² El-‘Aynî, *el-Mekâsıdu‘n-Nahviyye*, 3/1244.

³ Araplar sağ taraftan geçen kuşlara [السانح], sol taraftan geçenlere de [البارح] der. Araplar genelde kuşun sağdan geçmesinin uğur ve bereket getireceğine inanırken, bazen ters etki bırakacağına da inanılır. (bkz.) El-‘Aynî, *el-Mekâsıdu‘n-Nahviyye*, 3/1244-1245. Bu beyitte kastedilen ise sağ tarafın kesik olması nedeniyle iyimser olmanın ve önüne çıkan fırsattan yararlanmanın mümkün olmadığı beyân edilmektir.

⁴ İbn Hişâm, *Mugni‘l-Lebîb*, 1/171. El-‘Aynî, *el-Mekâsıdu‘n-Nahviyye*, 3/1245.

⁵ [أفعال القلوب] “*Kalb fiilleri*”; [أفعال اليقين والشك] “*(kesin) bilgi ve kuşku fiilleri*” olarak da isimlendirilen [عَلِمَ], [وَجَدَ], [رَأَى], [تَعَلَّمَ], [أَلْفَى], [دَرَى], [ظَنَّ], [حَالَ], [حَسِبَ], [رَعِمَ], [جَعَلَ], [عَدَّ], [عَدَّ], [جَعَلَ], [رَعِمَ], [حَسِبَ], [حَالَ], [ظَنَّ], [دَرَى], [أَلْفَى], [تَعَلَّمَ], [رَأَى], [وَجَدَ], [عَلِمَ] ve [حَبَا] fiilleridir. Bu fiiller cümleye bir şeyi bilmek veya zannetmek gibi anlamlar katarlar. Bu fiillere “*kalb fiilleri*” denmesi, anlamlarının kalpte hâsıl olmasından kaynaklanır. (bkz.) Et-Tehânevî, *Mevsu‘atu Keşşâfi Istılâhâti‘l-Funûn*, 1/236. Ya‘kûb, *Mevsû‘atu ‘Ulûmi‘l-Lugati‘l-‘Arabiyye*, 6/269.

zamîr ile [دَع] fiilden sonraki gizli zamîr aynı kişiye delâlet etmekte ve fiil -[عَنْ]'nın harf-i cer gelmesiyle- kendi zamîrinden aynı zamîre geçiş yapmaktadır.¹

Murâdî, İbn 'Usfûr'un bu görüşü zikrettiğini, İbn Hişâm ise bunun Ahfeş'e ait olduğunu belirtir ve [عَنْ]'ın burada isim olmasının tartışmalı olduğunu beyân ederler. Çünkü bu terkîbin benzeri [إِلَى]'da geçmiş olmasına rağmen, ör. ﴿ وَاضْمُمُ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ ﴾ (Kasas, 28/32) “*Kanadını (kolunu) kendine çek (toparlan).*” ve ﴿ وَهَزِي إِلَيْكَ بِجَذَعِ النَّخْلَةِ ﴾ (Meryem, 19/25) “*Hurma ağacını kendine doğru silkele.*” âyetlerinde olduğu gibi, kimse [إِلَى]'nın isim olduğunu belirtmemiştir.² Kaldı ki [عَنْ] burada isim olsaydı yerine [جَانِب] kelimesinin gelmesi mümkün olurdu. Ayrıca [عَنْ]'ın isim olmasına gerek kalmadan hazfedilmiş bir muzâfın takdîr edilmesi ör. [دَع عَنْ نَفْسِكَ] ya da mahzûfa te'alluk ettirilmesi de ör. [دَع دَعِيًّا عَنْكَ] mümkündür.³

[عَنْ]'nın harf olarak gelmesinin ise iki şekli bulunur. İlki harf-i cer olarak gelmesi, diğeri [أَنْ] anlamında kullanılmasıdır. [عَنْ]'nın [أَنْ] anlamında kullanılması *Temîm* kabîlesine ait bir kullanım şeklidir. Ör. [أَعْجَبَنِي عَنْ تَقَوْمٍ]. “*Kalkman hoşuma gitti.*” derken [أَنْ تَقَوْمٍ] kastedilir. Burada *Temîm* kabîlesi masdariyye [أَنْ]'inin hemzesini 'ayn'a dönüştürmüştür ve bunu aynen [أَنْ]'de de yapmaktadır. Bu kullanım şekline Arapça'da [عَنْعَنَة تَمِيم] “*Temîmin 'an'anası*” adı verilir.⁴

[عَنْ]'ın burada ağız farkı ve ses değişimi sonucu fiile giren başka bir harfi temsil ettiği görülmektedir. Dolayısıyla bu harfin konumuz olan [عَنْ] ile bir ilgisi yoktur. Bu durumda [عَنْ]'ın, harf de olsa isim de olsa sadece isme giren ve isminin sürekli cer konumunda bulunmasına neden olan muhtas bir kelime olduğu söylenebilir. Böylece [عَنْ] isim olduğunda ismini izâfet yoluyla, harf olduğunda ise harf-i cer yoluyla cer eden 'âmil bir yapıdır.

¹ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 244. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/171.

² İbn 'Usfûr, *Enbârî*'den [إِلَى]'nın isim olarak kullanılabileceğini ve [غَدَوْتُ مِنْ عَلَيْكَ]. “*Sana (erken) geldim.*” denilebileceği gibi [انصرفت من إليك]. “*Senden ayrıldım.*” denilebileceğini aktarır. Ancak İbn Hişâm bunun son derece şâz bir görüş olduğunu belirtir. (bkz.) İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/170.

³ İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/171. Ayrıca (bkz.) A.g.e., 1/167.

⁴ Ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 300. El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 432. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 249-250.

[عَنْ] harf-i cer olarak geldiğinde girdiği isim hem zâhir hem muzmar olabilir.¹ Zâhir isme girmesine ör. ﴿ وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا ﴾ (Tâ-Hâ, 20/124) “Her kim benim zikrimden (Kur’an’dan) yüz çevirirse, mutlaka ona dar bir geçim vardır.” âyetidir. Burada [عَنْ] harf-i cer olarak zâhir sarîh isme girmiştir. Müevvel isme ör. ise ﴿ فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴾ (A‘râf, 7/190) “Allâh, onların ortak koştukları şeylerden yücedir.” âyetidir. Burada [عَنْ] masdariyye [ما]’sı ve sıla’sı başında bulunur. Muzmara girmesine ör. ise ﴿ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ﴾ (Beyyine, 98/8) “Allâh onlardan razı olmuştur, onlar da Allâh’tan razı olmuşlardır.” âyetidir.

[عَنْ] harf-i cerinin Arapça’da birçok anlam içerdiği söylenir. Ancak bu harfin asıl anlamının [مجاوزه] “ayrılma, uzaklaşma ve vazgeçme” olduğu belirtilir ve bunun dışındaki diğer anlamların gerçekte bu anlama geldiği ifade edilir.² Buradaki [مجاوزه] anlamı hakikî veya mecâzî olarak iki biçimde gelebilir. Ör. [سَافَرْتُ عَنْ قَرِيْبِي.] “Köyümden ayrıldım.” cümlesinde, bir şeyin bir şeyden ayrılması hakikî biçimde gerçekleşirken, [رَغِبْتُ عَنِ الشَّرِّ.] “Kötülük istemedim.” cümlesinde mecâzî bir biçimde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla [عَنْ] burada uzaklaşmayı değil vazgeçmeyi ifade etmiştir.³

[عَنْ]’ın harf-i cer olarak zâid gelebilmesinde ise ihtilâf vardır. Murâdî, Sîbeveyh’den [عَنْ]’ın zâid gelemeyeceğini aktarır.⁴ İbn Cinnî’den nakledildiği üzere [عَنْ]’nin hazfedilmiş diğer bir harfin yerine [عوض] “bedel ve karşılık” olarak gelmesi ise mümkündür. Buna delil olarak şâirin şu sözü örnek gösterilir:⁵

أَنْجَزُ غُ أَنْ نَفْسُ أَتَاهَا جَمَامُهَا فِهَلَا التِّي عَنِ بَيْنِ جَنِيْبِكَ تَدْفَعُ

“Ölüm birine geldiğinde kaygılanıp telaşlanıyormusun! Hadi (ecelin geldiğinde onu) iki yanın arasında bulunan (ruhunu) almaktan alıkoysana.” Burada [عَنْ] hazfedilmiş

¹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/16. Es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 3/183.

² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4/226. Ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 288. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 245. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/168.

³ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 245.

⁴ El-Murâdî, *el-Cenâ'ed-Dânî*, 248.

⁵ Es-Suyûtî, *Şerhu Şevâhidi'l-Mugni*, 1/436.

bir harfe karşılık zâid gelmiştir, çünkü aslı [فَهَلَّا عَنِ الَّتِي بَيْنَ جَنبَيْكَ تَدْفَعُ] olan cümlede [الَّتِي]'den önceki [عَنِ] hazfedilmiş, yerine [الَّتِي]'den sonra [عَنِ] harfi eklenmiştir.¹

[عَنِ]'in hazfedilmiş bir harfe karşılık bedel olmaksızın direk zâid gelebilmesi ise Suyûtî'nin de ifâde ettiği üzere zarûret hâli dışında mümkün değildir.² Buna örnek olarak şâirin şu sözü gösterilir:³

فَأَصْبَحَ لَا يَسْأَلُهُ عَنِ بِمَا بِهِ أَصَعَّدَ فِي غُلُوِّ الْهَوَىٰ أَمْ تَصَوَّبًا؟

“(Öyle bir hâl aldı ki) yüksek heveslere çıksın ya da insin durumunu sormaz oldular. (Yâni: Güçten düşünce bu kadınlar onunla ilgilenmez oldular.)” Şârihler burada vurgu için gelen zâid harfin [بِ] olduğunu zikrederler. Dolayısıyla cümlenin aslı [لَا يَسْأَلَنَّ عَمَّا بِهِ] olur. Ancak [عَنِ] ve [بِ] harflerinin aynı anlamda kullanılması ve biri hakkında bir şey sormak için [سَأَلْتُ بِهِ] ve [سَأَلْتُ عَنْهُ] denilebilmesi mümkün olduğu için,⁴ ziyâdenin [عَنِ]'da olduğu da söylenebilir. Yâni cümle [لَا يَسْأَلَنَّ بِمَا بِهِ] şeklinde takdîr edilebilir.

Suyûtî ayrıca, Ebû ‘Ubeyd’de (ö. 224/838)⁵ göre [عَنِ]'in zarûret hâli dışında zâid gelebileceğini zikreder. Buna delil olarak ﴿ فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ ﴾ (Nûr, 24/63) “Onun emrine muhalefet edenler, sakınsınlar.” âyetini gösterir. Dolayısıyla bu görüşe göre burada [عَنِ] zâid gelmiş ve [يُخَالِفُونَ أَمْرَهُ] şeklinde hazfedilmesi mümkündür.⁶

[عَنِ] harfinden sonra bazen zâid [مَا] harfi gelebilir, ancak kendisini cer amelinden alıkoymaz. Ör. ﴿ قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لِّيُصْبِحُنَّ نَادِمِينَ ﴾ (Mu‘minûn, 23/40) “Allâh, ‘Yakın zamanda mutlaka pişman olacaklardır!’ dedi.” âyetinde [عَنِ] zâid [مَا] almış ve ismini mecrûr

¹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/161. El-Murâdî, *el-Cenâ'ed-Dânî*, 248.

² Es-Suyûtî, *Hem ‘u'l-Hevâmî*, 4/192.

³ El-‘Aynî, *el-Mekâsıdu'n-Nahviyye*, 4/1591.

⁴ Ebu'l-Hasan ‘Alî b. İsmâ‘îl b. Sîde el-Mursî, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A‘zam*, thk. ‘Abdulhamîd Hindâvî, 1. bs. (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 2000), 1/421. El-‘Aynî, *el-Mekâsıdu'n-Nahviyye*, 4/1592. Es-Suyûtî, *Şerhu Şevâhidi'l-Mugnî*, 2/774.

⁵ Burada Ebû ‘Ubeyd’den kimin kastedildiği tam olarak bilinmemektedir. Ancak muhakkık dipnotta el-Kâsım b. Selâm (ö. 224/838) veya ‘Abdullâh b. ‘Abdul‘azîz el-Bekrî (ö. 487/1094) olabileceğini zikreder. (bkz.) Es-Suyûtî, *Hem ‘u'l-Hevâmî*, 4/192 (dipnot).

⁶ Es-Suyûtî, *Hem ‘u'l-Hevâmî*, 4/192.

etmeye devam etmiştir. Zâid [ما]’nın cümleye katkısı ise anlamını vurgulamak olmuştur.¹ Şiirden örnek olarak ise şâirin şu sözü zikredilir:²

وأعلم أنني عما قريب سأنشئ في شبا ظفر وناب

“Ben yakın bir zamanda pençe ve azı dışının ucuna takılacağımı (ve öleceğimi) biliyorum.”

2.1.2.6. [مُذ] ve [مُنذ] Harfleri

Bu harfler sadece zaman bildiren isimlere girebilirler.³ İsmın zaman bildirmemesi hâlinde, ör. [ما رأيته مُذ أن الله خلقه.] “Allâh’ın onu yarattığından beri onu görmedim.” zaman cümlede şu şekilde [ما رأيته مُذ زمن أن الله خلقه.], yâni [... مُذ زمن خلق الله إياه.] “Allâh’ın onu yarattığı andan beri onu görmedim.” takdir edilir.⁴

2.1.2.7. [رَب] Harfi

Bu harf sadece nekira isimlere girebilir.⁵ Ancak temyîz ile açıklanmış olduğunda müfred müzekker gâib [-ه] zamîrine girdiği de görülür.⁶ Ör. şâir şöyle söyler:⁷

رُبَّه فتيه دعوت إلى ما يورث الحمد دايماً فأجابوا

“Nice (o) gençler varki, övgüye mazhar olacak bir şeye isteklice çağırdığımda icabet ettiler.”

[رَب] harfinden sonra bazen zâid [ما] harfi gelir ve genelde cer amelini bozar. Bazen de cer amelini bozmadığı görülür, ancak bu durumla az karşılaşılır. Ör. şâir der ki:¹

¹ Es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmî*, 4/224. El-Galâyînî, *Câmi ‘u’l-Durûsi’l-‘Arabîyye*, 3/191.

² İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *el-Mu‘cem el-Mufasssal fi Şevâhidi’l-Lugati’l-‘Arabîyye*, 1. bs. (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1996), 1/378.

³ Es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 3/184.

⁴ İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, 3/19.

⁵ Es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 3/184.

⁶ İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, 3/19.

⁷ El-‘Aynî, *el-Mekâsıdu’n-Nahviyye*, 3/1206-1207.

رُبَمَا ضَرِيَّةٌ بِسَيْفٍ صَقِيلٍ بَيْنَ بُصْرَى وَطَعْنَةَ تَجْلَاءِ

“Cilâhı parlak kılıçla Busrâ’daki yerler arasına nice (açıkça görülen) öldürücü saplama ve darbeler indirdim.” Bu beyitte [رُبَّ] harfî zâid [ما] almıştır. Ancak [رُبَّ]’nin cer ameli bozulmadığı için başında bulunduğu isim mecrûr gelmiştir.²

[رُبَّ]’den sonra gelen zâid [ما]’nın cer amelini bozması hâlinde, [رُبَّ]’nin fiil cümlesine girmesinde engel yoktur. [رُبَّ]’nin girdiği bu cümlenin fiili, genelde mâzî fiil olur. Ör. şâir der ki:³

رُبَمَا أَوْفَيْتُ فِي عَآلِمٍ تَرَفَعْنَ ثَوْبِي شَمَالًا

“Birçok kez bir dağın tepesinde kuzey rüzgârlarının kiyâfetimi kaldırdığı bir yerde (arkadaşlarımı korumak için tek başıma gözcü) oldum.” Bu beyitte [رُبَّ]’den sonra zâid [ما] gelmiş, ameli bozulmuş ve mâzî fiile girmiştir.⁴

[رُبَّ]’nin bazen muzârî fiile girdiği de görülür. Ancak muzârî fiile girebilmesi için fiilde kesin vukû‘ bulma şartı aranır. Böylece muzârî fiil mâzîye benzemiş ve mâzî fiil gibi muamele görmüş olur. Ör. (رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ) (Hicr, 15/2) “Bir zaman gelir ki İnkâr edenler, ‘Keşke müslüman olsaydılar’ diye arzu ederler.” âyetinde [رُبَّ] harfî zâid [ما] alarak kesin vukû‘ bulacak muzârî fiile girmiştir.⁵

Zâid [ما] alarak cer ameli bozulan [رُبَّ]’nin isim cümlesine girmesi ise nâdiren karşılaşılan bir durumdur. Ör. şâir der ki:⁶

رُبَمَا الْجَامِلُ الْمُؤْتَلُّ فِيهِمْ وَغَنَاجِجٌ نَبَّهْنُ الْمَهَارُ

“Belki onlarda sahip olmak üzere hazır tutulan deve sürüsü ve aralarında tayların olduğu uzun boyunlu atlar bulunur.” Bu beyitte zâid [ما] alan [رُبَّ] isim cümlesine girmiştir.⁷

¹ El-‘Aynî, *el-Mekâsıdu'n-Nahviyye*, 3/1272-1273.

² El-Galâyînî, *Câmi 'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, 3/192.

³ El-‘Aynî, *el-Mekâsıdu'n-Nahviyye*, 3/1273.

⁴ El-Galâyînî, *Câmi 'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, 3/192.

⁵ El-Galâyînî, *Câmi 'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, 3/192.

⁶ Es-Suyûtî, *Şerhu Şevâhidi'l-Mugnî*, 1/405-406.

⁷ El-Galâyînî, *Câmi 'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, 3/192.

2.1.2.8. [على] Harfi

[على] harf olarak gelmenin yanı sıra isim olarak da gelebilmektedir.

de sadece isme giren ve ismini sürekli cer eden muhtas harflerdendir.¹

[على]'nın harf ve isim olarak kullanılmasının yanı sıra, fiil olarak kullanıldığını söyleyenler olmuştur.² Bu durum dikkate alındığında sınıflandırmaya dördüncü bir kısım olarak “Harf, isim ve fiil olarak kullanılan harf-i cerler” eklenebilir.³

Bu harfin girdiği isim hem zâhir hem muzmar gelebilir.⁴ Bir âyette hem zâhir ve hem muzmar isme girmesine ör. ﴿ وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ ﴾ (Mu'minûn, 23/22) “O (hayvan)ların üzerinde ve gemilerde taşınırsınız.” âyetidir. Müevvel isme girmesine ör. ise ﴿ فَإِنْ عُثِرَ عَلَىٰ أَنَّهُمَا اسْتَحَقَّ إِثْمًا فَأَخْرَأَنَّ يَفْقَاهَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأَوْلِيَانِ ﴾ (Nâzi'ât, 79/18) “(Eğer sonradan) o iki kişinin günaha girdikleri (yalan söyledikleri) anlaşılırsa, o zaman, bu öncelikli şahitlerin zarar verdiği kimselerden olan başka iki kişi, onların yerine geçer” âyetidir. Burada [على] masdariyye [أَنَّ]'si ve cümlesi öncesinde bulunarak müevvel isme girmiştir.

[على] harfinin zâid olarak gelebilmesinin bir şekli de İbn Mâlik'in zikretmiş olduğu [على]'nin hazfedilmiş diğer bir harfin yerine [عوض] “bedel ve karşılık” olarak gelmesidir. Buna delil olarak şâirin şu sözü örnek gösterilir:⁵

إِنَّ الْكَرِيمَ وَأَبِيكَ يَعْتَمِلُ إِنْ لَمْ يَجِدْ يَوْمًا عَلَىٰ مَنْ يَنْكِلُ

“Soylu/olgun kimse bir gün kendisine dayanacağı kimse bulamazsa, atan üzerine yemîn olsunki (hâcetini karşılamak üzere) çalışır.” Burada [على] harfi bir harfe

¹ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 166. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 385.

² İbnu's-Serrâc, *el-Usûlu fi'n-Nahv*, 2/216. Er-Rummânî, *Ma'ânî'l-Hurûf*, 122. El-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, 140-141. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 475. Es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 3/183.

³ Murâdî fiil olan [عَلَا]'nın harf olan [على] ile ilgisinin bulunmadığını ve sadece şekilsel bir benzerliğin olduğunu söylemiştir. (bkz.) El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 475.

⁴ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/16. Es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 3/183.

⁵ Es-Suyûtî, *Şerhu Şevâhidi'l-Mugnî*, 1/419.

karşılık zâid gelmiştir, çünkü aslı [إن لم يجد يوماً من يتكلم عليه] olan cümlede [عليه] hazfedilmiş, yerine [من]’den önce [على] harfi getirilmiştir.¹

2.1.2.9. [حَتَّى] Harfi

Bu harfin girdiği isimler tüm zâhir isimler olabilir.²

(حتى) harf-i cerri (إلى) gibi intihâ anlamını taşır ve 6 mânâ ifâde eder:

1. *İntihâ* (bitmek): (سلام هي حتى مطلع الفجر)³ “O şafak sönünceye kadar bir selamdır.”
2. “*İlâ*” anlamında: (قالوا لن نبرح عليه عاكفين حتى يرجع إلينا موسى)⁴ “Musa bize dönünceye kadar ona âbid olacağız.”
3. “*Key*” anlamında: (ولا يزالون يقاتلونكم حتى يردوكم عن دينكم إن استطاعوا)⁵ “Eger güçleri yeterse, sizi dininizden döndermek için sizinle çarpışacaklar.”
4. “*Felemmâ*” anlamında: (حتى إذا أخذنا مترفيهم بالعذاب إذا هم يجأرون)⁶ “Sonunda şımarık varlıklarını azabla yakaladığımız zaman feryadederekler.”
5. “*İllâ*” ile eş anlamlı olarak, olumsuz cümlede sadece anlamında kullanılır: (فاغسلوا) (وجوهكم وأيديكم إلى المرافق)⁷ “Yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayınız.”
6. “*İlâ*” harf-i cerrinin “*hattâ*” anlamında kullanılması: (ثم أتموا الصيام إلى الليل)⁸ “Sonra da ertesi geceye kadar orucu tam olarak tutun.”

¹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/161-162.

² İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/16. Es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 3/184.

³ Kadir 97/5.

⁴ Taha 20/91.

⁵ Bakara 2/217.

⁶ Mü'minûn 23/64.

⁷ Mâide 5/6.

⁸ Bakara 2/187.

2.1.3. İstisnâ Harfi Olarak Gelebilen Harfler

Bu kısımda bulunan [خَلَا], [عَدَا] ve [حَاشَا] harfleri bir önceki kısımda bulunan harfler gibi sürekli harf-i cer olma zorunluluğu bulunmayan ve harf-i cer olarak geldiklerinde kendilerinden sonraki isimleri zâhir veya muzmar, sarîh veya müevvel ayırt etmeksizin zâhiren, takdîren veya mahallen cer konumuna alan harflerdendir. Ancak bu harfler diğerlerinde bulunmayan birçok ortak özelliğe sahip olduklarından ayrı kısımda ele alınmaları uygun görülmüştür.

2.1.3.1. [خَلَا] Harfi

[خَلَا] harf ve fiil olarak gelebilen müşterek lafızlardandır. Harf de gelse fiil de gelse istisnâ edâtı olarak kullanılır.¹ [خَلَا] harf geldiğinde harf-i cer olarak, fiil geldiğinde mute‘addî fiil olarak sadece isme giren muhtas bir kelimedir. Harf-i cer olduğunda ismini sürekli cer eden, fiil olduğunda ismini sürekli nasb eden ‘âmil bir yapıdır. Ör. [قَامَ النَّاسُ خَلَا زَيْدًا.] “Zeyd hâriç insanlar kalktı.” cümlesinde [خَلَا] harf-i cer olarak gelmiş ve ismini cer etmiştir. [قَامَ النَّاسُ خَلَا زَيْدًا.] cümlesinde ise mute‘addî fiil olarak gelmiş ve ismini nasb etmiştir.² [خَلَا]’nın fiil gelmesi durumunda sürekli mâzî câmid fiil olarak geldiği ve fâ‘ilinin müstetir olduğu ayrıca görülmektedir.³

[خَلَا]’nın her iki kullanımı Araplardan doğru nakille sâbittir. Ancak Sîbeveyh ve birçok Basrî’den [خَلَا]’nın harf olarak gelmesini inkâr ettikleri aktarılır.⁴ Hâlbuki Sîbeveyh kitabında bazı Arapların [خَلَا]’yı harf-i cer olarak kullandıklarına değinmiştir. Dolayısıyla bu görüşün kendisine isnâd edilmesi doğru değildir.⁵ Bu kullanımın doğruluğunu destekleyen bir kanıt ise şâirin şu sözüdür:⁶

¹ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebâni*, 262. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dâni*, 436. Es-Suyûtî, *Hem ‘u'l-Hevâmi*, 3/283.

² El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dâni*, 436. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebib*, 1/156. Es-Suyûtî, *Hem ‘u'l-Hevâmi*, 3/283.

³ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 2/288. Es-Suyûtî, *Hem ‘u'l-Hevâmi*, 3/283.

⁴ Es-Suyûtî, *Hem ‘u'l-Hevâmi*, 3/286.

⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 2/349-350.

⁶ El-‘Aynî, *el-Mekâsıdu'n-Nahviyye*, 3/1110.

خَلَا اللهُ لَا أَرْجُو سِوَاكَ وَإِنَّمَا أُعِدُّ عِيَالِي شُعْبَةً مِنْ عِيَالِكَ

“Allâh hâriç senden başka kimseden umudum yok. Çocuklarımı da ancak senin çocuklarından biri sayarım.” Burada [خَلَا] istisnâ edâtı olarak cümle başında harf-i cer hükmünde gelmiştir. Diğer kullanıma örnek ise şâirin şu sözüdür:¹

وَبَلَدَةٍ لَيْسَ بِهَا طَوْرِيٌّ وَلَا خَلَا الْجِنَّ بِهَا إِنْسِيٌّ

“Bir belde ki hiç kimsenin olmadığı. Cinler hâriç insanın bulunmadığı.” Burada da [خَلَا] istisnâ edâtı olarak cümle başında câmid fiil gelmiştir.

[خَلَا]’nın her iki kullanımında dikkat çeken husus harf olarak kullanımının diğerine göre daha az olmasıdır.² Mâlekî bu durumu, [خَلَا]’nın öncesinde [مَا] olması halinde yaygın biçimde sıklıkla fiil geldiği, olmaması hâlinde ise sıklıkla harf-i cer olduğu şeklinde ifâde eder.³

[خَلَا] harf-i cer veya fiil olarak hem zâhir hem muzmar isimlere girebilir. [خَلَا]’nın sarîh isme girmesine örnek yukarıda verilmiştir. Müevvel isme girmesine örnek ise şâirin şu sözüdür:⁴

خَلَا أَنْ حَيًّا مِنْ قَرِيْشٍ تَفَضَّلُوا عَلَى النَّاسِ أَوْ أَنَّ الْأَكَارِمَ نَهَشَلَا

“Ancak Kureyş’ten bir mahalle (fazîlet ve cömertlikte) insanları aştılar, cömertlik timsâli Nehşel de (aştı).” Burada [خَلَا] istisnâ anlamında hem harf-i cer hem câmid mâzî fiil olarak i’râb edilebilir. Bu i’râb şekli [خَلَا] muzmar isimlere girse de değişmeyecektir. Ancak [خَلَا] yâ-i mütekellim zamîrine girdiğinde, nasb kastedilirse nûn-u vikâye’ye ihtiyaç duyulacak, cer kastedilirse duyulmayacaktır. Yâni ilkinde [خَلَانِي] denilirken, ikincisinde [خَلَايِي] denilmesi gerekecektir.⁵

[خَلَا]’dan önce masdariyye [مَا]’sı gelmesi hâlinde [خَلَا]’nın fiil olma durumu kesinleşir, çünkü masdariyye [مَا]’sı sırası harf-i cer değil, mâzî veya muzârî fiil

¹ Şurrâb, Şerhu’s-Şevâhidi’s-Şi’riyye, 3/371.

² İbn Hişâm, Evdahu’l-Mesâlik, 2/285.

³ El-Mâlekî, Rasfu’l-Mebânî, 262-263.

⁴ Şurrâb, Şerhu’s-Şevâhidi’s-Şi’riyye, 2/382.

⁵ El-Murâdî, el-Cenâ’d-Dânî, 436. İbn Hişâm, Evdahu’l-Mesâlik, 2/292.

olmalıdır.¹ Sılanın isim cümlesi gelmesinde ise ihtilâf vardır.² [خَلَا]'dan önce masdariyye [ما]'sı gelmesine ör. şâirin şu beytidir:³

ألا كلُّ شيءٍ ما خلا الله باطلٌ وكلُّ نعيمٍ لا محالة زائلٌ

“Biliniz ki, Allâh'tan başka her şey bâtıldır. Ve her nimetin zâil olması kaçınılmazdır.” Burada masdariyye [ما]'sı [خَلَا]'nın fiil olmasını sağlamıştır. Ancak Kisâî, Fârisî vd. [خَلَا]'nın [ما]'dan sonra harf-i cer de gelebileceğini, bu durumda [ما]'nın masdariyye değil zâid harf olacağını belirtmişlerdir. Bu görüşü Mâlekî, Muradî ve İbn Hişâm reddetmişlerdir. Çünkü kıyâsa dayanıyorsa [ما] cümle başında zâid gelemeyeceğinden kıyâs geçersiz olacaktır. Semâ'a dayanıyorsa şâz olacağından kendisine kıyâs edilemeyecektir.⁴

[خَلَا]'nın her iki durumda cümle içindeki konumuna bakıldığında farklı şekillerde i'râb edildiği görülür. Örneğin fiil olarak geldiğinde cümlesinin nasb konumunda hâl olarak i'râb edildiğini söyleyenler olmuştur. İ'râbtan mahalli bulunmadığını ve isti'nâf cümlesi olduğunu söyleyenler de olmuştur, velevki [إِلا] anlamında olduğu düşünülüp öncesine anlam açısından ihtiyaç duysa bile. Sîrâfî (ö. 368/979) her iki i'râbın da câiz olduğu görüşündedir. İbn 'Uşfûr (ö. 669/1270) ise ikinci görüşün doğru olduğu savunur.⁵

[خَلَا]'dan önce masdariyye [ما]'sı bulunması hâlinde ise fiilin nasb konumunda bulunmasında ihtilâf yoktur. Ancak nasb olma şeklinin hâl, istisnâ veya zarf olabileceği belirtilir. Hâl olduğunu söyleyenler [خَلَا]'yı sarîh masdar olduğunda hâl gelebilmesine kıyâs etmiştir, ör. [قَامَ النَّاسُ خَالِيْنَ عَنْ زَيْدٍ]. İstisnâ olduğunu söyleyenler

¹ Sîbeveyh ve cumhûr masdariyye [ما]'sının harf olduğu ve sılasındaki zamîrin kendisine dönüş yapmayacağı görüşündedir. Ahfeş, İbn Serrâc ve bir grup Kûfî'li isim olduğu ve zamîre ihtiyaç duyduğu görüşündedir. Dolayısıyla [يُعْجِبُنِي مَا صَنَعْتَ]. “Yaptığın hoşuma gitti.” cümlesinde ilk görüşe göre takdîr [يُعْجِبُنِي صُنْعَكَ], diğer görüşe göre [يُعْجِبُنِي الَّذِي صَنَعْتَهُ]. olur. (bkz.) El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 332.

² El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 331.

³ El-'Aynî, *el-Mekâsıdu'n-Nahviyye*, 3/111-113. Es-Suyûtî, *Şerhu Şevâhidi'l-Mugnî*, 1/150.

⁴ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 263. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 436-437. İbn Hişâm, *Mugnî'l-Lebîb*, 1/154.

⁵ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 437-438. İbn Hişâm, *Mugnî'l-Lebîb*, 1/153.

[غير]’ya benzeterek mansûb gelmesine kıyâs etmiştir, ör. [قام الناس غير زيد]. Zarf olduğunu söyleyenler ise [ما]’nın masdar ve zarf edâtı olduğunu, istisnâ anlamı içeren [خلا]’nın da [ما]’ya izâfe edildiğini söylemiştir, ör. [قام الناس وقت خلّوهم عن زيد]. Burada cümlenin anlamı şöyle olur: “İnsanlar kalktığı bir vakitte Zeyd kalkmadı”.¹

[خَلَا] harf-i cer olarak geldiğinde ise diğer harf-i cerler gibi öncesindeki fiil veya fiilimsi yapılara te‘alluk ettiği söylenir.² Bu durumda [خَلَا] aslî harf-i cer olur ve mecrûruyla birlikte nasb konumunda bulunur. Ancak bazıları öncesindeki yapılara te‘alluk etmediğini ve lafzen mecrûr mahallen mansûb geldiğini söyler.³ Bu durumda [خَلَا] zâid harflere benzer, ancak cümleye istisnâ anlamı kattığı için zâide benzeyen harf-i cerlerden olur.

Burada cumhûrun tercihi [خَلَا]’nın müte‘allaka ihtiyaç duyan aslî harf-i cer olduğu yönündedir. İbn Hişâm ise müte‘allaka ihtiyaç duymadığı ve zâide benzeyen harf-i cer olduğunu söyler. “Çünkü fiillerin isimlere geçişini sağlamaz; yâni mânâlarını iletmez, aksine ortadan kaldırır. Böylece geçişli olmaması açısından zâid harf-i cerlere benzer. Ayrıca kendisi istisnâ [إلا]’sı gibi (aynı özelliklere sahiptir ve öncesine) müte‘allık değildir”.⁴

Buraya kadar [خَلَا] için tüm söylenenler, [عَدَا] için de geçerlidir. Dolayısıyla [عَدَا]’dan söz edilirken kendisine ait hükümler biraz daha özet bir biçimde ele alınacaktır.

2.1.3.2. [عَدَا] Harfi

[عَدَا], [خَلَا] gibi harf ve fiil gelebilen ve cümleye istisnâ anlamı katan müşterek lafızlardandır.⁵ [عَدَا] sadece isme giren ve harf geldiğinde harf-i cer olarak ismini cer eden, fiil geldiğinde ise mute‘addî fiil olarak ismini nasb eden muhtas bir kelimedir.⁶

¹ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 438. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/153.

² El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 437. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi'*, 3/283.

³ A.g.e..

⁴ İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/156. Ayrıca (bkz.) Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi'*, 3/283.

⁵ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebâni*, 428. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 461. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi'*, 3/283.

⁶ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 461. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi'*, 3/283.

[عدا] fiil geldiğinde sürekli mâzî câmid fiil olarak gelmekte ve fâ‘ili vücûben müstetir olmaktadır.¹

[عدا]’nın her iki kullanımı Araplardan doğru nakille sâbittir. Ancak Sîbeveyh ve birçok Basrî’den [عدا]’nın sadece [المفارقة والمجازة] “ayrılma ve aşma/uzaklaşma” anlamında fiil olarak geldiği aktarılır. Hâlbuki Ferrâ’ ve Ahfeş gibi birçok imam harf gelebileceğini söylemişlerdir.² Sîbeveyh’in, [عدا]’nın harf-i cer olarak gelmesini zikretmemesi, harf gelmesinin az olması sonucu kayıt altına almadığı şeklinde yorumlanır.³ [عدا]’nın harf-i cer olarak gelmesine ör. şâirin şu sözüdür:⁴

أَبَحْنَا حَيْهَمَ قَتْلًا وَأَسْرًا عَدَا الشَّمْطَاءِ وَالطِّفْلِ الصَّغِيرِ

“Kabîlelerini, kocakarılar ve küçük çacuklar hâriç öldürerek ve esir alarak helâk ettik/kökünü kazıdık.” Burada [عدا] istisnâ edâtı olarak harf-i cer gelmiştir. Diğer kullanıma örnek ise şâirin şu sözüdür:⁵

يَا مَنْ دَحَا الْأَرْضَ وَمَنْ طَحَاهَا أَنْزَلَ بِهِمْ صَاعِقَةً أَرَاهَا
تُحْرِقُ الْأَحْشَاءَ مِنْ لَظَاهَا عَدَا سُلَيْمِي وَعَدَا أَبَاهَا

“Ey yeri serip düzenleyen ve onu yayıp döşeyen, onların başına benim de göreceğim öyle bir yıldırım indir ki, ateşi -Süleymâ ve babası hâriç- bağırsaklarını yaksın.” Burada da [عدا] istisnâ edâtı olarak câmid fiil gelmiştir.

[عدا]’dan önce masdariyye [ما]’sı gelmesi durumunda fiil olması kesinleşir.⁶ Masdariyye [ما]’sı sonrası gelmesine ör. şâirin şu beytidir:⁷

تَمَلُّ التَّدَامِي مَا عَدَانِي فَأَنْتِي بَكَلِّ الَّذِي يَهْوَى نَدِيمِي مَوْلَعُ

“Sohbet arkadaşları ben hâriç herkesten sıkılırlar, çünkü ben arkadaşımın sevdiği her şeye hevesli ve düşkünüm.” Burada masdariyye [ما]’sı [عدا]’nın fiil gelmesini ve

¹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 2/288. Es-Suyûtî, *Hem ‘u'l-Hevâmi’*, 3/283.

² Es-Suyûtî, *Hem ‘u'l-Hevâmi’*, 3/286. Ayrıca (bkz.) El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 461.

³ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 2/285. Es-Suyûtî, *Hem ‘u'l-Hevâmi’*, 3/286.

⁴ El-‘Aynî, *el-Mekâsıdu'n-Nahviyye*, 3/1105-1106.

⁵ Şurrâb, *Şerhu's-Şevâhidi's-Şi‘riyye*, 3/323. İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/310.

⁶ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 429. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 461.

⁷ El-‘Aynî, *el-Mekâsıdu'n-Nahviyye*, 3/1107.

ismini nasb ettiği için girdiği yâ-i mütekellim zamîrinin nûn-u vikâye almasını sağlamıştır. Önceki örneklerde [عَدَا] sarîh isme girmiştir, müevvel isme girmesine ör. ise: [لربما أقبِلُ أن أكونَ كلَّ شيءٍ عدا أن أكونَ ذليلاً.] “*Belki herşeyi olmayı kabul edebilirim ama zelil olmayı asla.*” cümlesidir.

Bu durumda [عَدَا]’nın [خَلَا]’da olduğu gibi zâhir ve muzmar isimlere girmesinde engel bulunmaz. Yine mütekellim zamîrine girerken nasb hâlinde nûn-u vikâye’ye ihtiyaç duyulurken, cerde ihtiyaç duyulmaz. Ayrıca harf gelmesi hâlinde öncesindeki fiil veya fiilimsi yapılara te‘alluk edip etmemesi, dolayısıyla aslî veya zâide benzeyen harf-i cer olması, fiil gelmesi hâlinde fiil cümlesinin hâl veya isti’nâf cümlesi olabilmesi, öncesinde [مَا] bulunması hâlinde [عَدَا]’nın nasb konumunda bulunması ve nasb şeklinin hâl, istisnâ veya zarf olabilmesi ve bazılarında göre bu [مَا]’nın zâid gelebilmesiyle ilgili tüm hükümler [خَلَا]’da ziredilenlerle birebir aynı olduğundan burada ayrıca tekrar edilmesine gerek duyulmamıştır.

2.1.3.3. [حاشا] Harfi

[حاشا]’nın Arapça’da üç farklı kullanımı bulunur.¹ Bunlar; mute‘addî fiil, tenzîh edâtı ve istisnâ edâtıdır. Mute‘addî fiil olarak kullanıldığında istisnâ anlamında olur ve mutasarrıf fiil olarak mâzî [حاشى] ve muzârî [يُحاشى] sîgalarında bulunur.² Bazıları fiil hâlinin maksûr elifle [حاشى] şeklinde, diğerlerinin memdûd elifle [حاشا] şeklinde yazılması gerektiğini söylerken, bazıları üçü arasında ayırım yapmayıp maksûr veya memdûd yazılabileceklerini belirtir.³ [حاشى]’nın fiil hâline ör. şâirin şu sözüdür:⁴

ولا أرى فاعلاً في الناس يُشبهه ولا أُحاشى من الأقسام من أحد

¹ Sâmarraî, [حاشا]’nın tüm kullanımlarında tenzîh (uzaklaştırma ve arındırma) anlamının bulunduğunu, aslının “*taraf ve yön*” anlamında olan [حاشا - حاشية] kökünden geldiğini ve [فاعلاً] sîgasıyla “*bir şeyin taraf ve kenarında olan*” yâni “*bir şeye yaklaşmayıp içinde bulunmayan veya ona karışmayan*” anlamında kullanıldığını belirtir. (bkz.) Es-Sâmarraî, Fâdîl, *Ma‘âni'n-Nahv*, 2/238.

² El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 255. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 558-561. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/140-141.

³ Ya‘kûb, *Mevsû‘atu ‘Ulûmi'l-Lugati'l-‘Arabiyye*, 5/149 (dipnot).

⁴ El-‘Aynî, *el-Mekâsıdu'n-Nahviyye*, 3/1105-1106.

“Yaptığı (iyiliklerde) ona benzeyen insanlardan bir kişi olduğunu sanmıyorum ve bunda toplumlardan hiçbirini ayrı tutmuyorum.” Burada [حاشى] istisnâ anlamında muzârî fiil olarak gelmiştir. Bu fiilin fâ‘ili [خَلا] ve [عَدَا]’daki gibi müstetir olma zorunda değildir. Çünkü harf olan bir yapıya benzetilmemektedir. Dolayısıyla [حاشَيْتُهُ] “Onu hâriç tuttum” şeklinde kullanılabilir.¹

[حاشا]’nın ikinci kullanım şekli tenzîh edâtı olarak, yâni zikredilen şeyden uygunsuz olan tanımı arındıracak biçimde kullanılmasıdır. Bu üslupta bir isim tenzîh edilmek istendiğinde önce te‘accub cihetiyle Allâh’ın ismi tenzîh edilir, sonrada kendisinde kötülüğün görülmediği kişi hakkında kötü söz söyleyen kişi inkâr edilir.² Bu kullanımı diğerlerinden ayıran özellik ardında [-] harf-i cerinin bulunabilmesidir. Ör. (قُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ) (Yûsuf, 12/51) “Kadınlar, ‘Hâşâ! Allah için, biz onun bir kötülüğünü bilmiyoruz’ dediler.” âyetinde olduğu gibi.

Buradaki [حاشا]’nın harf olmadığı görüşü, harfin harfe girmesinin ve harfin hazf yoluyla değişime uğramasının câiz olmadığı veya az görüldüğü görüşüne dayanır.³ Ör. (قُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ) âyetinde [حاشا] harf-i cere girmiş ve bazı kıraatlerde birinci veya ikinci elifin hazfedildiği rivâyet edilmiştir. Nitekim [حاشا]’nın burada dört farklı vecihle okunduğu aktarılır. Bunlar: [حاشا], [حشا], [حاشن] ve [حاشن]’dir. Son vechi İbn Mâlik *Teshîl*’de zikretmiştir.⁴ Bu vecihler dışında [حاشا]’nın tenvîn veya izâfet ile (حَاشَا لِلَّهِ) ve (حَاشَنَ لِلَّهِ) şeklinde okunuşları da bulunmaktadır.⁵

Dolayısıyla tenzîh edâtı [حاشا]’nın harf olmadığı değil, fiil veya isim olduğunda ihtilâf edilmiştir. Muberrid, İbn Cinnî ve Kûfîler [حاشا]’nın fiil olduğu görüşündedir.⁶ Fiil olduğunu söyleyenler ayrıca fâ‘ilinde ihtilâf etmişlerdir. Çoğu [حاشا]’nın fâ‘ilini,

¹ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 559. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/140.

² El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 559.

³ Bu gerekçeler aslında [حاشا]’nın fiil olduğunu savunanlar tarafından sunulmuştur. Hâlbuki bunlar [حاشا]’nın sadece harf olamayacağını kanıtladığından fevkalade isim olduğunu savunanlar tarafından da sunulabilir. (bkz.) İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/308-309. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 559-560. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/140.

⁴ İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâid*, 106.

⁵ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 256. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 561, 567-568.

⁶ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 559. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/140.

müstetir zamîr olarak takdîr ederken, Ferrâ' fâ'ili olmadığı görüşündedir. Ancak bu görüşün zayıf olduğu açıktır.¹ Mâlekî ise buradaki [حاشا]'nın mutasarrıf fiil geldiğini, anlamının [مُجَانِبَةً] “uzaklaşma” olduğunu, fâ'ilinin mef'ûl ile birlikte ihtisâren hazfedilmiş ve takdîrinin [حاشا يوسفُ المَعْصِيَةَ لِأَجْلِ اللَّهِ] “Yusuf Allâh için gûnahtan uzaklaştı” olduğunu ifâde eder.²

Zeccâc (ö. 311/923) ise [حاشا]'nın isim olduğu görüşündedir. İbn Mâlik, İbn Hişâm ve Suyûtî bu görüşün doğru olduğunu savunurlar. ﴿ قُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ ﴾ âyetinin yukarıda geçen tenvîn ve izâfet ile okunuşu bunu teyit etmektedir. Eğer burada izâfet bulunmadan tenvînin terkedilmesiyle [حاشا]'nın nasıl isim kaldığı sorulursa, harf olan [حاشا]'ya benzediği için mebnî geldiği söylenir.³ Zemahşerî bu âyetteki [حاشا]'nın [براءةً لله من السوء] “Allâh için kötülükten aklanma” anlamında olduğunu zikretmiştir.⁴ İbn Mâlik ayrıca [حاشا]'nın fiil yerine gelen mansûb masdara benzediği için nasb konumunda olduğunu zikretmiştir. Nitekim [حاشا لله] diyen kimse sanki [تنزيهاً لله] demiş gibidir.⁵

[حاشا]'nın üçüncü kullanım şekli ise istisnâ edâtı olarak kullanılmasıdır. Buradaki [حاشا]'da üç farklı görüş bulunmaktadır. Bunlar; [حاشا]'nın sadece harf-i cer olarak gelmesi, sadece fâ'ili olmayan fiil olarak gelmesi ve hem harf-i cer hem nasb eden fiil olarak gelmesidir.⁶

[حاشا]'nın sadece harf-i cer olarak gelip ismini cer etmesi Sîbeveyh⁷ ve birçok Basrî'nin görüşüdür. Bu görüşe göre [حاشا], [لا] konumundadır, ancak müstesnâ ismi sürekli cer etmektedir.⁸ Dolayısıyla öncesinde masdariyye [ما]'sı bulunması fiil olmasını kesinleştireceği için câiz görülmemiştir.

¹ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 560.

² El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 256.

³ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/308-309. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 560-561. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/141. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 3/288.

⁴ Ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 290.

⁵ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/308. Ayrıca (bkz.) El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 561.

⁶ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 561-564.

⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 2/349.

⁸ İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/141. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 3/286.

Ancak birçok âlim Araplardan [حاشا]'nın ismini nasb edecek şekilde fiil olarak kullanıldığını aktarmıştır. Ör. [اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَلِمَنْ سَمِعَ حَاشَا الشَّيْطَانَ وَأَبَا الإِصْبَعِ]. “Ey Allâh’ım, Şeytan ve Ebe’l-İsbağ hâriç beni ve işitenleri bağışla.” sözünde [حاشا], [خَلا] ve [عَدَا] gibi mâzî câmid fiil olarak gelmiş ve ardındaki ismi mansûb, fâ’ilini ise müstetir yapmıştır.² Ayrıca [حاشا]'dan önce masdariyye [ما]'sı gelmesini şâirin şu sözüne dayanarak kısıtlı da olsa câiz görmüştür:³

رَأَيْتُ النَّاسَ مَا حَاشَا فُرَيْشًا فَإِنَّا نَحْنُ أَفْضَلُهُمْ فِعَالًا

“Kureyş(liler) hariç insanları (bizim seviyemizin altında gördüm), çünkü biz eylem ve davranışta onların en iyisiz.” Burada [حاشا]'dan önce masdariyye [ما]'sı gelmiş ve ismini nasb eden fiil olmasını sağlamıştır.⁴

[حاشا]'nın sadece fiil olarak gelip ismini nasb etmesi Ferrâ'nın görüşüdür. Ferrâ' bu fiilin fâ’ili olmadığını savunur. Ferrâ'nın bu görüşü [حاشا]'nın ikinci kullanım şeklinde de geçmiştir. Dolayısıyla bazı Kûfiler [حاشا]'nın harf gibi kullanılan bir fiil olduğunu, bunun için fâ’ilinin hazfedildiğini zikrederler. Murâdî bunun farklı bir görüş değil, Ferrâ'ya ait görüşün tezahürü olduğunu söyler.⁵

[حاشا]'dan sonraki ismin mecrûr gelmesi sık karşılaşılan bir durumdur. Yukarıdaki görüşün sahipleri [حاشا]'nın bu durumda fiil kaldığını ve ismin takdîr edilen [-] harf-i ceriyle mecrûr olduğunu savunurlar.⁶ Ancak cumhûr hazfedilmiş bir harfin takdîr edilmesine gerek olmadığını ve [حاشا]'nın harf-i cer olarak geldiğini savunur. Çünkü cer ‘âmilinin hazfedildiği yerde cer ameli kalmayacaktır. [حاشا]'dan sonraki ismin mecrûr gelmesine ör. şâirin şu sözüdür:⁷

¹ [وابن الأصبغ] olarak da rivâyet edilir. (bkz.) El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 562.

² El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 561-562. İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 2/293. Es-Suyûtî, *Hem ‘u'l-Hevâmî*, 3/286.

³ El-‘Aynî, *el-Mekâsıdu'n-Nahviyye*, 3/1105-1106.

⁴ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 565. İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 2/293. Es-Suyûtî, *Hem ‘u'l-Hevâmî*, 3/287.

⁵ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 564. Es-Suyûtî, *Hem ‘u'l-Hevâmî*, 3/286.

⁶ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 564. Es-Suyûtî, *Hem ‘u'l-Hevâmî*, 3/285-286.

⁷ El-‘Aynî, *el-Mekâsıdu'n-Nahviyye*, 3/1102-1103.

حاشا أبي ثوبان، إن أبا
ثوبان ليس ببيكمة فدم
عمر بن عبد الله إن به
ضناً عن الملحاة والشتم

“*Ebû Sevbân müstesnâdır. Ebû Sevbân dilsiz ve kalın kafalı değildir. ‘Amr b. ‘Abdillâh sadece (kavga), ağız dalaşı ve sövmeye karşı tutucudur.*” Burada [حاشا]’ dan sonra mecrûr isim gelmiştir ve bu isim [حاشا] ile mecrûr olmuştur.¹

[حاشا]’nın hem harf-i cer hem nasb eden fiil olarak gelmesi ise Cermî (ö. 225/840), Mâzinî (ö. 249/863), Muberrid, Zeccâc ve İbn Mâlik’in görüşüdür. Üç görüş arasında doğru olan bu görüştür, çünkü yukarıdaki örneklerde de görüleceği üzere Araplarca her iki vechin kullanıldığı doğru nakille sâbittir.²

Dolayısıyla istisnâ anlamındaki [حاشا] özetle, [خَلَا] ve [عَدَا] gibi harf ve fiil gelebilen müşterek bir lafız³ ve sadece isme girip ismini cer ya da nasb eden muhtas bir kelimedir.⁴ Muzmar veya müevvel isme girmesinde ise bir engel yoktur. Muzmar isme girmesine ör. şâirin şu sözüdür:⁵

في فتية جعلوا الصلابة إلههم
حاشاي إني مسلمٌ معذورٌ

“*Haçı kendine tanrı edinen gençlerden değilim, ben sünnet olmuş bir müslümanım.*” Burada [حاشا] harf olarak gelişmiştir. Eğer fiil gelip nasb kastedilseydi [حاشاني] şeklinde nûn-u vikâye’ye ihtiyaç duyulacaktı. [حاشا]’nın müevvel isme girmesine ör. ise: [الناس قد يهملون لكن حاشا أن يهمل هو.] “*İnsanlar belki ihmalkâr olabilir ancak o asla.*” cümlesidir.

Ayrıca [حاشا]’nın harf gelmesi hâlinde öncesindeki fiil veya fiilimsi yapılara te’alluk edip etmemesi, dolayısıyla aslî veya zâide benzeyen harf-i cer olması, fiil gelmesi hâlinde fiilinin câmid fiil olup fâ’ilinin müstetir olması, fiil cümlesinin ise nasb konumunda hâl veya i’râbtan mahalli bulunmayan isti’nâf cümlesi olması ve diğer hükümler [خَلَا] ve [عَدَا]’da zikredilenlerle aynıdır.

¹ El-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, 564.

² El-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, 562. İbn Hişâm, *Mugni’l-Lebîb*, 1/141.

³ El-Mâlekî, *Rasfu’l-Mebânî*, 255. El-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, 562. Es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmî*, 3/283.

⁴ El-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, 562. Es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmî*, 3/283.

⁵ El-‘Aynî, *el-Mekâsıdu’n-Nahviyye*, 1/341.

İstisnâ anlamındaki [حاشا]'nın, [خَلَا] ve [عَدَا]'dan farkı olduğu sadece üç husus bulunmaktadır. Bunlar; [خَلَا] ve [عَدَا]'ya göre daha sık harf-i cer olarak gelmesi, öncesinde masdariyye [مَا]'sının nâdiren bulunması ve birden fazla sîgaya sahip olmasıdır.¹

[حاشا]'nın daha çok harf-i cer olarak gelmesi neticesinde, Sîbeveyh ve birçok Basrî sadece harf-i cer gelebilir demişlerdir.² Ancak [حاشا]'nın fiil olarak geldiği yukarıda örneklerle ispatlanmıştır. Öncesinde masdariyye [مَا]'sı bulunması dil âlimleri tarafından mümkün görülmesi de bazıları az da olsa gelebilir demiştir. Örnek için yukarıya bakılabilir. İbn Mâlik ise burada Peygamber Efendimizin (s.a.v.) şu hadisini delil gösterir:³ {أَسَمَةُ أَحَبُّ النَّاسِ إِلَيَّ، مَا حَاشَا فَاطِمَةَ.} “*Usâme en sevdiğim insandır, Fâtıma'yı müstesnâ tutmuyorum*”.⁴ Ancak buradaki [مَا] İbn Hişâm'ında ifâde ettiği gibi masdariyye değil nefiy [مَا]'sıdır.⁵ Son olarak istisnâ anlamındaki [حاشا]'da iki farklı sîga bulunmaktadır. İlki şîn'den önceki elif'in sâbit olduğu [حاشا], diğeri hazfolduğu [حَشَا]'dır. Ör. şâir der ki:⁶

حَشَا رَهْطَ النَّبِيِّ فَإِنَّ مِنْهُمْ بُحُورًا لَا تُكَدِّرُهَا الدَّلَاءُ

“*Peygamberin grubu müstesnâ, çünkü onlarda kovaların bulandıramayacağı deryâlar vardır.*” Buradaki [حَشَا]'nın hem harf olup ismini cer etmesi, hem de fiil olup ismini nasb etmesi mümkündür.⁷

Burada dikkat çeken diğer bir husus ise istisnâ anlamındaki [حاشا]'nın fiil gelmesi hâlinde mutasarrıf olmamasıdır. Çünkü kendisi [إِلَا]'nın bulunduğu konumda bulunur ve onun işlevini görür. Böylece [خَلَا] ve [عَدَا] gibi câmid mâzî fiil olarak kullanılır. Muberrid ise mutasarrıf fiil olan [حاشا]'nın fiil gelen istisnâ [حاشا]'sı ile aynı olduğu

¹ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 255-256. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 564-567. İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 2/293.

² El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 255.

³ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/308.

⁴ Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsned el-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût vd., 1. bs. (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1996), 9/518, (Hadis no: 5707).

⁵ İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/140.

⁶ Şurrâb, *Şerhu's-Şevâhidi's-Şi'riyye*, 1/79.

⁷ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 256. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 567.

görüŖündedir. Hâlbuki ilki [حشا] kökünden gelen müstakil bir fiil iken, diğeri [لا] anlamını içeren harf veya fiil gelebilen bir yapıdır. İlki mutasarrıf bir fiil olarak fâ'ili zâhir gelebilirken, diğeri câmid bir fiil olarak fâ'ili vücûben müstetir gelmektedir. Çünkü lafzen ve mânen harf olan [حاشا]'ya benzemektedir.¹

¹ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 566. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebib*, 1/140.

2.2. Harf-i Cer Olduğunda İhtilâf Edilen Yapılar

Harf-i cer olduğunda ihtilâf edilen yapılar ise dört kısma ayrılır. Bunlar; râcih görüşe göre harf-i cer olarak gelen harfler, nâdiren harf-i cer olarak gelen harfler, şâz görüşlere göre harf-i cer olduğu söylenen harfler ve hazfedilmiş harf-i cerlerin yerine geldiği söylenen harflerdir.

Bu harfleri önceki gruptan ayıran temel özellik harf-i cer olmalarında ihtilâfın bulunması ve gelebilecekleri kelime türü ve birlikte bulunabilecekleri yapılar açısından değişkenlik göstermeleridir. Dolayısıyla bu yapılar daha genel hatlarıyla incelenecek ve beşinci bölümde gelebilecekleri ve girebilecekleri yapılar açısından genel tasnifleri yapılmayacaktır.

Aşağıdaki kısımlarda -yukarıdaki bölümde olduğu gibi- bu yapıların temel özelliklerine, harf olma niteliklerine, harf-i cer gelebilmeleri ihtimallerine, ihtilâflı da olsa harf-i cer dışındaki kullanım biçimlerine, bu kullanımlarda alabilecekleri anlamların özetine girilecek ve yapısal olarak gelebilecekleri farklı sîgalarına değinilecektir.

2.2.1. Râcih Görüşe Göre Harf-i Cer Olarak Gelen Harfler

Arapça'daki kullanımı esas aldığımızda üzerinde ihtilâfın bulunduğu ancak râcih görüşe göre harf-i cer olarak geldiği görülen harf [کي] harfidir. Bu harfin harf-i cer olduğunda ihtilâf edilmesi, girdiği isimlerin kısıtlı olması ve cer alâmetlerinin açıkça görülmemesi nedeniyledir.

2.2.1.1. [کي] Harfi

Dil âlimleri [کي] kelimesinin harf-i cer olarak gelip gelmediği hususunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Çünkü [کي]'den sonraki kelimelerde cer alâmetleri açıkça görülmemektedir. Aksine öncesinde [-] bulunsun veya bulunmasın [کي]'den sonra direk gelen muzârî fiilin mansûb olduğu görülmektedir. Ancak yine de bazı dil âlimleri sonrasındaki muzârî fiili nasb edenin [کي] olmadığı, hatta [کي]'in fiiller üzerinde amelinin bulunmadığı görüşündedir.¹

¹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/13-14 (dipnot).

Dolayısıyla bazı âlimler [كي] kelimesinde üç farklı mezhep olduğunu belirtir. İlki sürekli harf-i cer olarak gelmesi, bu Ahfeş'in görüşüdür. İkincisi sürekli muzârî fiili nasb eden edât olarak gelmesi, bu Kûflerin görüşüdür. Üçüncüsü ise bazen harf-i cer bazen nasb edâtı olarak gelmesi, bu da Basrîlerin görüşüdür.¹

Bu üç görüş arasında doğru olan son görüştür. Çünkü [كي]'in harf-i cer ve nasb edâtı olarak geldiği sâbittir.

[كي]'in harf-i cer olarak geldiği üç farklı yer zikredilmiştir, bunlar:

1- İstifhâm [ما]'sı öncesi: Ör. [كَيْفَ تَتَكَاسَلُ؟] “Niçin tembellik yapıyorsun?”²

Burada ki [كي]'in harf-i cer olduğunu gösteren [ما]'da ki elifin düşmesidir. Çünkü istifhâm [ما]'sında ki elif, harf-i cerle birleşmesi hâlinde düşer. Bu düşen elifin yerine bazen “sekt” [هـ]'si de gelebilir, ör. [كَيْفَ تَتَكَاسَلُ؟].

Kûflerin bu örneğe itirazı ise, burada ki [كي]'in hafzedilmiş bir fiili nasb ettiği ve ardında ki [ما]'nın o fiilin mef'ûl'u olduğu yorumuna dayanır. Yâni sanki size biri [جئتُ] “geldim” demiş de, siz de ona: [كَيْ تَفْعَلُ مَاذَا؟] “Ne yapmak için?” demişsiniz gibi.

Ancak iddia edildiği gibi bu örnekte [كي]'in muzârî'yi nasb eden harf-i masdar olduğu görüşü aşağıdaki gerekçelerden ötürü yanlıştır:³

- Mansûb fiil, nasb âmili varken hafzedilemez. Burada ki [كي] eğer nasb âmiliyse, fiili hafzedilmiştir.
- Harf-i masdar sıla'sı, ma'mûl'ü varken hafzedilemez. Burada ise [كي]'in sıla'sı olan [تفعل] fiili, nasb ettiği ma'mûl olan [ما] varken hafzedilmiştir.

¹ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 264. İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/14-15 (dipnot).

² İbn Hişâm Katr'ın şerhinde ise [كَيْ] 'in istifhâm [ما]'sı dışında ki kelimelerde cer ameli bulunmadığını söyler. Bu nedenle bir şeyin nedenini sorarken kullanılan [كَيْفَ؟] “Neden?” ifâdesinde ki [كي] harfinin sadece harf-i cer olduğunu belirtir. (bkz.) İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, 416.

³ Ebu'l-Berekât 'Abdurrahmân b. Muhammed el-Enbârî, *el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilâfi beyne'n-Naviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, 4. bs. (Kâhire: Matba'atu's-Se'âde, 1961), 2/570-574. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 261-263. İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/9 (dipnot).

- Fiil, cümle başında bulunma hakkına sahip istifhâm [ما]’sı öncesinde bulunamaz. Burada ise fiil, istifhâm [ما]’sı öncesindedir.
- İstifhâm [ما]’sında ki elif, harf-i cer olmayan bir kelimedenden sonra düşmez. Burada ise istifhâm [ما]’sının elifi, öncesinde harf-i cer değil fiil varken düşmüştür.

2- Masdariyye [ما]’sı ve sıla’sı öncesi: Ör. şâir der ki:¹

إِذَا أَنْتَ لَمْ تَنْفَعِ فَضُرَّ، فَإِنَّمَا يُرْجَى الْفَتَى كَيْمَا يَضُرُّ وَيَنْفَعُ

“Yararın dokunmuyor (bâri) zararın dokunsun, (çünkü) gencin (hak edene) yarar ya da zarar vermesi beklenir.”

Burada ki [ما]’nın harf-i masdar oluşu Ahfeş’in yorumudur. Bu yoruma göre [كي] harf-i cerdir ve [تعليل] “sebepe” anlamı içerir. [كي]’in mecrûr’u ise [يُرْجَى الْفَتَى لِلضَّرِّ]. olarak takdîr edilen [ما] ve sıla’sıdır.

Bazı nahivciler ise burada ki [ما]’nın kâffe olduğu ve [كي]’in amelini bozduğu görüşündedir. Bu durumda [كي] harf-i masdar olur. Ameli bozulduğu için de ardındaki sıla’sını nasb etmez. Dolayısıyla [كي] ve sıla’sı cümlede mef’ûl konumundadır ve [يُرْجَى الْفَتَى الضَّرِّ]. olarak takdîr edilir.²

3- Masdariyye [أن]’i ve sıla’sı öncesi: [أن] harfi [كي]’den sonra zâhir gelmez takdîr edilir, zarûret hâlinde ise zâhir geldiği olmuştur, ör. şâir der ki:³

فَقَالَتْ: أَكُلَّ النَّاسِ أَصْبَحَتْ مَايَحًا لِسَانَكَ، كَيْمَا أَنْ تَغُرَّ وَتَخَذَعَا؟

“Dedi ki: Aldatmak ve kandırma için mi bütün insanlara dilini verir (sözünde durmaz) oldun?”

Burada ki [أن] harf-i masdardır. Masdariyye [أن]’inin [كي]’den sonra zâhir gelmesi [كي]’in harf-i cer olduğu ve ta’lîl anlamı içerdiğini gösterir. Kûfiler ise buradaki [كي]’in harf-i masdar olduğu görüşündedir, ancak bu görüş kabul edilmemektedir. Çünkü [كي]’in harf-i masdar olması demek, te’kîd maksadı içermeyen ikinci bir harf-i masdar’ı daha kabul etmek demektir. Hâlbuki aslolan cümlede ki her bir ziyâdenin ek bir anlam ifâde etmesidir.

¹ El-‘Aynî, *el-Mekâsıdu'n-Nahviyye*, 3/1197.

² El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 262-263. İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/11 (dipnot).

³ El-‘Aynî, *el-Mekâsıdu'n-Nahviyye*, 3/1195.

Dolayısıyla [كي]’le birlikte [ما]’nın da harf-i masdar olması veya [كي]’i harf-i masdara çevireceği için [ما]’nın kâffe olması, mümkün değildir. Bu durumda [ما] zâid olur. [كي]’in mecrûr’u ise [تَمْنَحُ لِسَانَكَ كُلَّ النَّاسِ لِلْغَرَرِ.] olarak takdîr edilen [أن] ve sıla’sı olur.

Burada [أن]’in [كي]’den sonra zâhir gelmesinin diğer bir faydası, [أن]’in zâhir olmaması hâlinde takdîr edilebileceğini göstermesidir. Ör. [جِنْتُ كَيْ تُكْرِمَنِي.] “*Bana ikramda bulunman için geldim.*” cümlesinde [كي]’den sonra gizli bir [أن] takdîr edilebilir. Çünkü zarûret hâlinde [أن]’in zuhûr etmesi demek, bu yerin [أن]’in takdîr edebileceği yer olması demektir.

Diğer açıdan, [جِنْتُ كَيْ تُكْرِمَنِي.] cümlesinde [كي] harf-i masdar olup, öncesinde ta’lîl anlamı içeren gizli bir [ـ] da takdîr edilebilir. Çünkü bunun dilde sıkça kullanıldığı görülmektedir, ör. ﴿ لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ ﴾ (Hadîd, 57/23) “*Elde edemediğiniziz/kaybettiğinize üzülmeyesiniz diye.*” âyetinde olduğu gibi.¹

Dolayısıyla bir veçhe göre [كي]’den sonra [أن] takdîr edilir, ör. [جِنْتُ كَيْ (أن) تُكْرِمَنِي.] ve fiili nasb eden muzmar [أن] olur. Diğer bir veçhe göre de [كي]’den önce [ـ] takdîr edilir, ör. [جِنْتُ (ـ) كَيْ تُكْرِمَنِي.] ve fiili nasb eden [كي]’in kendisi olur. Kullanım sıklığı dikkate alındığında ve [أن]’in zarûret hâlinde zuhûr ettiği düşünülduğünde -her ikisini de kabul etmekle birlikte- tercîh edilen ikinci görüştür.

[كي]’in nasb edâtı olarak gelmesi ise iki farklı biçimde ele alınır, bunlar:

1- Ta’lîl [ـ]’ı sonrası: Ör. [جِنْتُ لِكَيْ تُكْرِمَنِي.]

Burada ki [ـ] ta’lîl anlamı içeren harf-i cerdir. Bu durumda [كي], yerine [أن]’in gelebileceği, muzârî’yi kendi başına nasb eden harf-i masdar olur ve ta’lîl anlamı içermez. Diğer türlü [كي]’in de harf-i cer olması gerekir. Ancak iki harf-i cerin yanyana gelip aynı işlevi görmesi ve cümleye ek bir anlam katmaması doğru değildir. Bu cumhûr’un görüşüdür.²

Ahfeş ise her iki harfin de harf-i cer olduğunu ve [كي]’in de [ـ] gibi ta’lîl anlamı içerdiğini savunur. İki harf-i cerin yanyana gelip, ikisinin de aynı anlamı içermesi ise, ikinci harfin te’kîd maksadı içerdiği söylenerek savunulur. Ancak bu görüş, iki

¹ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 261-262. İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/12-13, 15 (dipnot).

² El-Enbârî, *el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilâf*, 2/573. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/206. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/98-99.

farklı anlamı içermesi mümkün olan harflerin aynı anlamı içermesinin doğru olmayacağı ve önceki harfi vurgulamak yerine yeni anlam ifâde etmenin daha doğru olacağı gerekçesiyle reddedilir.¹

Yinede Fâdıl es-Sâmarrâî [كى]’in her hâlükârda ta’lîl anlamı içerdiğini savunur. Çünkü aynı anlamları içeren lafızların yanyana gelebilmesinin mümkün olduğunu söyler. Ör. (لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ) (Şûrâ, 42/11) “O’nun bir benzeri yok.” cümlesinde [ك] de [مِثْل] gibi “teşbîh” anlamında kullanılır.² [-] ile aralarındaki farkı ise, [كى]’in gerçek maksadın beyânında kullanıldığı, [-]’ın ise her türlü sebep-sonuç ilişkisi bulunan yerlerde kullanıldığı şeklinde açıklar.³

2- Ta’lîl [-]’ı olmadan: Ör. [جِئْتُ كِي تَكْرَمَنِ].

Ta’lîl [-]’ının [كى]’den önce zikredilmemesi hâlinde -yukarıda da geçtiği şekliyle-; ya [كى]’den önce [-] takdîr edilir ve [كى] harf-i masdar olarak kendi başına fiilini nasb eder, ya da [كى]’den sonra [أَنْ] takdîr edilir ve fiili nasb eden [أَنْ]’in kendisi olur.⁴

Dolayısıyla Basrîlere göre; [كى]’in bazen istifhâm [مَا]’sı veya masdariyye [أَنْ]’i öncesinde olduğu gibi sadece ismi cer ettiği, bazen ta’lîl [-]’ı sonrasında olduğu gibi sadece fiili nasb ettiği, bazen de diğer hallerde olduğu gibi her ikisinin de câiz olduğu kullanımları bulunmaktadır.⁵

Ancak nâdiren görülse de [كى]’in üçüncü bir kullanım şekli daha vardır, o da [كَيْف] anlamında kullanılmasıdır. Bu anlamda kullanılan [كى] isim olduğundan ardından gelen kelime -[كَيْف]’de olduğu gibi- merfu’ gelir,⁶ ör. şâir der ki:⁷

كِي تَجْنَحُونَ إِلَى سِلْمٍ، وَمَا تُثْرَتِ قَتْلَاكُمْ، وَأَطَى الْهَيْجَاءِ تَضَطَّرْمُ؟

¹ Es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmî*, 4/98-99.

² Es-Sâmarrâî, Fâdıl, *Ma ‘âni’n-Nahv*, 3/304-305.

³ Es-Sâmarrâî, Fâdıl, *Ma ‘âni’n-Nahv*, 3/307-309.

⁴ El-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, 263. İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, 3/14 (dipnot).

⁵ El-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, 264-265. İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, 3/15-16 (dipnot). Es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmî*, 4/199-200.

⁶ El-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, 265.

⁷ Es-Suyûtî, *Şerhu Şevâhidi’l-Mugnî*, 1/507.

“*Nasıl (olurda) barışa yönelirsiniz, savaş ateşi yanmaktayken, ölülerinizin öcü alınmamışken?*”

Dolayısıyla [كي]’in üç farklı şekilde geldiği görülür. Bunlar: [تعليل] “sebeb” anlamında harf-i cer, [أن] anlamında “harf-i masdar” ve nâdiren görülse de [كيف؟] “nasıl?” anlamında ism-i istifhâm’dır.

2.2.2. Nâdiren Harf-i Cer Olarak Gelen Harfler

Arapça’daki kullanımını açısından nâdiren harf-i cer olarak gelen harfler 2 tanedir. Bunlar: [متى] ve [لعل]’dir. Bu iki kelimenin aslında farklı işlevleri bulunmaktadır. Ancak nâdiren de olsa bazı kabîlelerce harf-i cer olarak kullanıldıkları görülmektedir.

2.2.2.1. [متى] Harfi

[متى] kelimesinin Arapça’daki yaygın kullanımları; ism-i istifhâm, ör. (مَتَى نَصُرُ اللَّهَ) (Bakara, 2/214) “*Allâh’ın yardımı ne zaman?*” ve ism-i şart, ör. [متى تأت أكرمك]. “*Ne zaman gelersen ikramda bulunurum.*” şeklinde olur. Her iki kullanımda da [متى] zaman zarfı görevi görür. Ancak *Huzeyl* kabîlesi [متى] kelimesini harf-i cer olarak da kullanmıştır, ör. şâirleri bulutu betimlerken şöyle der:¹

شربن بماء البحر، ثم ترفعت
متى ليج خضر لهن نبيج

“(Bulutlar kana kana) deniz suyundan içtiler, sonrada gürültülü engin yeşil/(kara)² sular dan yükseldiler.”

Şâir [متى]’yı ibtidâ [من]’i anlamında kullanmıştır. [متى]’nın burada [وسط] “ortasında” anlamında olduğu da söylenir. Ayrıca [من] anlamındaki [متى]’nin harf, [وسط]

¹ El-‘Aynî, *el-Mekâsıdu'n-Nahviyye*, 3/1199.

² Yeşilin, beyazla siyah arasında siyaha daha yakın bir renk olması, Arapların bazen siyaha yeşil, yeşile de siyah demelerine neden olmuştur. Ör. Basra’nın kuzeyinde, Dicle ve Fırat nehirleri etrafında bulunan Irak’ta ki o yeşil ve münbit alanlara [سواد العراق] “*Irak’ın karası*” denmiştir. (bkz.) İbn Fâris, *Mu‘cem Mekâyisi'l-Luga*, 2/195. Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal el-İsfahânî, *el-Mufredâtu fî Garîbi'l-Kur‘ân*, (Mekketu'l-Mukerrame: Mektebetu Nizâr Mustafâ'l-Bâz, t.y.), 1, 199-200.

anlamındaki ise isim olduğu ifade edilir. Bu durumda şiirin anlamı “*Sonrada gürültülü engin yeşil/(kara) sular ortasında yükseldiler*” olur.¹

Huzeyl kabilesine nisbet edilen diğer sözler ise: [أَخْرَجَهَا مِنِّي كُفَيْهِ] ve [وَضَعْتُهُ مِنِّي كُفَيْهِ]’dir. İlkinde [مِنِّي], [مِنْ] anlamında kullanmıştır, “*Onu (kol) yeninden çıkardı*”, ikincisinde ise kimine göre [فِي] anlamında “*Onu (kol) yenime koydum*”, kimine göre [وَسَط] anlamında kullanmıştır “*Onu (kol) yenimin arasına aldım.*”²

Dolayısıyla *Huzeyl* kabilesine nisbet edilen [مِنِّي] üç farklı anlama gelebilir. Bunlar: İbtidâ [مِنْ]’ı, zarfiyye [فِي]’si ve [وَسَط] anlamlarıdır. Bu anlamların hiçbirinin isim olan ve zaman zarfı bildiren [مِنِّي] ile bir ilgisi yoktur. Ayrıca [لَعَلَّ]’de de görüleceği gibi, bir kabîlenin [مِنِّي]’yi harf-i cer olarak kullanması harf-i cerlerden sayılmasını gerektirmemelidir.

2.2.2.2. [لَعَلَّ] Harfi

[لَعَلَّ] kelimesinin Arapça’daki yaygın kullanımı ismini ref’ haberini nasb eden [لَنْ]’nin kardeşlerinden olmasıdır. [لَنْ]’nin kardeşleri fiillere benzetilen harfler olarak da anılırlar. Fiillerle olan benzerlikleri; mâzî fiiller gibi sonlarının fetha üzere mebnî olması, üç ve üzeri harften oluşmaları, sonlarına [ن]’u vikâyenin gelebilmesi, sürekli isimlerle beraber olmaları ve fiillerin sahip olduğu anlamları taşımaları şeklinde özetlenir.³

[لَعَلَّ]’nin sahip olduğu birçok anlam vardır. Bu anlamların en meşhûr ve en sık kullanılanı [التَّرَجِي] “*ummak*” anlamıdır, ör. [لَعَلَّ اللَّهُ بِرَحْمَتِنَا] “*Allâh’ın bize merhamet etmesini umuyoruz.*” [التَّرَجِي] hoşlanılan bir şeyi umma ve olumlu bir şeyi bekleme hâlinde kullanılır. Hoşlanılmayan şeylerde ve olumsuz beklentilerde ise [التَّرَجِي] yerine [الإشْفَاق] “*acımak/kaygılanmak*” anlamı kullanılır, ör. [لَعَلَّكَ حَزِينٌ] “*Herhalde (ne yazıkki) üzgünsün.*” ve [لَعَلَّ الْعَدُوَّ قَادِمٌ] “*Muhtemelen (korkarımki) düşman geliyor.*” [لَعَلَّ] için başka anlamlar da zikredilmiştir, ancak mutlak beklenti anlamını ifade

¹ İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebib*, 1/366-367. Es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, 4/210-211. El-‘Aynî, *el-Mekâsıdu'n-Nahviyye*, 3/1199-1201.

² El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 505. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebib*, 1/366-367.

³ El-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, 92-93.

ediyor olması, zikredilen diğer anlamların da [التَّرْجِي] ve [الإشْفَاق] anlamları dışına çıkmayacağını gösterir.¹

[لَعْلَ] kelimesinin bir diğer kullanımını ise 'Ukayl kabilesine mahsus olan harf-i cer olarak kullanılmasıdır. ör. [لَعْلَ زَيْدٍ قَادِمٌ]. "Herhalde Zeyd geliyor." Bu kelimenin diğer lehçelerde cer ameli bulunmamaktadır. 'Ukayl kabilesinin [لَعْلَ]'yi harf-i cer olarak kullanması ise [لَعْلَ]'nin aslına rücû etmesi olarak yorumlanır. Çünkü sadece isimle kullanılan ve ismin bir parçası olmayan harflerin, ismini cer etmesi gerekir. Ancak [لَعْلَ] ve kardeşlerinin fiillere benzemeleri, fiillerin ref' ve nasb etme özelliklerini kazanmalarına ve aslına muhâlefet etmelerine neden olmuştur.²

[لَعْلَ]'nin harf-i cer olarak kullanıldığı örneklerde anlamında bir değişiklik bulunmamaktadır.³ Ör. şâir der ki:⁴

لَعْلَ اللّٰهُ يُمَكِّنِي عَلَيْهَا جِهَارًا، مِنْ زُهَيْرٍ أَوْ أَسِيدٍ

"*Umulur ki Allâh, Züheyr veya Üseyd'ten (atımın) üzerindeyken açıkça (rahatlıkla) intikam almamı sağlar.*"

Diğer bir şâir de şöyle der:⁵

فَقُلْتُ: أَدْعُ أُخْرَى، وَارْفَعِ الصَّوْتِ جَهْرَةً لَعْلَ أَبِي الْمَغْوَارِ مِنْكَ قَرِيبُ

"*Dedim ki: Bir kere daha bağır ve sesini açıkça (daha) yükselt. Belki de Ebu'l-Miğvar (akıncıların efendisi) sana yakın bir yerdedir.*"

Harf-i cer olan [لَعْلَ]'nin üç sîgası daha bulunmaktadır. İlki ikinci [ل] harfinin kesra aldığı [لَعْلَ], diğer ikisi ise birinci [ل] harfinin hazfedildiği [عَلَّ] ve [عَلَّ] sîgaladır. Suyûtî, Ferrâ' ve İbnu'l-Enbârî'den [لَعْلَ]'nda [لَعْلَ] anlamında olduğunu ve cer amelinin bulunduğunu aktarır.⁶

¹ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 579-580. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 2/152-153.

² El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 582-583. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/207.

³ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 583.

⁴ Şurrâb, *Şerhu's-Şevâhidi's-Şi'riyye*, 1/364.

⁵ El-'Aynî, *el-Mekâsıdu'n-Nahviyye*, 3/1198.

⁶ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 583-584. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/207-208.

Dolayısıyla [لَعْنٌ]'nin iki farklı şekilde geldiği görülür. Bunlar: İsmi ref' haberini nasb eden “[لَنْ]”nin kardeşi [لَعْنٌ] ve ‘Ukayl kabîlesine göre harf-i cer olan [لَعْنٌ]'dir. Her iki [لَعْنٌ]'nin de anlamı genelde olumlu ya da olumsuz birşeyler “*ummak*”tır.

Son olarak, [لَعْنٌ]'nin harf-i cer olarak kullanımı, Ferrâ' ve Ahfeş gibi önemli dil âlimlerince aktarılmıştır. Ancak yinede bu kullanımı inkâr eden ve şâirlerden aktarılan sözleri yorumlayan kişiler bulunmuştur. Bu kişilerin itirâzı varolanı reddetmede zayıf kalsa da, bir kabîlenin [لَعْنٌ]'yi kullanım biçimi, onun genel kabul gören bir kural hâline gelmesini ve [لَعْنٌ]'nin harf-i cerlerden sayılmasını gerektirmemelidir.¹

¹ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 583, 585.

2.2.3. Şâz Görüşlere Göre Harf-i Cer Olduğu Söylenen Harfler

Şâz görüşlere göre harf-i cer olduğu söylenen harfler 7 tanedir. Bunlar: [لولا], [أَيْمُنَ], [مُنَ], [مُنَ] ve [لَاتَ] harflerdir. Bu harflerden [لولا] genelde şart, [أَيْمُنَ], [مُنَ] ve [مُنَ] kasem, [بَلَاءَ] bırak anlamında, [مَعَ] beraber olma anlamında ve [لَاتَ] zamânı cer etme şeklinde kullanılırlar.

2.2.3.1. [لولا] Harfi

[لولا] kelimesi, girdiği cümle yapısına göre farklı anlamlara gelen bir harftir. İsim cümlesine girmesi hâlinde [امتناع] “vazgeçme” harfi olurken, fiil cümlesine girmesi hâlinde; eğer fiil muzârî ise veya muzârî’ye te’vîl ediliyorsa [تحضيض] “teşvîk” harfi, mâzî ise veya mâzî’ye te’vîl ediliyorsa [توبيخ] “azarlama” harfi olur.¹

İsim cümlesine giren [لولا] cezm etmeyen şart edatlarındandır. Dolayısıyla şart anlamı taşıyan isim cümlesinin, cevap anlamı taşıyacak ek bir fiil cümlesine ihtiyacı vardır. [لولا]’nın imtinâ harfi oluşu, bu ikinci cümlenin ifâde ettiği hükümden vazgeçilmesi sonucudur.

Hükümden vazgeçilen ikinci cümle, birinci cümle içeriğinin varoluşu ve gerçekleşmesine bağlı olduğundan [لولا] harfine [حرف امتناع لوجود/وجوب] “(bir şeyin) varolması/gerçekleşmesiyle (bir şeyden) vazgeçme harfi” de denir. Ör. ﴿لَوْلَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ﴾ (Sebe, 34/31) “Siz olmasaydınız, biz mutlaka îmân eden kimseler olurduk.” âyetinde ﴿لَوْلَا أَنْتُمْ﴾ şartının gerçekleşmemesiyle, o şarta bağlı olan cevâbın da ﴿كُنَّا مُؤْمِنِينَ﴾ gerçekleşmediği görülür.

Diğer şart cümlelerinde olduğu gibi [لولا]’nın şartı ve cevâbı olumlu da, olumsuz da gelebilir. Cevâbın olumsuz gelmesine ör. ﴿وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا﴾ (Nûr, 24/21) “Eğer Allâh’ın size lütfü ve merhameti olmasaydı, sizden hiçbiriniz asla temize çıkamazdı.”dır. Mâlekî burada ki [لولا]’yı tanımlarken, girdiği cümlenin olumlu ve olumsuz hâlini dikkate alarak [حرف وجوب لوجوب] “(bir şeyin) gerçekleşmesiyle (bir şeyi) gerçekleştirme harfi” olarak tanımlar.²

¹ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 362. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 597, 605-606.

² Diğer tanımlar için (bkz.) El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 362.

Şart cümlesine ait cevâbı gösteren bir delil bulunması hâlinde cevâbın hazfedilmesi câiz olur, ör. ﴿ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ ﴾ (Nûr, 24/10) “*Allâh’ın size lütfu ve merhameti olmasaydı ve Allâh tövbeleri kabul eden, hüküm ve hikmet sahibi olmasaydı, (hâliniz nice olurdu?)*”¹

İsim cümlesine giren [لولا]’dan sonra; ism-i zâhir, ör. [لَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ] veya munfasıl ref’ zamîri, ör. [لَوْلَا أَنْتُمْ] gelirse, [لولا] ittifâkla [حرف ابتداء] “başlangıç harfi” olur. Ancak [لولا]’dan sonra, muttasıl nasb/cer zamîri gelirse, ör. [لولاي], [لولاك] ve [لولاه]; Sîbeveyh’e ve ona tâbî olanlara göre harf-i cer, Ahfeş ve Kûfilere göre harf-i ibtidâ olur. Muberrid ise bunun câiz olmadığını ve sözüne itibar edilen kişilerin bunu kullanmadığını belirtir. Ancak hem Basra hem de Kûfe imamları bu kullanım biçimini kuşkuya mahal bırakmayacak şekilde Araplardan nakletmişlerdir.

Ör. şâir der ki:²

وكم موطنٍ لولايٍ طحت، كما هوى
بأجرامه من قلّة النّيقٍ منّهوي

“*Nice (savaş) meydan(ı) var ki ben olmasaydım, sen bir dağın zirvesinden vücuduyla uçuruma düşercesine helâk olurdun.*”

Diğer bir şâir de şöyle der:³

أطمعُ فينا من أراقِ دماءنا
ولولاك لم يعرض لأحسابنا حسنُ

“*Kanlarımızı akıtanların bize göz dikmesini mi sağlıyorsun? Sen olmasaydın Hasan bizim (asîl) soylarımıza kastetmezdi.*”

Muttasıl zamirlerle birleşen [لولا]’nın harf-i cer olduğunu söyleyenler, bu zamirlerin sadece nasb ve cer konumlarında bulunabilmesi ve nasb konumunun burada mümkün olmaması gerekçesine dayanırlar. Ancak Arapça’da bazen zamirler bulunması gereken konumun dışında olabilir. Ör. [مَرَرْتُ بِكَ أَنْتِ.] “*Bizzat sana uğradım.*” cümlesinde ref’ konumunda olması gereken [أنتِ] zamîri cer konumunda bulunmaktadır. Diğer bir ör. ise [مَا أَنَا كَأَنْتِ، وَلَا أَنْتِ كَأَنَا.] “*Ne ben senin gibiyim, ne de sen benim gibi.*” dir.

¹ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 597-599. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/301.

² El-‘Aynî, *el-Mekâsıdu'n-Nahviyye*, 3/1207.

³ Ee., 3/1209.

Ayrıca [لولا]'nın kullanım sıklığına bakılırsa, asıl kullanım şeklinin munfasıl ref' zamîrleriyle birlikte olduğu görülür, ör. [لولا أنا], [لولا أنت] ve [لولا هو] gibi. Bu durumda, diğer kullanım şekli fer'î veya ikincil kullanım şeklidir. Fer'î veya ikincil konumunda olan yapıların da i'râb açısından aslın hükmüne tâbî olması gerekir.¹

Yâni harf-i ibtidâ olan [لولا]'nın ardından gelen [لولاى], [لولاك] ve [لولاة] gibi muttasıl cer zamîrlerinin ref' konumunda olması gerekir. Çünkü munfasıl zamirlerin konumu cumhûra göre mübtedâ, Kûfilere göre fâ'ildir; yâni her iki görüşe göre ref' konumundadırlar. Böylelikle aslı ref' konumunda olan bir mahallin yerine, asıl olmayan bir unsur geldiğinde i'râb hâli değişmemeli, cer konumunda olmamalı ve asıl için uygun görülmeyen bir hükmü fer'î için uygun görmemelidir.

Ayrıca [لولا]'nın cümle başında bulunması ve öncesindeki herhangi bir söze ihtiyaç duymayıp sonrasındaki cevâba ihtiyaç duyması; harf-i cerlerde bulunmayan özelliklerdir. Dolayısıyla nahivcilerin birçoğu [لولا]'nın harf-i cer olamayacağı görüşünü savunmaktadır.²

Fiil cümlesine giren [لولا]'da fiil; muzârî fiil olarak gelirse veya muzârî'ye te'vîl edilecek mâzî fiil olur veya muzârî'nin takdîr edilebileceği herhangi bir yapıda bulunursa, [لولا] tahdîd harfi olur. Ör. ﴿ لَوْلَا تَسْتَعْتِفُونَ اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴾ (Neml, 27/46) “Merhamet edilmeniz için Allâh'tan bağışlanma dileseniz ya!” âyetinde [لولا]'nın fiili muzârî geldiği için, ﴿ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُن مِّنَ الصَّالِحِينَ ﴾ (Munâfikûn, 63/10) “Beni yakın bir zamana kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam!” âyetinde de muzârî'ye te'vîl edilecek mâzî fiil geldiği için, [لولا] her ikisinde de cümleye tahdîd anlamına katmıştır.

Tahdîd “birşeyin kuvvetli ve ısrarlı bir biçimde yapılmasını veya yapılmamasını istemek ve teşvik etmek” demektir. Birinci âyette bu anlam açıkça görülmektedir. İkinci âyette olduğu gibi istek, yumuşak ve edepli bir biçimde gerçekleşirse buna [عرض] “teklif” denir. Dolayısıyla [لولا]'nın burada tahdîd ve ‘arz harfi olduğunu söyleyenler de olmuştur.³

¹ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 362-364. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 599, 602-605. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/301-302.

² A.g.e.

³ İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/303.

[م], [م], [مُن], [مِن], [مَن], [مُ], [م] ve [م] gibi farklı sîgalarının da bulunduğunu belirtirler.¹

Kûfler ise bu kelimenin [يَمِين] “*yemîn/söz*” kelimesinin çoğulu olduğunu, sık kullanılma nedeniyle vasıl hemzesinin geçerli olmadığını, yâni kat’ hemzesiyle [أَيُّمُن] şeklinde kullanıldığını ifade ederler. Ancak Kûflerin bu görüşleri zayıf bulunmuştur.²

2.2.3.3. [مُن] Harfi

[مُن] kelimesi, “*kasem*” anlamında kullanılan ve sadece [رَب] kelimesiyle kullanılan, ör. [مُن رَّبِّي لِأَفْعَلَن.] “*Rabbime yemîn olsun ki, yapacağım*”; ayrıca Lafza-i Celâl’le de kullanıldığı söylenen, ör. [مُن اللّهِ لِأَفْعَلَن.] “*Allâh’a yemîn ederim ki, yapacağım*”; ancak şâz olduğu belirtilen özel bir kelimedir.³

[مُن] kelimesinin harf-i cer olduğunu söyleyenler olduğu gibi, isim olduğunu söyleyenler de olmuştur.⁴ Ör. Mâlekî bu kelimenin harf-i cer özelliği taşıması ve birçok türevi bulunan [أَيُّمُن] kelimesinden türetilmiş olması ihtimâlden, isim olduğu görüşündedir. Mâlekî ayrıca [مُن] kelimesinde ki sâkin nun’un [رَب] kelimesindeki ra harfiyle [مُن رَّبِّي] ve [مُن رَّبِّي] şeklinde “*idgâm*” veya “*izhâr*” edilebileceğini de belirtir.⁵

¹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/202-203. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 538, 540-541. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/118. Es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, 4/238-241. Ebu'l-İrfân Muhammed b. 'Alî es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, thk. Tâhâ 'Abdurraûf Sa'ad, (Kâhire: el-Mektebetu't-Tevfikîyye, t.y.), 2/306.

² İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/204. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 538-539. Es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, 4/239.

³ İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâid*, 144. İbn Mâlik, *Sebku'l-Manzûm*, 142. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 321.

⁴ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 391. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 538-539.

⁵ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 391-392.

İbn Mâlik ise [رَبّ] kelimesiyle “kasem” anlamında kullanılan [مُن] kelimesinin, harf olduğunu ve [أَيْمُنُ] kelimesinden gelmediğini,¹ Lafza-i Celâl ile kullanılan [مُن], [مِن] ve [مَنْ] kelimelerinin ise isim olduğunu ve [أَيْمُنُ] kelimesinden geldiğini belirtir.² İbn Mâlik ayrıca [مُن] kelimesinde ki mim’in [مِن] şeklinde kesra alabileceğini ve nun’unun hazfedilerek [م] şeklini alabileceğini de beyân eder.³

2.2.3.4. [م] Harfi

[م] kelimesi, “kasem” anlamında kullanılan özel bir kelimedir, ör. [مُ اللّٰه] “*Allâh’a yemîn olsun ki*”. Bu kelimenin harf-i cer olduğunu söyleyenler kasem [و]’ı yerine geldiğini, isim olduğunu söyleyenler de aslının [أَيْمُنُ] kelimesi olup mim harfi hâriç diğer harflerin hazfedilmesi sonucu oluştuğunu belirtirler.⁴ Zemahşerî ise bu kelimenin [مُن] kelimesindeki nun’un hazfedilmesi sonucu oluştuğunu beyân eder.⁵ Ancak İbn Mâlik ve Suyûtî [م] kelimesinin müstakil bir harf olduğu; yâni kasem [و]’ı yerine gelmediği ve aslının [مُن] veya [أَيْمُنُ] olmadığı görüşündelerdir.⁶ İbn Mâlik ayrıca bu kelimenin [م], [م] ve [م] şeklinde üç farklı harekeyle gelebileceğini belirtir.⁷

Murâdî’nin, [م] kelimesinin [أَيْمُنُ] kelimesinden geldiği görüşünün, İbn Mâlik’in seçimi olduğunu ifâde etmesi ise;⁸ yukarıda da beyân edildiği şekliyle İbn Mâlik’in [رَبّ] kelimesine izâfe edilen [مُن] ile [اللّٰه] kelimesine izâfe edilenden [مُن] kelimelerini birbirinden farklı görmesi temeline dayanıyor olabilir.

¹ İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâid*, 144. Es-Suyûtî, *Hem ‘u'l-Hevâmî*, 4/239.

² Ayrıca (bkz.) El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 322.

³ İbn Mâlik, *Sebku'l-Manzûm*, 142.

⁴ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 139.

⁵ El-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 344.

⁶ İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâid*, 151. Es-Suyûtî, *Hem ‘u'l-Hevâmî*, 4/241.

⁷ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/203.

⁸ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 139. El-Murâdî, *Tevdîhu'l-Mekâsıdı ve'l-Mesâlik*, 2/740.

2.2.3.5. [بئە] Harfi

[بئە] kelimesi birçok farklı anlam ve özellikte kullanılmıştır. Bunlar: [دَع] “bırak” anlamında emir fiili yerine geçen “ism-i fiil”, ör. [بئە زِيدًا.] “Zeyd’i bırak.” [تَرَكَ] “bırakmak (gerek)” anlamında emir fiili yerine kullanılan “masdar”, ör. [بئە زِيد.] “Zeyd’i bırakman (gerek)”, yâni: “Zeyd’i bırak”. Kutrub’e göre [كيف؟] “nasıl?” anlamında “istifhâm” edâtı, ör. [بئە زِيدُ؟] “Zeyd nasıl?”. Bazı Kûfilere göre [غير] “hâriç” anlamında “istisnâ” edâtıdır, ör. [أكرمْتُ النَّاسَ بئە زِيد.] “Zeyd hâriç insanlara ikramda bulundum.”¹

Kûfi ve Bağdâdî’ler bu kelimeye istisnâ’nın bir türü saydıkları bir anlam daha yüklemişlerdir, o da [لا سيما] “özellikle de” anlamıdır, ör. [أكرمْتُ النَّاسَ بئە زِيدًا.] “İnsanlara ikramda bulundum, özellikle de Zeyd’e”, diğer bir ifâdeyle: “Zeyd’e, insanlara (yapmış olduğum) ikramdan daha fazla ikramda bulundum.” Basrîler ise bu anlamı kabul etmemişlerdir.²

Tüm bu zikredilen anlam ve özellikler [بئە] kelimesinin harf değil, isim olduğunu göstermektedir. Ancak yine de Ahfeş bu kelimenin harf-i cer olduğunu iddia eder. Murâdî de, Ahfeş’in bu görüşünden dolayı [بئە] kelimesini *Hurûfî'l-Me’ânî* kitabında zikrettiğini ifâde eder.³

Son olarak, [بئە] kelimesinin “masdar” gelmesi hâlinde, aslî sîgası dışında iki sîgası daha bulunmaktadır: İlki ilk iki harfinin “kalb” edildiği [بئَل], diğeri ise son örnekteki he harfinin fetha aldığı [بئَل] sîgalarıdır.⁴

2.2.3.6. [مَع] Harfi

[مَع] kelimesinin ikinci harfi fetha da alabilir [مَع] sâkin de gelebilir [مَع]. Sâkin gelmesi *Rabî’a* ve *Ganem* kabîlelerinin lehçesidir, ör. [زِيدٌ مَعَ عمرو.] “Zeyd ‘Amr’la beraber”. Bu lehçelere göre [مَع] kelimesinden sonra sâkin bir harf gelirse iki sâkinin

¹ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 424-426. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/133-134. Es-Suyûtî, *Hem ‘u'l-Hevâmî*, 3/296-297.

² El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 425. Es-Suyûtî, *Hem ‘u'l-Hevâmî*, 3/296-297.

³ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 426. Es-Suyûtî, *Hem ‘u'l-Hevâmî*, 3/298.

⁴ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 424.

birleşmesinden kurtulmak için [ع] harfi kesrayle harekelendirilir, ör. [زَيْدٌ مَعَ الْقَوْمِ].
“Zeyd toplulukla beraber”.¹

[مَعَ] kelimesinin isim olduğunda ihtilâf bulunmamaktadır. Çünkü tenvin alabilir, ör. [ذَهَبَ مِنْ مَعَهُ] “Beraber gittik” ve öncesinde harf-i cer bulunabilir, ör. [ذَهَبْنَا مَعًا] “Yanından ayrıldı”. [مَعَ] kelimesinin [ع] harfî sâkin geldiğinde ise harf veya isim olduğunda ihtilâf bulunmaktadır. Doğru olan Sîbeveyh’in sözünden de anlaşıldığı üzere isim hâlinin bâkî olduğudur. İbnu’n-Nehhâs ise harf olduğunda ittifâk bulunduğunu söyler. Bu durumda [مَعَ] kelimesi harf-i cer olur. Ancak İbnu’n-Nehhâs’ın bu görüşü garipsenmiş, reddedilmiş ve [مَعَ] kelimesinin isim olduğu vurgulanmıştır.²

2.2.3.7. [لَات] Harfi

[لَا ت] kelimesi, aslı [لا] olan ve sonuna [ت] eklenmiş [نفي] “olumsuzluk” bildiren bir harftir. Bu kelimenin aslı hakkında başka görüşler de aktarılmıştır ancak cumhûrun görüşü bu şekildedir.³

[لَا ت] kelimesinin amel edip etmediğinde veya ne tür kelimelerde amel ettiği ve nasıl amel ettiğinde ihtilâf bulunmaktadır. Ferrâ’ [لَا ت] kelimesinin harf-i cer olarak gelebileceğini ve sadece zaman bildiren isimleri cer edeceğini zikreder. Ferrâ’ bu görüşünü bazı Araplara dayandırır. Dolayısıyla { وَ لَا ت جِبِين مَنَاصِي } (Sâd, 38/3) “Ama artık kurtuluş zamanı değildi.” âyetinde ki [جِبِين] kelimesinin mecrûr okunuşunu Ferrâ’ bu nedene bağlar. Ancak diğer âlimler buradaki cer nedeninin gizli bir harf-i cere ya da başka bir nedene bağlı olduğunu zikrederler.⁴

¹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/241. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 305. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/365. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 3/227.

² İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/241-242. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 306. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/365. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 3/227.

³ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 485-487. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/281-282. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 2/121-122.

⁴ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 488-491. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/282-283. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 2/124.

görüşünün daha doğru olduğunu söyler. Çünkü cer ameli, cer eden harfin yerine gelerek kazanılamaz. Bu durumda [أ] ve [هـ] harfleri harf-i cerlerden sayılmazlar.¹

2.2.4.2. [و] Harfi

[و] harfi hazfedilmesi hâlinde cer amelini devam ettiren harflerdendir. [و]’nin [و] ve [ف]’den sonra sık, [ب]’den sonra az, bu üç harften biri olmadan daha da az hazfedildiği görülür.²

Muberrid, [و]’nin [و]’den sonra hazfedilmesi hâlinde cer eden harfin [و] değil [و] olduğunu belirtir.³ Murâdî, İbn Hişâm ve Suyûtî, Muberrid’in yanı sıra Kûfîlerin de bu görüşte olduklarını bildirirler.⁴ Ancak İbn Mâlik, Murâdî ve İbn Hişâm bu görüşün doğru olmadığını ve cer eden harfin hazfedilmiş [و] olduğunu belirtirler.⁵

2.2.4.3. [ف] Harfi

Murâdî, [و]’nin [ف]’den sonra hazfedilmesi hâlinde, [ف]’nin [و]’nin yerine geçtiğini ve harf-i cer olduğunu söyleyenlerin bulunduğunu söyler. İbn Hişâm ise bu görüşü Muberrid’e isnâd eder. Ancak her ikisi de “cârî” olanın [ف] değil takdîr edilen [و] olduğunu vurgular.⁶

¹ İbn ‘Uşfûr, *el-Mukarrib*, 1/193. İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/200-201. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 33-34. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi'*, 4/234-235.

² Örnekler için (bkz.) İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/187-189.

³ El-Muberrid, *el-Muktedab*, 2/346-347.

⁴ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 154. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/416. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi'*, 4/222.

⁵ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/189. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 154. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/416-417.

⁶ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 75. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/183. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi'*, 4/223.

2.2.4.4. [بَل] Harfi

Murâdî ve İbn Hişâm, [زُب]’nin [بل]’den sonra hazfedilmesi hâlinde, [بل]’nin harf-i cer olduğunu söyleyenlerin bulunduğunu ve söylediklerinin yanlış olduğunu ve yanlışlığa düştüklerini ifâde ederler.¹

İbn Mâlik ve İbn ‘Ufûr ise [ف]’den ve [بل]’den sonra hazfedilmiş [زُب]’nin “cârr” olduğunda ihtilâf bulunmadığını söylerler.²

2.3. Harf-i Cerlerin Zâid Olması

Harf-i cerin zâid olması demek; harf-i cer olsun veya olmasın, kelâmda anlam bakımından değişiklik olmaması demektir. Harf-i cerin zâid olmasında üç ihtimâl bulunmaktadır. Bunlar; zâid olması mümkün olmayan, zâid olması zorunlu olan ve zâid olması muhtemel olandır.³

Harf-i cerin ve ism-i mecrûrun öncesindeki fiil veya fiilimsi yapılarla mutlaka ilişkisi bulunması gerekir; çünkü kendisinden önce gelen âmilden etkilenecek mâ’mûl konumundadırlar. Ancak bu ilişkinin varlığı harf-i cerin aslî olması durumunda kesinlilik kazanır. Zâid olması durumunda ise üç farklı görüş bulunur. Bu görüşler ilişkinin devam ettiği, ilişkinin devam etmediği ve bazı hallerde ilişkinin devam ettiği şeklindedir.⁴

Bu görüşler arasında doğru olan son görüştür. Çünkü zâid olan harf, zarûrî olmadığından hazfedilmesi câizdir. Hazfedilebilen harfin de ilişkilendirilmesi zorunlu değildir. Ancak cümle yapısı ilişkilendirilmesine olanak tanıyorsa, ör. [ما جاء من أحد.] “Hiç kimse gelmedi?” ilişkilendirilir. Nedeni ise zâid harf nasilki âmîl olma özelliğini aslî harfe benzetilerek aldıysa, bu özelliği de bu benzerlikten ötürü

¹ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 237. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/130.

² İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/189. Ayrıca (bkz.) El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 76, 237. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi'*, 4/223.

³ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebâni*, 220.

⁴ A.g.e., 229.

alabilir. Bu durumda zâid harf-i cerler aslî harf-i cerlere bazen âmil ve ilişkili olma açılarından, bazen de sadece âmil olma açısından benzetilmiş olurlar.¹

2.4. Harf-i Cerlerin Hazfedilmesi

Harf-i cerlerin hazfedilmesiyle cer amelinin devam edip ismin sonuna cer alâmetinin gelmesi, normal şartlarda karşılaşılabilecek bir durum değildir. Ancak hazfedilen harf-i cerlerin amelinin devam ettiği ve bunun açıkça görüldüğü birçok örnek bulunmaktadır. Suyûtî bu örnekleri ya zarûrete, ya nâdir olmaya, ya belli kelimelerden sonra hazfedilmeye, ya da bazı özel durumlara bağlamaktadır.

Zarûrete örnek olarak şâirin şu sözü gösterilebilir:²

إِذَا قِيلَ: أَيُّ النَّاسِ شَرُّ قَبِيلَةٍ؟ أَشَارَتْ كَلِيبٍ بِالْأَكْفِ الْأَصَابِعِ

“Eğer dense ki: İnsan(topluluk)ların(in) hangisi en şerli kabiledir? Elin parmakları Kuleyb’e işâret eder.”

Burada ki [كَلِيبٍ] kelimesinin mecrûr gelmesi hazfedilmiş [إِلَى] ile gerçekleşmiştir. Yâni cümlenin aslı [أَشَارَتْ إِلَى كَلِيبٍ] iken, şiirin ortaya çıkardığı zarûret, [إِلَى]’nin hazfedilmesine ve amelinin devam etmesine neden olmuştur. Amelin devam etmesi [إِلَى]’nin cümleye kattığı anlamın devam ettiğini göstermesi içindir. Bu durum, şiir zarûretinin bir sonucu olduğundan kendisine kıyâs edilmesi uygun görülmemiş ve kural hâlini almamıştır.³

Nâdiren bu şekilde kullanılmasına örnek ise İbn Mâlik ve Suyûtî’nin ifâdesiyle *Buhârî*’de geçtiği söylenen Peygamber Efendimizin (s.a.v.) şu sözüdür:

{صَلَاةُ الرَّجُلِ فِي جَمَاعَةٍ تُضَعَّفُ عَلَى صَلَاتِهِ فِي بَيْتِهِ وَسُوقِهِ خَمْسٌ وَعِشْرِينَ ضِعْفًا.}

“Kişinin cemaatle kıldığı namaz, evinde ve işinde kıldığı namaza (göre) yirmi beş kat arttırılır.”⁴ Burada ki [خَمْسٍ] kelimesinin mecrûr gelmesi hazfedilmiş [ـِ] ile

¹ A.g.e. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 36. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, 1/206-207. Es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi*, 4/199-200.

² El-'Aynî, *el-Mekâsıdu'n-Nahviyye*, 3/1282-1283.

³ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/193. Es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi*, 4/221.

⁴ Buhârî'nin (ö. 256/870), [الجماعة والإمامة] kitabı [فضل صلاة الجماعة] bâbında ki rivâyeti şu şekildedir: {صَلَاةُ الرَّجُلِ فِي الْجَمَاعَةِ تُضَعَّفُ عَلَى صَلَاتِهِ فِي بَيْتِهِ وَفِي سُوقِهِ خَمْسَةً وَعِشْرِينَ ضِعْفًا.} (bkz.)

gerçekleşmiştir. [ب] harfinin hazfedilip amelinin devam etmesi şiir kapsamında gerçekleşmediğinden, burada dilsel bir zarûretin varlığından söz edilemez.¹

Aynı şekilde Arapların [كَيْفَ أَصْبَحْتَ؟] “*Nasıl oldun?*” sorusuna karşılık harf-i cerin hazfedilerek cer amelinin devam edeceği şekilde [حَيْرٍ] “*İyi.*” denmesi nâdiren karşılaşılan bir durumdur. Ancak nâdiren karşılaşılan bu tür kullanımlar şâz olduğu için semâ’îdir ve diğer kullanımların kendilerine kıyâs edilmeleri uygun değildir.²

Belli kelimelerden sonra harf-i cerlerin hazfedilmesi ise, [و], [ف], [بَل], [تَمَّ], [كَم] ve [كَأَيِّن] kelimelerinden sonra hazfedilmesiyle ilgilidir.

[و], [ف], [بَل] ve [تَمَّ] harflerinden sonra hazfedilen harf-i cer [رُبَّ]’dir. [رُبَّ]’nin [و]’den sonra hazfedilmesi sık karşılaşılan bir durumdur. Öyleki Arap edebiyatı buna dâir örneklerle dolup taşıdığından Ebû Hayyân bu duruma örnek verilmesini bile gereksiz bulur.³ [ف] ve [بَل]’den sonra hazfedilmesi ise az görülür. Ancak İbn Malik [رُبَّ]’in [ف]’den sonra çokça hazfedildiği görüşündedir.⁴ Bu görüşe Murâdî itiraz ederek, [بَل]’e göre daha sık hazfedilir yorumunda bulunur.⁵ Suyûtî ise [و], [ف] ve [بَل] harflerine ek olarak [رُبَّ]’nin [تَمَّ]’den sonra da hazfedilerek amelinin devam ettiğini

Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İsmâ‘îl b. İbrâhîm el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafâ Dîb el-Bugâ, 5. bs. (Dimeşk-Beyrût: Dâru'bni Kesîr ve Dimeşk-Beyrût: El-Yemâme, 1993), 1/232, (Hadis no: 620).

Bu rivâyette [خَمْسَةً] kelimesi mansûb ve müennes gelmiştir, bu durumda bu hadisin hazfedilen harf-i cerlerin amelinin devam etmesine örnek gösterilmesi doğru değildir. Hadisin bazı rivâyetlerinde de [خَمْسًا] müzekker olarak zikredilmiştir, bu durumda [ضِعْفًا] kelimesinin [الدرجة] veya [الصلاة] olarak te’vil edilmesi gerekmektedir. (bkz.) Ebû'l-Fadl Ahmed b. ‘Alî b. Hacer el-‘Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Şu‘ayb el-Arnâvût ve ‘Adil Murşid, 1. bs. (Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-‘Âlemiyye, 2013) 3/124.

¹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/193. Es-Suyûtî, *Hem ‘u'l-Hevâmî*, 4/221.

² A.g.e., 3/192. A.g.e., 4/221.

³ Es-Suyûtî, *Hem ‘u'l-Hevâmî*, 4/222.

⁴ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/186.

⁵ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 455.

belirtir.¹ Bu harflerin hiç biri olmadan [رُبّ]'nin direk hazfedilip amelinin devam ettiği örnekler de bulunmaktadır.²

Örnek olması açısından [رُبّ]'nin [و]'dan sonra hazfedilip isminin mecrûr gelmesine değinilecek olursa, şâir der ki:³

وليل كموج البحر أرخى سدوله
عليّ بأنواعِ الهوم ليبتلي

“Nice geceler var ki, türlü kederlerle beni sınamak için deniz dalgaları misâli (karanlık) perdelerini üzerime salmıştır.”

Burada ki [ليل] kelimesinin mecrûr gelmesi, [وَرُبَّ لَيْلٍ] cümlesinde olduğu gibi [و]'den sonra gelen hazfedilmiş [رُبّ] ile gerçekleşmiştir. Bazılarına göre burada ki [و] ve benzer örneklerde ki [ف] ve [ب] harfleri [رُبّ]'nin hazfedilmesiyle yerine geçip, cer etme özelliği kazanmıştır. Ancak cumhûr cer eden harfin bu harfler değil, hazfedilmiş [رُبّ] olduğu görüşündedir.⁴

[رُبّ]'nin yukarıda zikredilmiş diğer harflerden sonra hazfedilmesine örnekler ise aşağıda zikredilmiştir. [رُبّ]'nin [ف]'den sonra hazfedilmesine örnek şâirin şu sözüdür:⁵

فإلهيئها عن ذي تَمَائِمٍ مُخَوَّلٍ
فمِثْلِكَ خُبْلَى قَدْ طَرَقَتْ وَمُرْضِعٍ

“Senin gibi nice gebe ve (çocuk) emziren kadın var ki, gece uğradığımda (bana olan hayranlığından bir yaşına kadarki) bebeğiyle ilgilenmesinden alı koyduğum.”

[رُبّ]'nin [ب]'den sonra hazfedilmesine örnek şâirin şu sözüdür:⁶

بل بِلْدٍ مِلاءُ الفِجَاجِ قَنَمُهُ
لا يُشْتَرَى كَنَائُهُ وَجَهْرُهُ

“Nice belde var ki, yolları tozla doludur. Ne keteni alınır ne de halısı.”

¹ Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi'*, 4/223.

² İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/189. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 454-455. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi'*, 4/223.

³ El-'Aynî, *el-Mekâsıdu'n-Nahviyye*, 3/1268-1269.

⁴ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/189. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi'*, 4/222-223. Ayrıca (bkz.) “Hazfedilmiş Harf-i Cerlerin Yerine Gelen Harfler”, [و], [ف] ve [ب] harfleri, 50.

⁵ Es-Suyûtî, *Şerhu Şevâhidi'l-Mugnî*, 1/402.

⁶ El-'Aynî, *el-Mekâsıdu'n-Nahviyye*, 3/1266.

[كم] ve [كأين] kelimelerinden sonra hazfedilen harf-i cer ise [من] harfidir. [من]'in bu kelimelerden sonra hazfedilmesi sonrasındaki temyîz'in nasıl mecrûr olduğuyula alakalıdır. Bu durumu tespit edilebilmek için öncelikle bu kelimelerin isim olup olmadığına, farklı kullanımları bulunup bulunmadığına bakmak gerekir.

[كم]'in [زب] gibi harf olduğunu, [زب]'deki [تقليل] “*azlık*” anlamına karşılık [تكثير] “*çokluk*” anlamına geldiğini söyleyenler olmuştur. Ancak [كم]'in isim olduğu; harf-i cer alabilmesi, kelimenin kendisine izâfe edilebilmesi ve zamîrin kendisine dönüş yapabilmesi sonucu, kesindir. [كأين] kelimesinin ise isim olduğunda ihtilâf yoktur, sadece basit isim mi yoksa mürekkebe isim mi olduğu hususunda ihtilâf bulunur.¹

[كم] isminin cümlede iki kullanım şekli vardır. Bunlar: Belli bir sayının belirtilmesi istendiğinde kullanılan soru [كم]'i ve bir şeyin çok olduğunu belirtmede kullanılan haber [كم]'idir. Yâni haber [كم]'i *çokluk* anlamına gelirken, soru [كم]'i *çokluk* veya *azlık* belirtmez, sadece *sayının belirlenmesi isteği* anlamına gelir. [كأين] ismi ise genel olarak haber anlamında kullanılır, ancak nâdiren soru anlamında kullanıldığı da olur.²

[كم] ister soru anlamında olsun ister haber, [مبهم] “*belirsiz*” bir kelimedir. Bu belirsizliğin giderilebilmesi için temyîz'e ihtiyaç duyulur. Dolayısıyla soru [كم]'inden sonra mansûb temyîz gelirken, ör. [كم رجلاً في الدار؟] “*Evde kaç adam var?*”, haber [كم]'inden sonra mecrûr temyîz gelmektedir, ör. [كم رجل في الدار!] “*Evde ne kadar da adam var!*”.³ Ancak aslolan bu temyîz'lerin mansûb olmasıdır. Bu açıdan haber [كم]'i ile temyîz'i arasında fâsıl bulunursa temyîz mansûb kalmaya devam edecektir, ör. [كم في الدار رجلاً!] “*Evde ne kadar da adam var!*”. Hatta bazı lehçelere göre fâsıl bulunmasa da haber [كم]'inin temyîz'i mansûb gelmelidir.⁴

Mansûb olması gereken temyîz'in mecrûr olma nedeninde ise ihtilâf bulunur. Cumhûra göre neden, ismin isme izâfe edilmesi iken, Kûfilere göre hazfedilmiş [من]'in takdir edilmesidir.⁵ Dolayısıyla haber [كم]'i ile temyîz'i arasına fâsıl girmesi

¹ Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/386, 388.

² A.g.e., 4/386, 388-389.

³ A.g.e., 4/78, 80.

⁴ A.g.e., 4/82.

⁵ A.g.e., 4/81.

durumunda mansûb olması gereken temyîz, Kûfilere göre mecrûr kalmaya devam edecektir. Çünkü araya giren fâsıl izâfete engel olurken, hazfedilmiş [من]'in takdîr edilmesine engel olmayacaktır. Ör. şâir der ki:¹

كم بجودٍ مُّتَرَفٍ نال الغلا وكريمٍ بُخْلُهُ قد وضعه

“Nice çirkef (kimse) var ki, (anlık) cömertliğiyle yüksek (makamlara) erişti. Ve nice cömert (kimse) var ki, (anlık) cimriliği onu alçalttı.”

Burada ki haber [كم]'i temyîz'inin mecrûr gelmesi Kûfilere göre hazfedilmiş [من] ile gerçekleşir. Dolayısıyla [كم بجودٍ من مُّتَرَفٍ] şeklinde [من]'in takdîr edilmesi sonucu temyîz mecrûr gelmiştir. Cumhûr ise buradaki temyîz'in mecrûr olmasını zarûrete bağlamaktadır.²

Soru [كم]'i temyîz'inin mecrûr gelmesinde ise üç farklı görüş bulunur. İlki mecrûr gelemeyeceği, ikincisi takdîr edilmiş [من] ile mecrûr geleceği, üçüncüsü [كم]'in harf-i cer alması şartına bağlı olarak takdîr edilmiş [من] ile mecrûr gelmesidir. Son görüş aralarında el-Halîl, Sîbeveyh ve Ferrâ'ın olduğu cumhûrun görüşüdür.³

Soru [كم]'i temyîz'inin cumhûra göre mecrûr gelmesine ör. [بكم ليرة اشتريت هذا؟] “*Bunu kaç liraya aldın?*” cümlesidir. [كم]'e burada hazfedilmiş [من] harfine karşılık [بـ] harf-i ceri girmiştir ve takdîri şu şekilde [بكم من ليرة] olur. Dolayısıyla cümlede kolaylık olması ve harf-i cerlerin peşpeşe gelmesinin engellenmesi için [من] harfi hazfedilmiştir.⁴ Bu durumda soru [كم]'i temyîz'inin burada mecrûr gelmesi cumhûra göre de takdîr edilen bu [من] ile gerçekleşmiştir.

Genellikle haber anlamında bir şeyin çok olduğunu belirtmede kullanılan [كأين] isminin temyîz'i genelde zâhir [من] ile mecrûr olur. Ör. âyet-i kerimede Allâhu Teâlâ şöyle buyurur: ﴿وَكَأَيْنٍ مِنْ قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ أَمْرِ رَبِّهَا وَرُسُلِهِ﴾ (Talâk, 65/8) “*Nice şehirler var ki (halkı), Rablerinin ve O'nun peygamberlerinin emrine karşı gelmiştir/azmışlardır.*”

¹ El-'Aynî, *el-Mekâsıdu'n-Nahviyye*, 4/2000.

² Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/82.

³ A.g.e., 4/79.

⁴ Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/79. İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/79-80 (dipnot). El-Galâyînî, *Câmi 'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, 3/194.

Bu âyetteki temyîz zâhir [من] ile mecrûr olmuştur. Ebû Hayyân, Sîbeveyh'in sözünden bu [من]'in vurgulama anlamında zâid harf olduğu anlamını çıkarır.¹

Buradaki [من] hazfedilecek olursa [كأين] isminin temyîz'i hem mansûb hem de mecrûr gelebilir. Cumhûra göre temyîz'in mecrûr gelmesi, hazfedilmiş [من]'in takdîr edilmesi sonucudur. Mecrûr olma nedenini izâfete bağlayanlarda olmuştur. Ancak [كأين] isminin [محكي] olması yâni “cümledeki konumu değişsede harf ve hareke değişikliğine uğramaması”,² ayrıca sonunda tenvîn bulunması izâfe edilmesine engel olduğundan bu görüş zayıf kabul edilir.³

Bazı özel durumlarda harf-i cerlerin hazfedilmesi ise; [رُبّ]'nin direk hazfedilmesi, kase m üslubunda Lafza-i Celâl'den önce kase m harfinin hazfedilmesi ve öncesindeki cümlede benzer harf-i cerin geçmesiyle hazfedilmesidir.

[رُبّ]'nin direk hazfedilip amelinin devam etmesine ör. şâirin şu sözüdür:⁴

رِسْمِ دَارٍ وَقَفْتُ فِي طَلِّهِ كِدْتُ أَقْضِي الْحَيَاةَ مِنْ جَلِّهِ

“Nice ev kalıntısı var ki, yıkıntıları içerisinde (dona) kaldım. Etkisinden neredeyse hayatımı (orada) geçirecektim.” Burada ki [رِسْمِ] kelimesinin mecrûr olması öncesindeki hazfedilmiş [رُبّ] ile gerçekleşmiştir.⁵

Lafza-i Celâl'den önce hazfedilmesine ör. [اللّٰهُ لِأَفْعَلْنَ] “Allâh'a andolsun ki, yapacağım” cümlesidir. Aslı [وَاللّٰهُ لِأَفْعَلْنَ] olan bu cümlede Lafza-i Celâl'in mecrûr gelmesi hazfedilmiş kase m [و]'nın takdîr edilmesi sonucudur.⁶

Harf-i cerin, öncesindeki cümlede geçmesiyle hazfedilmesi ise altı farklı biçimde görülebilir, bunlar:⁷

¹ Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi'*, 4/84.

² Ya'kûb, *Mevsû'atu 'Ulûmi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, 8/202.

³ Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi'*, 4/84-85.

⁴ El-'Aynî, *el-Mekâsıdu'n-Nahviyye*, 3/1269-1270.

⁵ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/189. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi'*, 4/223-224.

⁶ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/200. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi'*, 4/234. El-Galâyînî, *Câmi 'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, 3/194.

⁷ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/189-192. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi'*, 4/223-225. İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/79-81 (dipnot). El-Galâyînî, *Câmi 'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, 3/194-195.

1- Harf-i cer içeren soru cümlesinin cevap cümlesinde:

Ör. [مِمَّنْ أَخَذْتَ الْكِتَابَ؟] “*Kitabı kimden aldın?*” sorusuna karşılık, [خَالِدٍ] “*Halit’ten*” denmesi. Cevaptaki ismin mecrûr gelmesi, soruda geçen harf-i cerin cümlede [مِنْ خَالِدٍ] şeklinde takdîr edilmesiyledir.

2- Harf-i cer içeren cümleden sonra gelen soru cümlesinde:

Ör. [مَرَرْتُ بِعَلِيِّ] “*Ali’ye uğradım.*” cümlesine karşılık [أَعْلَى الْكَبِيرِ؟] “*Büyük Ali’ye mi?*” sorusu. Sorudaki ismin mecrûr gelmesi, önceki cümlede geçen harf-i cerin soruda [أَبْعَلِيِّ الْكَبِيرِ؟] şeklinde takdîr edilmesiyledir. Burada soru cümlesinin [أ] harfiyle başlaması gerekir.

3- Harf-i cer içeren cümlede ‘atıf sonrasında:

Ör. [لِخَالِدٍ دَارٌ، وَسَعِيدٍ بُسْتَانٌ.] “*Halit’in evi, Sait’in bostanı var*” cümlesi. Cümledeki ikinci ismin mecrûr gelmesi, ilk isimde geçen harf-i cerin ikinci isimde [وَلِسَعِيدٍ بُسْتَانٌ.] şeklinde takdîr edilmesiyledir. Burada ‘atıf harfiyle mecrûr ismin arasına [لَوْ] veya [لَا] girmesi hazfedilmiş harf-i cerin amelini etkilemeyecektir. Ör. [أَنْتِي بِدَابَّةٍ وَلَوْ حَمَارٍ.] “*Bana eşek bile olsa bir binek getir*” ve [مَا لِرَجُلٍ وَلَا امْرَأَةٍ حَاجَةٌ عِنْدِي.] “*Ne bir adamın ne de kadının bende hâceti bulunur.*” cümlelerinde görüldüğü gibi.

4- Harf-i cer içeren cümlede şartiyye [إِنْ]’i sonrasında:

Ör. [إِذْهَبْ بِمَنْ شِئْتَ. إِنْ خَالِدٍ وَإِنْ حَسَنِ.] “*Dilediğinle git. İster Halit’le, ister Hasan’la*” cümlesi. İkinci ismin mecrûr gelmesi, ilk isimde geçen harf-i cerin ikincide [وَإِنْ بِحَسَنِ.] şeklinde takdîr edilmesiyledir.

5- Harf-i cer içeren cümleden sonra gelen [هَلَّا] sonrasında:

Ör. [هَلَّا دِينَارًا!] “*Bir dirhem sadaka verdim.*” cümlesine karşılık [تَصَدَّقْتُ بِدِرْهَمٍ.] “*Bir dinar verseydin ya!*” cevabı. Cevaptaki ismin mecrûr gelmesi, önceki cümlede geçen harf-i cerin [هَلَّا تَصَدَّقْتُ بِدِينَارٍ.] şeklinde takdîr edilmesiyledir.

6- Şart cümlesinde bulunan cezâ [فَ]’si sonrasında:

Ör.: {مَنْ كَانَ عِنْدَهُ طَعَامٌ اثْنَيْنِ فَلْيُذْهِبْ بِثَلَاثٍ، وَإِنْ أَرْبَعَةً فِخَامِسٍ أَوْ سَادِسٍ.} “*Kimin iki kişilik yemeği varsa üçüncüsüne, dört kişilik yemeği varsa beşincine veya altıncısına gitsin.*”¹ hadisi. Cezâ harfî sonrası ismin mecrûr gelmesi, önceki cümlede geçen harf-i cerin [وَإِنْ أَرْبَعَةً فِخَامِسٍ] şeklinde takdîr edilmesiyledir.

¹ El-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 1/217, (Hadis no: 577).

Hazfedilen harf-i cerlerin amelinin devam ettiği, ancak alâmetinin zuhûr etmediği durumlar ise; harf-i cerlerin, masdar harfleri olan [أَنْ], [أَنَّ] ve [كَيْ]'den önce hazfedilmesi durumunda gerçekleşir. Bunlara örnekler şu şekildedir:¹

1- Harf-i cerin masdariyye [أَنْ]'i öncesi hazfedilmesi:

Ör. ﴿بَلْ عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ﴾ (Kaf, 50/2) “Hayır, onlar, aralarından bir uyarıcının gelmesine şaştlar” âyetinde masdariyye [أَنْ]'i öncesi hazfedilmiş [مِنْ] harf-i ceri bulunur ve takdîri [مِنْ أَنْ جَاءَهُمْ] şeklinde olur.

2- Harf-i cerin müekkide [أَنَّ]'si öncesi hazfedilmesi:

Ör. ﴿شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ﴾ (Âl-i ‘İmrân, 3/18) “Allâh, ondan başka ilâh olmadığına şâhitlik etti” âyetinde müekkide [أَنَّ]'si öncesi hazfedilmiş [بِ] harf-i ceri bulunur ve takdîri [بِأَنَّهُ] şeklinde olur.

3- Harf-i cerin masdariyye [كَيْ]'i öncesi hazfedilmesi:

Ör. ﴿فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا﴾ (Kasas, 28/13) “Biz, anasının gözü aydın olsun diye onu anasına geri döndürdük” âyetinde masdariyye [كَيْ]'i öncesi hazfedilmiş [لِ] harf-i ceri bulunur ve takdîri [لِكَيْ تَقَرَّ] şeklinde olur.

Buradaki örneklerde [أَنْ], [أَنَّ] ve [كَيْ]'den sonra gelen kelimelerde cer alâmeti zuhûr etmemektedir. Çünkü bu kelimeler, öncesindeki masdar harflerinin sırası olduğundan masdar müevvel şeklini almıştır. Ancak müevvel masdarların sarîha çevrilmesi ve hazfedilmiş harf-i cerlerin takdîr edilmesi durumunda, cer konumunda olacakları için cer alâmetleri açıkça görülecektir. Örneğin ilk âyetin sarîh masdar hâlinin takdîri [بَلْ عَجِبُوا مِنْ مَجِيئِ مُنْذِرٍ مِنْهُمْ] şeklinde olur.

Ancak [بَلْ عَجِبُوا مَجِيئِ مُنْذِرٍ مِنْهُمْ] şeklinde olduğu gibi sarîh masdar takdîr edildikten sonra harf-i cer mahzûf kalmaya devam ederse; cer âmili hazfedildiğinden cer özelliği kaybolacak ve fiil mef’ûlüne direk bağlanabileceğinden ismin nasb konumunda bulunması gerekecektir. Bu işleme nahiv kaynaklarında [الحذف والإيصال] “hazfetme ve bağlama” adı verilir. Bu durumda harf-i cerin mecrûru fiile doğrudan bağlanarak mef’ûle benzediği için nasb konumunda olacaktır. Bu duruma da

¹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/79-81 (dipnot). El-Galâyînî, *Câmi 'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, 3/194-195.

kaynaklarda [في موضع نصب بنزع الخافض] “*Cer âmilinin kaldırılmasıyla nasb konumundadır*” denir.¹

Bu durumun örnekleri arasında ﴿أَلَا إِنَّ تَمُودَ كَفَرُوا رَبَّهُمْ﴾ (Hûd, 11/68) “*Biliniz ki Semûd kavmi Rablerini inkâr ettiler.*” ve ﴿وَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِمِيقَاتِنَا﴾ (A‘râf, 7/155) “*Mûsâ, kavminden, belirlediğimiz yere gitmek için yetmiş adam seçti..*” âyetleri zikredilir. Birinci âyette [بِ] harfi [رَبَّهُمْ] kelimesinden önce [بِ] şeklinde, ikinci âyette de [مِنْ] harfi [قَوْمَهُ] kelimesinden önce [مِنْ قَوْمَهُ] şeklinde takdîr edilebilmektedir. Her iki âyette de isimler, harf-i cerlerin hazfedilmesiyle mansûb gelmiştir.²

Harf-i cerlerin bu biçimde hazfedilmesi cumhûra göre semâ‘îdir, yâni kurala bağlı olmadığından benzerlerine kıyâs edilmemelidir.³ Harf-i cerlerin kıyâsen, yâni kurallı hazfedilebilenleri ise yukarıda değinilen *belli kelimelerden sonra harf-i cerlerin hazfedilmesi* ile bazı özel durumlarda *harf-i cerlerin hazfedilmesi* örneklerinde ayrıntılı bir biçimde zikredilmiştir.

Harf-i cerlerin mecrûruyla birlikte hazfedilmesi ise cümlede birlikte hazfedildiklerini belirleyen bir karînenin bulunması ve cümle anlamının karışmaması veya bozulmaması şartına bağlı olarak câizdir. Ör. ﴿وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا﴾ (Bakara, 2/48) “*Hiç kimsenin başkasına fayda veremeyeceği günden sakınınız.*” âyetinde [لَا تَجْزِي] ifâdesinden sonra [فِيهِ] ifâdesi hazfedilmiştir. Ör. ﴿وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ﴾ (Ankebût, 29/45) “*Allâh’ı anmak elbette en büyük ibadettir.*” âyetinde de [أَكْبَرُ] kelimesinden sonra [مِنْ كُلِّ شَيْءٍ] “*her şeyden*” ifâdesi hazfedilmiştir.⁴

¹ El-Galâyînî, *Câmi ‘u’d-Durûsi’l-‘Arabiyye*, 3/195-196.

² A.g.e., 3/196.

³ A.g.e., 3/196.

⁴ Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, 2/536. Sayfa 1/399-400’a bak, kağıtla beraber.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HARF-İ CERLERİN SINIFLANDIRILMASI

Nahiv kaynaklarında harf-i cerlerin sınıflandırılması genelde bu harflerin sahip oldukları belli özellikleri vurgulamak ve kendi aralarındaki farklılıkları belirleyerek karışmalarını engellemek içindir. Dolayısıyla harf-i cerleri, bir tür benzerlik içinde buldukları kendileri dışındaki anlam harfleriyle karşılaştırma ihtiyacı pek duyulmamıştır.

Hâlbuki harflerin sınıflandırılmasındaki amaç, grup içerisindeki belli harflerin birbirinden ayırt edilmesiyle sınırlı kalmayıp, kendisiyle benzerlik taşıyan grup dışındaki harfleri de kapsamalıdır. Böylece harf-i cerlerin diğer anlam harfleriyle aralarındaki farklılıklar daha netleşmiş ve birbirlerine karışmaları engellenmiş olacaktır.

Arapça'da sık kullanılan ve cümle bağlamına birçok farklı anlam katan harf-i cerler birçok açıdan sınıflandırılabilirler. Bu sınıflandırmalarda harf-i cerin bulunduğu cümle dikkate alındığında, ör. [خَرَجَ مِنَ الْبَيْتِ.] cümlesi, cümlenin üç temel bileşenden oluştuğu görülecektir. Bunlar sırasıyla; harf-i cerin müte'allakı, harf-i cer ve ism-i mecrûr'dur.

Harf-i cerler bu bileşenler üzerinden sınıflandırılacak olursa, önem ve yakınlık sırasına göre harf itibariyle, mecrûru itibariyle ve müte'allakı itibariyle sınıflandırılabilirler. Ancak bu sınıflandırmaya daha geniş bir kapsam katmak ve harf-i cerleri kendilerine benzerlik gösteren diğer anlam harflerini de katarak sınıflandıracak olursak, iki farklı temel grupta sınıflandırabiliriz.

Bu temel grubun ilki, cümledeki üç temel bileşenin ana omurgasını oluşturan ve cümlenin kenar uçlarını birbirine bağlayan harf-i cerin müstakil yapısıdır. İkincisi ise cümlenin tamamlayıcı unsurları olan ve cümlenin içeriğine ve bağlamına birçok anlam yükleyen harf-i cerin mecrûru ve müte'allakına dair kullanım şekilleridir.

Buna göre harf-i cerler kendi müstakil yapıları itibariyle; içerdikleri harf sayısı açısından, binâ edildikleri hareketler açısından, harf olmalarının dışında isim veya fiil gelebilmeleri açısından, amel etmelerinin yanı sıra amel etmemeleri açısından, cer amelinin dışında nasb ve cezm edebilmeleri açısından ve cer amelinde ihtilâf bulunup bulunmaması açısından sınıflandırılmaları mümkündür.

Kullanım koşulları itibariyle harf-i cerler ise; isimlere girmeleri dışında fiillere girebilmeleri açısından, başında buldukları isimlerin zâhir veya muzmar olmaları açısından, zâhir gelen isimlerin sınırlı olup olmaması açısından ve harf-i cerlerin müte'allak isteyip istememeleri açısından sınıflandırılmaları mümkündür.

Son olarak bu sınıflandırmalarda, “*Harf-i Cerlerin Sayısı ve Ne Oldukları*” kısmında harf-i cer kapsamına alınmış olan toplam 18 harf ve “*Harf-i Cer Olarak Gelen Yapıların Tanıtımı*” kısmında yapılmış olan bu harflere dair tespitler dikkate alınacaktır. Diğer harf-i cer olarak geldiği söylenen yapılar ise, genel kabul görmediğinden bu sınıflandırmalara dâhil edilmeyeceklerdir.

Toplam 18 harf-i cer, harf sayısı ve alfabetik sıralamaya göre şöyledir: [ـَ], [ـِ], [ـِ], [ـِ], [ـِ], [ـِ], [ـِ], [ـِ], [ـِ], [ـِ], [ـِ], [ـِ], [ـِ], [ـِ], [ـِ], [ـِ], [ـِ].

3.1. Müstakil Yapıları İtibariyle Harf-i Cerler

Bu kısımda harf-i cerler kendi müstakil yapıları itibariyle; içerdikleri harf sayısı, binâ edildikleri hareketler, harf olmaları dışında isim veya fiil gelebilmeleri, amel etmeleri yanı sıra amel etmemeleri, cer ameli dışında nasb ve cezm edebilmeleri ve cer amelinde ihtilâf bulunup bulunmaması açısından sınıflandırılmaları yapılacaktır.

3.1.1. Aldıkları Şekiller İtibariyle

Aldıkları şekiller itibariyle harf-i cerler iki açıdan ele alınabilirler. İlki içerdikleri harf sayısı açısından, diğeri binâ edildikleri hareketler açısından.

İçerdikleri harf sayısı açısından harf-i cerler dört kısma ayrılırlar:¹

1- Bir harften oluşan harf-i cerler. Bunlar: [ـَ], [ـِ], [ـِ], [ـِ] ve [ـِ] harfleridir.

¹ Murâdî, harfleri genel olarak içerdikleri harf sayısına göre sınıflandıran âlimlerdendir. (bkz.) El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 29.

- 2- İki harften oluşan harf-i cerler. Bunlar: [عَنْ], [فِي], [كَيْ], [مُدْ] ve [مِنْ] harfleridir.
- 3- Üç harften oluşan harf-i cerler. Bunlar: [إِلَى], [خَلَا], [رُبَّ], [عَدَا], [عَلَى] ve [مُنْدًا] harfleridir.
- 4- Dört harften oluşan harf-i cerler. Bunlar: [حَاشَا] ve [حَتَّى] harfleridir.

Binâ edildikleri hareketler açısından da harf-i cerler dört kısma ayrılırlar:¹

- 1- Sükûn üzere mebnî olan harf-i cerler. Bunlar: [عَنْ], [فِي], [كَيْ], [مُدْ], [مِنْ], [إِلَى], [خَلَا], [عَدَا], [عَلَى], [حَاشَا] ve [حَتَّى] harfleridir.
- 2- Fetha üzere mebnî olan harf-i cerler Bunlar: [ثَّ], [كَّ], [وَّ] ve [رُبَّ] harfleridir.
- 3- Kesra üzere mebnî olan harf-i cerler. Bunlar: [بِ] ve [لِ] harfleridir.
- 4- Damme üzere mebnî olan harf-i cerler. Sadece [مُنْدًا] harfidir.

Bu sınıflandırmadan da anlaşılacağı üzere harfler aslında sükûn üzere mebnî olurlar. Dolayısıyla sükûn üzere mebnî olmayan harfler belli gerekçelerden ötürü harekeye ihtiyaç duyarlar. İbnu's-Serrâc bu durumu şöyle izâh eder: Tüm harflerin sükûn üzere mebnî olması gerekir. Hareke alanlar ise ya öncesi sükûn olduğu için, ya da tek harf gelmesi sonucu harekesiz başlanamayacağı için hareke almışlardır.²

Murâdî de tek harfî bulunan harflerin aslından sükûn üzere mebnî olmaları gerektiğini söyler, ancak -biraz daha ayrıntıya girerek- bu harflerin tek harfle zayıf kaldıkları için güçlendirilmeleri gerektiğini, direk kendileriyle başlanması ihtimâline karşın sükûn ile başlanılamayacağından harekeye ihtiyaç duyduklarını ve bu açıdan tek harfli harflerin aslında hareke üzere mebnî olmaları gerektiğini söyler ve aslı hareke üzere mebnî olmak olan bu harflerin, damme ve kesradan daha hafif olduğu için fetha üzere mebnî olmaları gerektiğini ekler.³

Dolayısıyla tüm sükûn üzere mebnî olmayan tekli harflerin, hareketlerin en hafifi olan fethayı alması bu asla dayanır. Buna [رُبَّ] gibi sondan önceki harfin sükûn olarak geldiği tekli olmayan harfleri de eklemek gerekir. Bu durumda sonuna sükûn veya fetha almayan yukarıdaki son üç harfin ayrıca gerekçeleri bulunması gerekir.

¹ İbnu's-Serrâc, harfleri genel olarak binâ edildikleri hareketler üzerinden sınıflandıran âlimlerdendir. (bkz.) İbnu's-Serrâc, *el-Usûlu fi'n-Nahv*, 2/206, 219.

² İbnu's-Serrâc, *el-Usûlu fi'n-Nahv*, 2/206.

³ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 181-182.

Zemahşerî [ـِ]’nin kesra almasını sürekli harf gelmesi ve cer ameline uygun olması gerekçelerine, [ـِ]’nin ise ibtidâ [ـِ]’siyle karışmaması gerekçesine dayandırmıştır.¹ Rummânî de [مُنْدُ]’nun damme almasını iki sâkinin buluşması sonucu² son harfin ilk harfin harekesine tâbî olmasına bağlamıştır.³

3.1.2. Geldikleri Yapılar İtibariyle

Geldikleri yapılar itibariyle harf olmalarının yanı sıra isim veya fiil gelebilmeleri açısından harf-i cerler üç kısma ayrılırlar:⁴

1- Sadece harf olarak kullanılan harf-i cerler. Bunlar: [ـِ], [ـِ], [ـِ], [ـِ], [فِي], [كَيْ], [مِنْ], [إِلَى], [رُبَّ] ve [حَتَّى] harfleridir.

2- Harf ve isim olarak kullanılan harf-i cerler. Bunlar: [ـِ], [عَنْ], [مُدُّ], [عَلَى] ve [مُنْدُ] harfleridir.

3- Harf ve fiil olarak kullanılan harf-i cerler. Bunlar: [خَلَا], [عَدَا] ve [حَاشَا] harfleridir.

[عَلَى]’nin harf ve isim olarak kullanılmasının yanı sıra, fiil olarak kullanıldığını söyleyenler olmuştur.¹ Bu durum dikkate alındığında sınıflandırmaya dördüncü bir kısım olarak “Harf, isim ve fiil olarak kullanılan harf-i cerler” eklenebilir.²

¹ Ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/106. İbn Ya‘îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 4/474. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dâni*, 182.

² Harflerin sükûn üzere mebnî olması gerektiğinden, [مُنْدُ]’nun son harfi aslında sâkin olmalıdır. Böylece [مُنْدُ]’nun ikinci ve üçüncü harflerindeki iki sükûn buluşmuş olur. Arapça’da kelimelerin telaffuzlarında zorluk ve kolaylık durumu dikkate alındığından, telaffuzunda zorluk bulunan [التقاء الساكنين] “sâkinlerin buluşması” gibi yerlerde sükûnların birinden kurtulmak için ilk sâkinin harekelendirilmesi veya hazfedilmesi tercih edilmektedir. Burada [مُنْدُ]’nun son harfi -kural gereği- harekelendirilmiş ve harekesinde ilk harfle olan hareke uyumuna dikkat edilmiştir.

³ Ebu'l-Hasan ‘Alî b. ‘Îsâ b. ‘Abdillâh er-Rummânî, *Ma ‘âni'l-Hurûf*, thk. ‘İrfân b. Selîm el-A‘şâ Hassûne ed-Dimeşkî, 1. bs. (Beyrût: el-Mektebetu'l-‘Asriyye, 2005), 119.

⁴ Ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 283. Es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 3/182. El-Galâyînî, *Câmi ‘u'd-Durûsi'l-‘Arabiyye*, 3/168.

Harf-i cerlerin ortak özellikleri sadece isimlere girmeleri ve girdikleri isimleri cer etmeleridir. Harf-i cer gelen yapıların bazen isim bazen fiil gelebilmeleri bu özelliklerden birini kaybetmeleri sonucudur. Yâni harf-i cerlerin fiile, cümleye veya harfe girmesi veya sonrasındaki isimlerin merfû', mansûb veya meczum olması, harf olarak gelme zorunluluğunu ortadan kaldırmaktadır.

Örneğin [مُدْ] ve [مُذْ] harf ve isim gelebilen müşterek lafızlardandır. Bunun nedeni bazen merfu' isimlere, ör. [ما رأيته مُذْ يَوْمَانِ.] “Onu iki gündür görmedim”; bazen fiil cümlesine, ör. [ما زال مُذْ عَقَدْتِ يَدَاهُ إِزَارَهُ...] “Daha peştamalını bağlayabileceği (çocukluktan kurtulduğu) andan bu yana...”, bazen de isim cümlesine girebilmeleridir, ör. [وما زلتُ أبغي المالَ مُذْ أَنَا يافِعٌ...] “Daha delikanlıyken mal heveslisiydim...”³

Birinci cümlede [مُدْ]'un ardındaki isim merfu' geldiğinden harf-i cer gelme olasılığı kalmamıştır. Burada [مُدْ] isim gelmiş ve râcih görüşe göre kendisi mübdeta sonrası haber olarak i'râb edilmiştir. İkinci ve üçüncü cümlelerde ise [مُدْ] isme değil fiil ve isim cümlelerine girmiştir. Buralarda da [مُدْ]'un harf-i cer gelme olasılığı kalmamış ve râcih görüşe göre zarf olarak i'râb edilmiştir.⁴

[كُ], [عُنْ] ve [عَلَى]'nın harf ve isim gelebilen müşterek lafızlar olması ise kendilerine harf-i cerlerin girebilmesindedir. Yâni bu harflerde bazen harf-i cerin harf-i cere girdiği görülmüş ve şart bozulduğundan isim gelme durumu belirmiştir.

¹ İbnu's-Serrâc, *el-Usûlu fi'n-Nahv*, 2/216. Er-Rummânî, *Ma'ânî'l-Hurûf*, 122. El-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, 140-141. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 475. Es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 3/183.

² Murâdî fiil olan [عَلَا]'nın harf olan [عَلَى] ile ilgisinin bulunmadığını ve sadece şekilsel bir benzerliğin olduğunu söylemiştir. (bkz.) El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 475.

³ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 501-504. İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/60-64.

⁴ A.g.e.

Ör. [يَضْحَكَنَّ عَنْ كَالْبَرْدِ الْمُنَهَمِّ...] “(Dudaklarının) ardındaki eriyen dolu tanesi gibi dişlerle gülerler...” cümlesinde [عَنْ]’den sonra [ك] “gibi, benzer” anlamında isim olarak gelmiştir.¹

[... مِنْ عَنِ يَمِينِي تَارَةً وَأَمَامِي...] “Bir sağ yanımdan bir ön tarafımdan (gelen oklara)...” cümlesinde de [مِنْ]’den sonra [عَنْ] “yan, yön” anlamında isim olarak gelmiştir.

[... غَدَّتْ مِنْ عَلَيْهِ بَعْدَ مَا تَمَّ ظَمُّهَا...] “(Bağırtlak kuşu) susuzluğu dayanılmaz hâle geldikten sonra (yavrularının) üzerlerinden gitti...” cümlesinde ise [مِنْ]’den sonra [عَلَى] “üzerinde” anlamında isim olarak gelmiştir.²

[خَلَا], [عَدَا] ve [حَاشَا]’nın harf ve fiil gelebilen müşterek lafızlar olması ise kendilerinden sonra mansûb ismin gelebilmesindedir. Ör. [قَامَ الْقَوْمَ خَلَا زَيْدًا / زَيْدًا.] “Zeyd hâriç herkes kaldı.” cümlesinde [زَيْدًا] mecrûr da gelebilir mansûb da. Mecrûr gelmesi hâlinde [خَلَا] ismini cer eden harf-i cer olur, mansûb gelmesi hâlinde ise mef’ûlunu nasb eden fiil olur. Burada bu üç kelime arasında fark yoktur, ancak [خَلَا] ve [عَدَا] sıklıkla fiil gelirken, [حَاشَا] sıklıkla isim gelir. [حَاشَا]’nın fiil gelmesine örnek olarak da [اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَلِمَنْ سَمِعَ حَاشَا الشَّيْطَانَ وَأَبَا الْإِصْبَعِ.] “Ey Allâhum, Şeytan ve Ebu’l-İsba’ hâriç beni ve tüm işitenleri affeyle.” sözü zikredilir.³

¹ Suyûtî, -özellikle şiirde- [ك]’in harf-i cerden sonra olmasa da sıklıkla isim gelebileceğini söyler. Ancak muhakkıklar bunun zarûret olduğunu belirtir. (bkz.) Es-Es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmî*, 4/197-198.

² El-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, 78-79, 243, 470-471. İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, 3/53-59.

³ A.g.e., 436, 461, 561-565. A.g.e., 3/285-288, 293.

3.1.3. Amelleri İtibariyle

Amelleri itibariyle harf-i cer gelen yapılar iki açıdan ele alınabilirler. İlki amel etmelerinin yanı sıra amel etmemeleri, diğeri cer ameli dışında nasb ve cezm edebilmeleridir.

Amel etmelerinin yanı sıra amel etmemeleri açısından harf-i cer gelen yapılar iki kısma ayrılırlar:¹

1- Sürekli âmil gelen harfler. Bunlar: [بـ], [عَنْ], [فِي], [كَيْ], [مُدًّا], [مِنْ], [إِلَى], [خَلَا], [رُبَّ], [عَدَا], [عَلَى], [مُنْدًا] ve [حَاشَا] harfleridir.

2- Bazen âmil bazen mühmel gelen harfler. Bunlar: [تَّ], [ك], [لـ], [و] ve [حَتَّى] harfleridir.

Âmil olmaları hâlinde cer amelinin yanı sıra nasb ve cezm edebilmeleri açısından ise bu harfler üç kısma ayrılırlar:²

1- Sadece cer ameli bulunan harfler. Bunlar: [بـ], [تَّ], [ك], [عَنْ], [فِي], [مُدًّا], [مِنْ], [إِلَى], [رُبَّ], [عَلَى], [مُنْدًا] ve Basrîlere göre [حَتَّى] harfleridir.

2- Cer ve nasb amelleri bulunan harfler. Bunlar: [و], [كَيْ], [خَلَا], [عَدَا], [حَاشَا] ve Kûflere göre [حَتَّى] harfleridir.

3- Cer ve cezm amelleri bulunan harfler. Sadece Basrîlere göre [لـ] harfidir.

¹ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 100. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dâni*, 36, 56, 78, 95, 153, 242, 250, 261, 304, 308, 385, 436, 438, 461, 470, 500, 542, 558.

² Enbârî ameli itibariyle bu harfleri sürekli cer etmesi gereken ve sürekli cer etmesi gerekmeyen harfler olarak sınıflandırır. Sürekli cer etmesi gerekli olanlar [بـ], [لـ], [فِي], [مِنْ], [إِلَى] ve [رُبَّ] harfleridir. Gerekli olmayanlar ise [تَّ], [ك], [و], [عَنْ], [مُدًّا], [خَلَا], [عَلَى], [مُنْدًا], [حَاشَا] ve [حَتَّى] harfleridir. (bkz.) El-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, 139.

Enbârî'nin sürekli cer etmesi gereken harfler arasında zikretmiş olduğu [لـ] harfi âmil ve mühmel gelebilen, cer amelinin yanı sıra ittifakla cezm etmesi, Kûflere göre ayrıca nasb etmesi mümkün olan harflerdendir. Dolayısıyla bu grup içinde yer alması doğru değildir. Diğer gruptaki harflere baktığımızda ise **ameli sadece cer olan** ancak isim veya harf gelebilen [عَنْ], [مِنْ], [عَلَى] ve [مِنْ] harflerinin yanı sıra, âmil ve mühmel gelebilen [تَّ], [ك] ve Basrîlere göre [حَتَّى] gibi harflere yer verilmesi dikkat çekicidir.

Kûfilere göre [-] harfi ise fiili hem cezm hem de nasb eden edatlardandır. Bu durum dikkate alındığında üçüncü kısım “Cer, cezm ve nasb amelleri bulunan harfler” olarak değiştirilmelidir.

Buradaki sınıflandırmada harflerin ayrıca isim veya fiil gelebilmelerine, âmil ve mühmel gelebilmelerine bakılmamış, sadece cer ameli dışında başka ameli bulunup bulunmadığına bakılmıştır.

Bu harflerin âmil olup olmadığı dikkate alındığında ise cer amelinin yanı sıra nasb ve cezm edebilmeleri açısından şöyle sınıflandırılırlar: (Bkz. Tablo 3.1.3.1)

- 1- Sürekli âmil gelen ve sadece cer ameli bulunan harfler. Bunlar: [بِ], [عَنْ], [فِي], [مُنْ], [مِنْ], [إِلَى], [رُبَّ], [عَلَى] ve [مُنْ] harfleridir.
- 2- Sürekli âmil gelen ve cer ve nasb amelleri bulunan harfler. Bunlar: [كَيْ], [خَلَا], [عَدَا] ve [خَاشَا] harfleridir.
- 3- Âmil ve mühmel gelebilen ve sadece cer ameli bulunan harfler. Bunlar: [تَ], [كَ], ve Basrîlere göre [حَنَّى] harfleridir.
- 4- Âmil ve mühmel gelebilen ve cer ve nasb amelleri bulunan harfler. Bunlar: [و] ve Kûfilere göre [حَنَّى] harfleridir.
- 5- Âmil ve mühmel gelebilen ve cer, cezm ve nasb amelleri bulunan harfler. Sadece [-] harfidir.¹

¹ Kûfilere göre bu harfin cer, cezm ve nasb amelleri bulunur. Basrîlere göreyse cer ve cezm amelleri bulunur.

cer alâmeti açıkça görülmeyen ve harf-i cer olduğunda ihtilâf bulunan [كِي] harfine yer verilmemiştir.¹

Harf-i cer olduğunda ihtilâf edilen yapılar ise dört kısma ayrılırlar:²

- 1- Râcih görüşe göre harf-i cer olarak gelen harfler. Sadece [كِي] harfidir.
- 2- Nâdiren harf-i cer olarak gelen harfler. Bunlar: [مَتَى] ve [لَعَلَّ] harfleridir.
- 3- Şâz görüşlere göre harf-i cer olduğu söylenen harfler. Bunlar: [مُ], [مَع], [مُن], [بَلَّه], [لَات], [أَيْمُن] ve [لَوْلَا] harfleridir.
- 4- Hazfedilmiş harf-i cerlerin yerine geldiği söylenen harfler. Bunlar: [أ], [ف], [و], [بَل] ve [هَأ] harfleridir.

Buradaki sınıflandırmada harf-i cer kapsamına alınmış olan toplam 18 harften sadece [كِي] harfi bulunmaktadır. Bu bölümdeki sınıflandırmalarda her ne kadar harf-i cer olduğu genel kabul görmeyen harflere yer verilmeyeceği söylense de, hem [كِي]'in bulunduğu yeri daha net göstermek hem diğer harflerin ne olduğunu belirtmek hem de araştırmada ciddi yer alan bu tespitleri özetlemek için burada bu harflere yer verilmiştir.

3.2. Kullanım Koşulları İtibariyle Harf-i Cerler

Bu kısımda kullanım koşulları itibariyle harf-i cerlerin; isimlere girmeleri dışında fiillere girebilmeleri, başında buldukları isimlerin zâhir veya muzmar olmaları, zâhir gelen isimlerin sınırlı olup olmaması ve harf-i cerlerin müte'allak isteyip istememeleri açısından sınıflandırılmaları yapılacaktır.

3.2.1. Girebildikleri Yapılar İtibariyle

Başında buldukları yapılar itibariyle bu harfler isimlere girmelerinin yanı sıra fiillere de girebilmeleri açısından iki kısma ayrılırlar:¹

¹ “Râcih Görüşe Göre Harf-i Cer Olarak Gelen Harfler”, [كِي] harfi, 49.

² “Harf-i Cer Olduğunda İhtilâf Edilen Yapılar”, s 57.

- 1- Sadece isimlere giren muhtas harf-i cerler. Bunlar: [بـ], [كـ], [عـ], [في], [مُدْ], [مِنْ], [إِلَى], [خَلَا], [رُبَّ], [عَدَا], [عَلَى], [مُنْدًا] ve [حَاشَا] harfleridir.
- 2- İsim ve fiillere girebilen müşterek harf-i cerler. Bunlar: [تـ], [لـ], [و], [كِي], ve [حَتَّى] harfleridir.

Buradaki sınıflandırmada harf-i cerlerin fiillere direk harf olarak girip girmediklerine bakılmaktadır. Harf-i cerlerin, [مُدْ] ve [مُنْدًا]'de olduğu gibi isim gelerek fiillere girmeleri dikkate alınmamıştır.² [كـ] ve [رُبَّ]'de olduğu gibi zâid [مَا] alarak amellerinin bozulmasıyla fiillere girebilmeleri de dikkate alınmamıştır.³ [عـ]'da olduğu gibi ses değişimi sonucu fiile giren farklı bir harfi temsil etmesi de dikkate alınmamıştır.⁴ [تـ] harfinin girdiği kelimelerle bütünleşmiş veya bütünleşmemiş olmasının da bir önemi yoktur.⁵ Bu sınıflandırmada hedeflenen bu harflerdeki gerçek muhtas veya müşterek harflerin netleştirilmesidir.

¹ Birçok nahiv kaynağında harfler, genel olarak girebildikleri yapılar (isim ve fiil) açısından sınıflandırılırlar. (bkz.) İbnu's-Serrâc, *el-Usûlu fi'n-Nahv*, 1/54-55. El-Enbârî, *Esrârü'l-'Arabîyye*, 28. İbn 'Akîl, *Şerhu İbn-i 'Akîl*, 1/24. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 25.

² [مُدْ] ve [مُنْدًا] isim ve harf gelebilen müşterek lafızlardandır. İsim olduklarını gösteren merfu' isimlerin yanı sıra isim ve fiil cümlelerine girebilmeleridir. Ör. beytin şu ilk mısraısındaki: [ما زال مُدَّ عَقَدَتِ يَدَاهُ إِزَارَهُ...] “*Daha peştamalını bağlayabileceği (çocukluktan kurulduğu) andan bu yana...*” cümlesinde, [مُدْ]'den sonra fiil cümlesi gelmiş ve gerekçe olarak [مُدْ]'un isim gelmesi gösterilmiştir. (bkz.) İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/60-64.

³ [كـ] ve [رُبَّ] harf-i cerlerinden sonra bazen zâid [مَا] harfi gelebilir ve çoğu zaman bu harflerin amelini bozarak fiillere girmelerine imkân tanır. Ör. ﴿رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ﴾ (Hicr, 15/2) “*Bir zaman gelir ki İnkâr edenler, ‘Keşke müslüman olsaydılar’ diye arzu ederler.*” âyetinde [رُبَّ] harfi zâid [مَا] alarak muzarî fiile girmiştir. Zâid [مَا] harfi [بـ], [عـ] ve [مِنْ] harf-i cerlerinden sonra da gelebilir ancak harf-i cerlerin isimlerini cer etmesine engel olmadığından fiillere girmesine imkân tanımaz. (bkz.) El-Galâyînî, *Câmi 'u'd-Durûsi'l-'Arabîyye*, 3/191-192.

⁴ *Temîm* lehçesine göre fiile giren masdariyye [أَنَّ]'i, hemzenin ‘ayn’a dönüşmesiyle [عَنَّ] olarak kullanılmaktadır. Buradaki [عَنَّ] gerçek değil, farklı bir harfin ses değişimine uğramış bir hâlidir. Dolayısıyla fiile girmesi dikkate alınmamıştır. (bkz.) El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 432. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 249.

⁵ [تـ] harfi, kasem [تـ]'si olarak geldiğinde, ör. [تَالله] -kelimeyle bütünleşmediği için âmil kabul edilmektedir. [أَكَلْتِ] ve [أَنْتِ، أَنْتِ] kelimelerinde olduğu gibi te'nîs [تـ]'si veya hitâb [تـ]'si

Harflerin muhtas veya müşterek olmasının önemi, dilcilerce âmil veya mühmel olmalarıyla ilişkilendirilmesindedir. Dil âlimleri, muhtas harflerin girdikleri kelimededen bağımsız olmaları hâlinde âmil geldiklerini, bu şarta sahip olmamaları veya müşterek harf olarak gelmeleri hâlinde ise -bazı istisnâlar hâriç- mühmel geldiklerini ifâde etmektedirler.¹

Yâni harf-i cerlerin, ismi cer konumuna itmesini aşamalı olarak; bu harflerin sadece isimlerle birlikte kullanılıp muhtas harfler olmalarına, sonra da girdikleri isimlerin bir parçası olmayıp âmil olma zorunluluklarına, âmil olarak da cer'den başka amel edecekleri seçeneğin bulunmamasına dayandırmaktadırlar.²

Hâlbuki -yukarıdaki sınıflandırmadan da görüleceği üzere- harf-i cer olsun veya olmasın müşterek kullanılan birçok harfin âmil geldiği görülmektedir. Bu durumu Suyûtî, İbnu Ebi'r-Rabî'den nakille şöyle îzâh eder: “Harflerin isim veya fiillerle ihtisâsı bulunuyorsa, kıyâs; harfin muhtas olduğu yerde amel etmesi, ihtisâsı bulunmuyorsa da amel etmemesidir. Her ne vakit muhtas olup da amel etmeyen veya muhtas olmayıp amel edene rastlarsan, bunun illetini sorman gerekir. Eğer illetini bulamazsan o kıyâs dışıdır.”³

Buradan hareketle birçok Basra ekolüne bağlı dil âlimi, yukarıda müşterek geldiği belirtilen harfleri müşterek görmemiş veya yorumlamıştır. Örneğin [ـل], [ـك] ve [ـح]’nın girdiği fiillerlerde, bu fiillerin takdir edilmiş gizli [ـن] ile nasbedildiğine hükmederek,⁴ muhtas olma ihtimallerini arttırmış, hatta [ـك]’in sadece ismini cer eden harf olarak geldiğini,⁵ [ـح]’nın ise cer dışından âmil olmadığını, bazen [ـو]’ye benzemesi sonucu ‘atıf harfi bazen de ibtidâ’ harfi gelmesiyle mühmel olduğunu,⁶

olarak geldiğinde ise, kelimeyle bütünleştiği için mühmel sayılmaktadır. (bkz.) El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 56-58.

¹ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 26-27.

² İsmi cer konumunda oluş nedenleriyle ilgili (3) nolu dipnot, 17-18.

³ Es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 2/249.

⁴ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 114-115, 264, 554.

⁵ [ـك]’in sürekli harf-i cer olarak gelmesi Halîl ve Ahfeş’in görüşleridir. (bkz.) El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 264. İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/14-15 (dipnot).

⁶ El-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, 145-146. El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 257-258.

[ـ]’nin cer dışında cezm etmesini ise fillerin cezmi isimlerin cerrine karşılık geldiğinden fiildeki cezm harfinin isimdeki cer harfine benzetildiğini söylemişlerdir.¹

[ـ] harfinin ise aslında sadece kasem [ـ]’si olarak geldiğini ve âmil olduğunu,² diğer [ـ] harflerinin kelimeyle bütünleşmiş harfler olmasından müstakil harf sayılamayacağını, [و]’nin ise muhtas harf olmadığından aslında mühmel harf olması gerektiğini, kasem harfi gelerek sonrasındaki ismi cer etmesini ise [ـ]’nin bedeli olarak gelmesi sonucu gerçekleştiğini ifade etmişlerdir.³

Bu harflerin isim ve fiillere girebilen müşterek harfler olup aynı zamanda amel etmelerini bu ve benzer şekillerde yorumlamak, kâidenin tutarlılığı açısından ilk bakışta mâkul gelebilir. Ancak zayıf gerekçeler olduğu çoğu nahivci tarafından anlaşılmış olmalı ki; ya muhtas olmanın kendisi ayrıca yorumlanmış, ya da bu yorumları kendileri eleştirmiş ve gereksiz bulmuşlardır.⁴ Örneğin Suyûtî şöyle söyler: “İsimler neden tek başına cer alır veya fiiller neden tek başına cezm edilir diye sorma. Asıl sorman gereken bir şeyin ne olması gerektiği ve neden öyle olmadığıdır.”⁵

Sonuç olarak harf-i cerler yukarıda belirtildiği şekliyle müşterek gelebilmektedirler. Buna göre harf-i cerler muhtas ve müşterek, âmil ve mühmel olabilme açısından şöyle sınıflandırılırlar:

- 1- Muhtas olup sürekli âmil gelen harf-i cerler: [ب], [عَنْ], [فِي], [مُنْ], [مِنْ], [إِلَى], [خَلَا], [رُبَّ], [عَدَا], [عَلَى], [مُنْدًا] ve [حَاشَا] harfleridir.
- 2- Muhtas olup âmil veya mühmel gelebilen harf-i cer: [ك] harfidir.
- 3- Müşterek olup sürekli âmil gelen harf-i cer: [كِي] harfidir.
- 4- Müşterek olup âmil veya mühmel gelebilen harf-i cerler: [ـ], [ـ], [و] ve [حَتَّى] harfleridir.

¹ Er-Rummânî, *Ma ‘âni’l-Hurûf*, 35-36.

² A.g.e., 15.

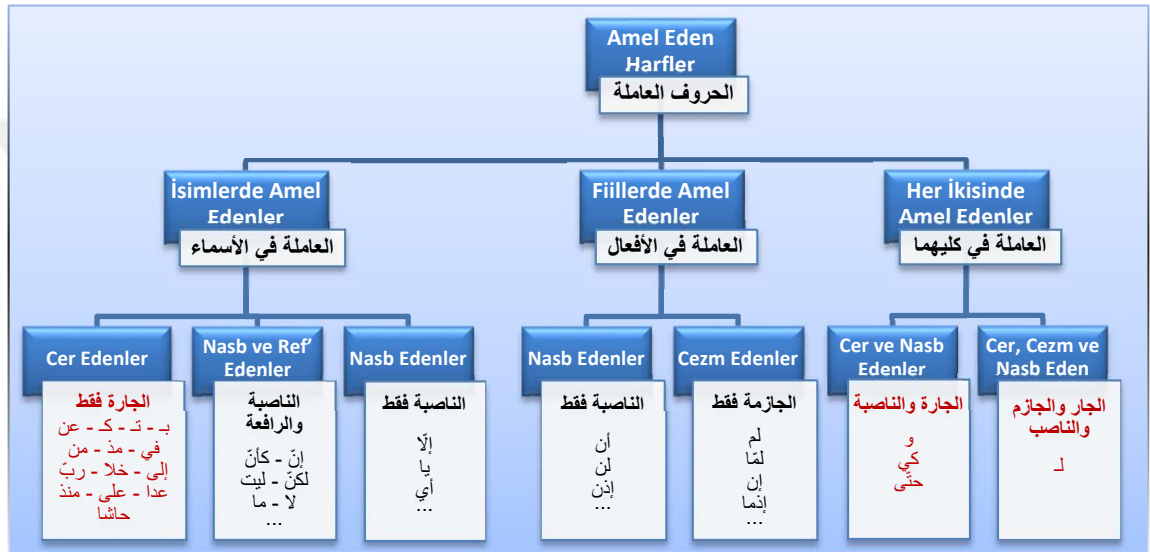
³ A.g.e., 37-38.

⁴ Hasan Hamîs el-Melh, “Ta’lîlu ‘Ameli’l-Hurûfi’l-Muhtassati Beyne’t-Teşbihi ve’l-İktirân”, *Dirâsât: el-‘Ulûmu’l-İnsâniyyeti ve’l-İctimâ’iyye*, C. 37, S. 3 (2010): 477.

⁵ Es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 2/78.

Bu durumda harf-i cerlerin anlam harfleri içindeki yerini belirlerken -Tablo 1.1.3.1’de olduğu gibi- harf-i cerlerin tamamını sadece isimlere giren muhtas harfler olarak göstermek yerine, -yukarıdaki tasniflerden de yararlanarak- harf-i cerlerin âmil harfler içinde cer dışındaki amellerine değinecek şekilde, muhtas ve müşterek olduklarına da değinen bir tablo oluşturmak gerekir. (Bkz. Tablo 3.2.1.1.)

Tablo 3.2.1.1: Harf-i Cerlerin Kullanım İtibâriyle Âmil Harf İçindeki Yeri
(Detay Tasnif)^{1(*)}

Son olarak, harflerin müşterek gelmesinden isme ve fiile girebilmeleri kastedilse de, harflerin harflere girmesi de söz konusudur. Hatta bazı harf-i cerlerin isme ve fiile girmesinin yanı sıra harfe de girdiği görülür. Ör. [جِنْتُ لِكِي تُكْرِمَنِي.] “Bana ikramda

(*) **Not:**

- 1- Tabloda “Cer Edenler” kutusunda gösterilen [ت] ve [ك] harfleri, mühmel olarak fiillere de girebilen harflerdendir. Ancak tabloda mühmel harflere yer olmadığından, “İsimlerde Amel Edenler” kısmından “Cer Edenler” kutusunda yer almışlardır.
- 2- Tabloda “Cer Edenler” kutusunda gösterilen [خلا], [عدا] ve [حاشا]’nın isimleri nasb etmeleri özelliği de bulunmaktadır. Bu durum her ne kadar bu yapıların “İsimlerde Amel Edenler” kısmında “Cer ve Nasb Edenler” kutusunda yer almalarını gerektirseydi, bu yapıların isimleri nasb ederken fiil olarak gelmeleri, onları anlam harfleri dışına itmiş ve “Amel Eden Harfler” kısmında “Cer ve Nasb Edenler” kutusunun oluşturulmasına ihtiyaç bırakmamıştır.

bulunman için geldim.” cümlesinde müşterek olan [ـِ] harfi [كِي] harfine girmiştir. ‘Atıf harfi gelebilen [و] harfi de aynı şekilde isme, fiile ve harfe girebilen harflerdendir.

Harf-i cerlerin bazen kelimenin üç türüne girmesi aldığı zâid [مَا] ile gerçekleşir. [ك] ve [رُبَّ] harflerinden sonra gelen zâid [مَا] genelde bu harflerin amelini bozar ve fiillere girmelerine imkân tanır. Bu fiil genelde mâzî fiil, bazen de kesin vukû‘ bulmayı ifâde eden muzârî fiil olur. Ör. [رُبَّمَا قَصَدَ ذَلِكَ.] “*Belki onu kastetmişti.*” cümlesinde [رُبَّ] harfi, zâid [مَا] harfine girerek fiile girebilmiştir.¹ Böylece bu harf isme, fiile ve harfe girmiş olur.

Ayrıca bazı muhtas cer harflerinin -zâid [مَا] olsun veya olmasın- bazı harflerin başına geldiği görülür. Ör. ﴿ فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ ﴾ (Âl-i ‘İmrân, 3/159) “*Allâh’ın rahmeti sayesinde sen onlara yumuşak davrandın.*” ve ﴿ أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى ﴾ (‘Alak, 96/14) “*O Allâh’ın, her şeyi gördüğünü bilmez mi?*” âyetlerinde [ب] harfi, [مَا] ve [أ] harflerinin başına gelmiştir. Bu durumda [ب] harfi isim başında bulunduğu gibi harfin de başında bulunmuş olur.

Bazı nahivciler her ne kadar harfin harfe girmesini -mânen zayıf olması ve desteğe ihtiyaç duyması gerekçesiyle- onaylamamış ve var olanları te’vîl etmeye kalkmış olsada, ör. ﴿ وَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى ﴾ (Duhâ, 93/5) “*Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın.*” âyetinde; ‘atıf harfi olan [و]’nin, ibtidâ harfi olan [ب]’nin ve istikbâl harfi olan [سَوْفَ]’nin, yâni üç ayrı harfin bir araya gelmesi bu durumun Arapça’da mümkün olduğunu göstermesi için her halde yeterlidir.

3.2.2. Mecerûrları İtibariyle

Mecerûrları itibariyle harf-i cerler iki açıdan ele alınabilirler. İlki başında buldukları isimlerin zâhir veya muzmar isimler olmaları açısından, diğeri zâhir gelen isimlerin sınırlı olup olmaması açısından.

Başında buldukları isimlerin zâhir veya muzmar isimler olmaları açısından harf-i cerler iki kısma ayrılırlar:²

¹ El-Galâyînî, *Câmi ‘u’d-Durûsi’l- ‘Arabiyye*, 3/191-192.

² İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, 3/16. Es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 3/183-184. El-Galâyînî, *Câmi ‘u’d-Durûsi’l- ‘Arabiyye*, 3/167.

1- Zâhir ve muzmar isimlerin başına gelebilen harf-i cerler. Bunlar: [ـ], [ـ], [عَنْ], [فِي], [مِنْ], [إِلَى], [خَلَا], [عَدَا], [عَلَى] ve [خَاشَا] harfleridir.

2- Sadece zâhir isimlerin başına gelen harf-i cerler. Bunlar: [تَ], [كَ], [وَ], [كَيْ], [مُذَّ], [رُبَّ], [مُنذَّ] ve [حَتَّى] harfleridir.

Burada [لولا] kelimesi harf-i cerlerden sayılıyorsa, sınıflandırmaya üçüncü bir kısım olarak “Sadece muzmar isimlerin başına gelen harf-i cerler” eklenebilirdi. Ancak [لولا]’nın harf-i cer olarak gelmesi bu araştırmada şâz kabul edildiğinden bu sınıflandırmada yer almamıştır.¹

Ayrıca [رُبَّ] harfinin kısıtlı olarak zamîre girdiği görülür. Ancak bu zamîrin müfred, müzekker, gâib ve mübhem olması, ayrıca kendisinden sonra gelen nekra bir teyiz ile müfesser olması gerekmektedir.² Bu harfin zamîre girmesinde bu kadar kısıtlanmış olması [رُبَّ]’nin ikinci grupta yer almasına neden olmuştur.

[كَ] ve [حَتَّى] harflerinin ise girdiği isimler aslında zâhir isimlerdir. Ancak zarûret hâlinde zamîrlere girdikleri de görülür.³ Harflerin zarûret hallerinde girdikleri yapılar burada dikkate alınmadığından, [كَ] ve [حَتَّى] harfleri de ikinci grupta yer almıştır.

[كَيْ] harfinde ise, isimlere girmesinde ihtilâf bulunmaktadır. Çünkü isimlere girişi sınırlıdır ve girdiklerinde cer alâmetleri zâhir değildir. Ancak yine de isimlere girmesi sâbit olduğundan cumhûr harf-i cer olduğunda mutâbıktır. Bu açıdan isimlerle kullanımı kısıtlı olan [كَيْ], zamirlerle kullanılmamış ve ikinci grupta yer almıştır.⁴

Dolayısıyla bu sınıflandırmada dikkat çeken husus, birinci gruptaki harflerin ismin başında bulunmasında hiçbir kısıtlamaya tâbî tutulmamasıdır. Bu harfler zâhir veya muzmar, sarîh veya müevvel, mu‘rab veya mebnî olan ismin her türüne girebilmektedirler. İkinci gruptaki harflerde ise belli kısıtlamalarla karşılaşmaktadır. Bu kısıtlamaların ayrıntıları bir sonraki sınıflandırmada görülecektir.

¹ “Şâz Görüşlere Göre Harf-i Cer Olduğu Söylenen Harfler”, [لولا] harfi, 56-57.

² El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 449. İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/19.

³ El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 261. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 543-544. İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/16. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/196.

⁴ “Râcih Görüşe Göre Harf-i Cer Olarak Gelen Harfler”, [كَيْ] harfi, 49.

Başında buldukları zâhir isimlerin sınırlı olup olmaması açısından bu harfler dört kısma ayrılırlar:¹

- 1- Sadece belli isimlerle kullanılan harf-i cerler. Bunlar: [ـَ] ve [ـِ] harfleridir.
- 2- Sadece zaman bildiren isimlerle kullanılan harf-i cerler. Bunlar: [مُدُّ] ve [مُنْدُ] harfleridir.
- 3- Sadece nekra isimlerle kullanılan harf-i cerler. Sadece [رُبُّ] harfidir.
- 4- Tüm zâhir isimlerle kullanılabilen harf-i cerler. Bunlar: [ـِ], [ـَ], [ـِ], [ـِ], [عُنُّ], [فِي], [مِنْ], [إِلَى], [خَلَا], [عَدَا], [عَلَى], [حَاشَا] ve [حَتَّى] harfleridir.

Sadece belli isimlerle kullanılan harf-i cerlerden olan [ـَ] harfi, birçoğuna göre sadece Lafza-i Celâl ile kullanılır, ör. { وَتَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ } (Enbiyâ, 21/57). Ancak Ahfeş'e göre [رُبُّ] kelimesiyle, bazı şâz görüşlere göre de [تَالرَّحْمَنِ] ve [تَحْيَاتِكَ] şeklinde kullanıldığı aktarılır.²

[ـِ] harfinin ise başında bulunduğu ve harf-i cer olarak yorumlandığı yerler şöyledir: İstifhâm [ما]’sı öncesi, masdariyye [ما]’sı ve sıla’sı öncesi ve muzmar masdariyye [أَنْ]’i ve sıla’sı öncesi. Dolayısıyla [ـِ]’in zamirlerde cer ameli bulunmayacağı gibi sarîh ve mu‘rab isimlerde de cer ameli bulunmaz. Sadece masdar müevvel ve mebnî istifhâm [ما]’sında cer ameli bulunur.³

[مُدُّ] ve [مُنْدُ] harflerinden sonra zaman bildiren isim gelmelidir. Bu isim hem şimdiki zamanı hem de geçmiş zamanı bildirebilir. Eğer cümlede zamanı bildiren net bir isim yoksa takdîr edilmelidir. Ör. [ما رأيته مُنْدُ أَنْ جَاءَ.] “*Geldiğinden beri onu görmedim.*” cümlesi [ما رأيته مُنْدُ زَمِنٌ مجيئه.] şeklinde takdîr edilerek zaman bildirmesi sağlanmış olur.⁴

¹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/16-21. Es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 3/184. El-Galâyînî, *Câmi 'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, 3/167.

² El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 57. İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/21. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/235.

³ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 261-265. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/199-200.

⁴ Er-Rummânî, *Ma 'ânî'l-Hurûf*, 118. El-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 385-386. İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/19, 48-50.

[رُبَّ] harfinden sonra ise nekra isim gelmelidir. Çünkü sahip olduğu taklil veya teksîr anlamları ancak nekra isimlerde belirir. Bundan dolayı sonrasındaki isim marifeyi andıran bir yapıda gelirse nekra olarak yorumlanmalıdır.¹

Kalan harfler ise tüm zâhir isimlerle kullanılabilirler. Bu harfler arasında sadece [ك], [و] ve [حَتَّى] harflerinin zamirlere girememe özellikleri bulunur. [حَتَّى]'nın isminde ayrıca parçalara ayrılabilen bir ismin en son parçası veya en son parçayla buluşan kısmı olması şartı aranır.²

Bu arada -inceleyebildiğim kadarıyla- tüm harf-i cerler arasında müevvel masdarlara giremeyen sadece [ت], [و] ve [رُبَّ] harf-i cerleri bulunur. [كِي] hâriç diğer harflerin tamamı sarîh veya müevvel masdarlara girebilmektedirler. [كِي] ise istifhâm [ما]'sı hâriç sadece müevvel masdarlarda bulunabilir.³ Ayrıca müevvel masdarlardaki masdariyye [أَنْ]'i, cer harfî olan [لِ]'den sonra cevâzen veya vücûben, [كِي] ve [حَتَّى]'dan sonra da vücûben muzmar olarak gelmektedir.⁴

¹ El-Mâlekî, *Rasfû'l-Mebânî*, 267. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 439-440, 448. İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/19, 51.

² El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 544. Es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/165.

³ Harf-i cerler isimlere girebilen yapılardır. Müevvel masdarlara -yâni masdar harfî ve sıla'sına- girmesi ise, harf-i cerin harfe girmesi değil, mânen isme girmesi anlamına gelir. Çünkü fiillere girmiş masdar harfleri sıla'sıyla birlikte mânen isim hükmündedir. (bkz.) İsmâ'îl b. Muhammed b. Mustafâ el-Konevî, *Hâşiyetu'l-Konevî 'alâ Tefsîri'l-İmâmi'l-Beyzâvî*, 1. bs. (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 11/14.

Bu açıdan harf-i cerlerin müevvel masdarlara girmesi doğal bir durumdur. Ancak [ت], [و] ve [رُبَّ] harflerinin girmemesi muhtemel bu harf-i cerlerin girdikleri isimlerde zamandan mücerred vasfa ihtiyaç duymasına karşın, müevvel masdarların zamanla ilişkili vukû' bulması beklenen eylem bildirmesi, aralarında bir tür uyumsuzluk meydana getirmiş olabilir, vallahu a'lem.

⁴ El-Mâlekî, *Rasfû'l-Mebânî*, 136. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 114-115, 264, 554. İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 4/150-151, 174-175, 191-192 (dipnot).

3.2.3. Müte'allakları İtibariyle

Harf-i cerlerin, kendisinden sonra gelen isimleri cer konumuna alması görevi dışında, kendisinden önceki **fiil veya fiilimsi yapıların anlamlarını sonrasındaki isimlere çekmesi ve bağlaması** görevi bulunur.¹ Bu fiil veya fiilimsi yapılara “**müte'allak**” adı verilir.² Harf-i cerlerin ayrıca “**anlam harfleri**” olmaları gereği tek başlarına bir tür anlam içerseler de, **cümle içerisinde bulduklarında sahip oldukları anlam çeşitliliğini yansıtmaya ve cümlenin anlamını tamamlama** görevi de bulunur.³

Ancak harf-i cerlerin bazen bu müte'allaklara ihtiyaç duymadıkları, bazen de cümlelere katacakları yeni anlamlara sahip olmadıkları bilinir. Bu durumda bu harflerin müte'allak isteyip istememeleri veya yeni anlam katıp katmamaları açısından üç kısma ayrıldıkları görülür:⁴

- 1- Müte'allak isteyip anlama katkıda bulunan aslî harf-i cerler. Bunlar: [بـ], [تـ], [كـ], [لـ], [و], [عَنْ], [فِي], [كَيْ], [مِنْ], [إِلَى], [خَلَا], [رُبَّ], [عَدَا], [عَلَى], [مُنْذَرًا], [حَاشَا] ve [حَتَّى] harfleridir.
- 2- Müte'allak istemeyip anlama katkıda bulunmayan zâid harf-i cerler. Bunlar: [بـ], [كـ], [لـ], [عَنْ], [فِي], [مِنْ], [إِلَى] ve [عَلَى] harfleridir.
- 3- Müte'allak istemeyip anlama katkıda bulunan zâide benzeyen harf-i cerler. Bunlar: [خَلَا], [رُبَّ], [عَدَا] ve [حَاشَا] harfidir.

Aslî harf-i cerlere bu isim, cümlede anlamın tamamlanmasında gerekli oldukları için verilmiştir. Bu harfler cümleye girdiklerinde, anlamlarını ilgili isimlere ileteceği

¹ “*Harf-i Cer Teriminin Anlamı*”, 16.

² Müte'allaklar cümlede zikredilebileceği gibi hafzedilebilmeleri de mümkündür. Bu müte'allakların cümlede üç farklı şekli bulunur. Bunlar: Fiil, şibh-i fiil veya ma'nâ fiil'dir. Şibh-i fiil ve ma'nâ fiili daha ayrıntılı görmek için (bkz.) “*Harf-i Cer Teriminin Anlamı*”, Şibh-i fiil ve ma'nâ fiiliyle ilgili (2) ve (3) nolu dipnotlar, 22.

³ “*Harf-i Cer Teriminin Anlamı*”, 21.

⁴ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/16. Es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 3/183-184. El-Galâyînî, *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, 3/197. 'Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, 3. bs. (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif bi Mısır, t.y.), 2/434, 449-450.

zikredilmiş veya hazfedilmiş müte'allaklara ihtiyaç duyar ve kendi sahip oldukları anlam çeşitliliğine göre cümleye ek anlam katarlar.¹

Ör. [عادَ الجارُ.] “Komşu döndü.” cümlesi anlam içeren bir cümledir. Ancak ayrıntılarda eksikler bulunduğundan, akla -nereden? nereye? neyle? ne zaman? niçin? gibi- birçok sorunun gelmesine engel olamaz. Cümleye harf-i cerlerin de yardımıyla şu ekler ilave edildiğinde: [في هذا الصباح] – [بسيارته] – [إلى بيته] – [من القرية] – [لانتهااء عطلته], cümle “Komşu tatili bittiği için bu sabah arabasıyla köyden evine döndü.” şeklini alarak, bu muhtemel soruların tamamına bu ek anlamlarla cevap vermiş olacaktır.

Ancak harf-i cerler bu ek anlamları tek başlarına değil, cümledeki mecrûr ismi, harf-i cerin âmili olan fiil veya fiilimsi yapılarla ilişkilendirip, bu yapıların anlamlarına ek katkı sunarak sağlamaktadır.² Dolayısıyla bu harfler cümleden çıkarıldıklarında cümledeki anlam ya bozulacak ya da eksilecektir.

Eğer harf-i cerler cümleden çıkarıldıklarında anlamın bozulmasına neden olmuyorsa bu harfler aslî değil, zâid harf-i cerlerdir. Bu harfler zikredilmiş veya hazfedilmiş müte'allak istemeyen ve cümlenin varolan genel anlamını vurgulayan ve pekiştiren harflerdir. Bu harflerin bazen şiirde vezni düzenleme, ifâdede sec'î sağlama gibi cümleye lafzî katkı sunma veya estetik güzellik sağlama işlevleri de bulunabilir.³

Zâid harf-i cerlerin tamamı aynı zamanda aslî harf-i cer olarak gelebilirler. Bu harflerin zâid olup olmadıklarını ayırt edebilmek için özelliklerini bilmek gerekir. Mesela [مِنْ] harfî öncesinde nefy, nehy veya istifhâm edatları bulunur, sonrasına nekra bir isim gelirse zâid olduğu anlaşılır. Ör. (هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللَّهِ يَرْزُقُكُمْ) (Fâtır, 35/3) “Allâh'tan başka size rızık veren bir yaratıcı var mıdır?” âyetinde [مِنْ], başında istifhâm edâtı, devamında da nekra isim bulunduğundan zâid harf-i cer olmuştur.⁴

¹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/5 (dipnot). Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, 2/434-436.

² Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, 2/434-436.

³ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/5 (dipnot). Es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 2/159-162. Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, 2/450.

⁴ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 5/75. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 317-318.

Hem aslî hem zâid gelebilen harf-i cerler arasına meşhûr olanlar [ـب], [ـك], [ـل] ve [ـم] harfleridir.¹ Bu harfler, zâid harf-i cer gelmelerinde mutâbık olunan harflerdir.² Fârisî bu harferden [ـك]'nin aslî harf-i cer gelemeyeceğini söylese de bu görüş zayıf kabul edilir.³ Bu dört harf dışında zâid harf-i cer gelebildiği söylenen harfler [ـع], [ـف], [ـإلى] ve [ـعلى]'dir. Ancak bu harfler cumhûra göre zâid harf-i cerlerden sayılmazlar.⁴

Zâide benzeyen harf-i cerler ise cümlede anlam ifâde eden ancak müte'allak istemeyen harflerdir. Bu harfler cümleye ek anlam katmaları yönüyle aslî harf-i cerlere, müte'allak istememeleri yönüyle de zâid harf-i cerlere benzerler. Bu benzerlikler açısından bu harflere [حروف الجر الشبيهة بالزائدة] “Zâide Benzeyen Harf-i Cerler” adını verilmektedir.⁵

Bu türün harfleri arasında [ـرَبّ]'nin taklîl veya teksîr anlamına gelmesi ve herhangi bir müte'allaka ihtiyaç duymaması, onu zâide benzeyen harf-i cerlerden yapar.⁶ Ancak bu durum [ـرَبّ]'nin aslî harf-i cer olarak gelemeyeceği anlamına gelmez. Nitekim Murâdî ve Suyûtî onun cumhûra göre aslî harf-i cerler gibi fiile te'alluk ettiğini, ancak Rummânî ve İbn Tâhir'e göre te'alluk etmediğini söylenir.⁷

İstisnâ harf-i cerleri olarak gelen [ـخَلَا], [ـعَدَا] ve [ـخَاشَا] ise genelde bu harfler arasında zikredilmezler.⁸ Nitekim Suyûtî bu harflerin cumhûra göre aslî harf-i cerler gibi

¹ El-Galâyînî, *Câmi' u'd-Durûsi'l- 'Arabiyye*, 3/197. Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, 2/452.

² El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 48, 86, 105, 316. Es-Suyûtî, *Hem' u'l-Hevâmî*, 4/162, 195, 204, 217.

³ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 86.

⁴ Murâdî [ـعَنْ] ve [ـعَلَى]'nın Sîbeveyh'e göre zâid gelmediğini, Suyûtî zarûret hâlinde zâid gelebileceklerini söylemişlerdir. Ayrıca her ikisi [ـإلى]'nın zâid gelmesini Ferrâ'nın görüşü olduğunu, [ـفِي]'nin zâid gelmesini ise cumhûrun görüşü olmadığını ifâde etmişlerdir. (bkz.) El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 248, 252, 389, 478-480. Es-Suyûtî, *Hem' u'l-Hevâmî*, 4/156, 187, 192, 194.

⁵ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/6 (dipnot). Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, 2/452.

⁶ A.g.e.

⁷ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 453. Es-Suyûtî, *Hem' u'l-Hevâmî*, 4/181-182.

⁸ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/6 (dipnot). Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, 2/452.

müte'allak isteyen harfler olduğunu, ancak İbn Hişâm'ın *Muğni'l-Lebîb* kitabında bu harflerin isimlere fiillerin mânâlarını iletmedikleri tercihinde bulunduğunu ve istisnâ [لا]’sı gibi müte'allaka ihtiyaç duymadıklarını aktarır.¹

Kısaca özetlemek gerekirse, tüm harf-i cerlerin ortak özellikleri sadece isimlere girmeleri ve girdikleri isimleri cer etmeleridir. Birbirlerinden ayrıldıkları yönler ise; cümleye yeni anlam kazandırıp kazandırmamaları ve mecrûrlarıyla birlikte cümleye müte'allık olup olmamalarıdır. Cümleye yeni anlam kazandıranlar aslî ve şebîh bi'z-zâid harf-i cerler, cümleye müte'allık olanlar ise sadece aslî harf-i cerlerdir.

Yukarıda mevzubahis olan müstakil yapıları ve kullanımları koşulları itibariyle harf-i cerlerin tüm sınıflandırılmaları topluca aşağıdaki tabloda gösterilmektedir. (Bkz. *Tablo 3.2.3.1*)

Galâyînî ise bu harfleri şebîh bi'z-zâid harflerde zikreder. (bkz.) El-Galâyînî, *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, 3/197.

¹ Es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, 3/283. Ayrıca (bkz.) İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, 1/156. El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 437, 461, 564.

Tablo 3.2.3.1: Harf-i Cerlerin Farklı Açılardan Sınıflandırılmaları

Harf-i Cerlerin Sınıflandırılmaları		بِ	تَا	كَ	لِ	وَ	عَنْ	فِي	كَيْ	مُدَّ	مِنْ	إِلَى	خَلَا	رَبِّ	عَدَا	عَلَى	مُنذَرًا	حَاشَا	حَتَّى	
Geldikleri Yapılar	Sadece harf gelen	✓	✓		✓	✓		✓	✓		✓	✓		✓						✓
	Harf ve isim gelen			✓			✓			✓						✓	✓			
	Harf ve fiil gelen												✓		✓				✓	
Âmil Olma	Sürekli âmil gelen	✓					✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	
	Âmil ve mühmel gelen		✓	✓	✓	✓														✓
Amel Türleri	Sadece cer eden	✓	✓	✓			✓	✓		✓	✓	✓		✓		✓	✓			✓
	Cer ve Nasb eden					✓			✓				✓		✓				✓	
	Cer ve cezm eden				✓															
Harf-i Cer Türleri	Sadece harf-i cer gelen	✓						✓			✓	✓								
	Harf-i cer gelme zorunluluğu bulunmayan		✓	✓	✓	✓	✓			✓				✓		✓	✓			✓
	İstisna harfi olarak gelen												✓		✓				✓	
Girdikleri Yapılar	Sadece isimlere giren	✓		✓			✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓		
	İsim ve fiillere giren		✓		✓	✓			✓											✓

Harf-i Cerlerin Sınıflandırılmaları		بِ	تَا	كَ	لِ	وَ	عَنْ	فِي	كَيْ	مُنْ	مِنْ	إِلَى	خَلَا	رُبَّ	عَدَا	عَلَى	مُنْذَا	حَاشَا	حَتَّى
Kullanım ve Amel ilişkisi	Muhtas ve âmil olan	✓					✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	
	Muhtas ve âmil/mühmel olan			✓															
	Müşterek ve âmil olan							✓											
	Müşterek ve âmil/mühmel olan		✓		✓	✓													✓
Girdikleri İsimler	Zâhir ve muzmara giren	✓			✓		✓	✓			✓	✓	✓		✓	✓		✓	
	Sadece zâhire giren		✓	✓		✓		✓	✓					✓			✓		✓
Zâhir İsim ilişkisi	Belli İsimlerle kullanılan		✓					✓											
	Zaman bildiren isimlerle kullanılan									✓							✓		
	Nekra isimlerle kullanılan													✓					
	Tüm zâhir isimlerle kullanılan	✓		✓	✓	✓	✓	✓			✓	✓	✓		✓	✓		✓	✓
Müte'allak ilişkisi	Aslı harf-i cerler	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
	Zâid harf-i cerler	✓		✓	✓		✓	✓			✓	✓				✓			
	Zâide benzeyen harf-i cerler												✓	✓	✓			✓	

SONUÇ

Arapça'da harf-i cerler, isimlerden önce kullanılan, başına geldiği isimleri mecrûr yapan, belli koşullarda bu isimlerin uygun cer alâmeti almasını sağlayan, bu isimleri genellikle öncesindeki fiil, şibh-i fiil veya ma'nâ fiillerle ilişkilendiren ve bu yapıların anlamlarını kendilerinden sonra gelen isimlere taşıyan bir grup kelime çeşididir.

Bu çalışmada, -önceki bölümlerde ayrıntılı biçimde ortaya koyulan- Arapça'da oldukça sık kullanılan ve cümle bağlamına birçok açıdan etki eden harf-i cerler, kavramsal analiz açısından, cümlelerdeki etkileri ve kullanım boyutları açısından ve kendi aralarındaki sınıflandırmalar açısından araştırılmış ve incelenmiştir.

Bu bölümde, bu çalışmanın sonucu olarak harf-i cerlerin kavramsal içeriği, müstakil yapıları ve kullanım koşullarına dâir öne çıkan tespitlere ve harf-i cerlerin dikkat çeken özelliklerine yer verilecek, ardından bazı önerilerde bulunulacaktır.

Bu araştırmada harf-i cerlere dâir öne çıkan tespitler şöyledir:

- 1- Kelimenin cer veya diğer konumlarda bulunduğunu gösteren i'râb hâlinin asıl faydası benzer yapılar içindeki farklı anlamları birbirinden ayırt etmek, bu anlamları açığa çıkarmak ve belirlemektir. Bu durumda i'râb'ın kendisi âmil ve anlam değişikliği sebebiyle kelimenin sonuna etki eden mânevî bir değişikliktir, değişime uğrayan lafzın kendisi değildir.
- 2- İsmi cer konumunda bulunmasının temelde üç nedeni bulunur. Bunlar: *Âmil*, *teba'iyye* ve *mücâvera*'dır. İsmi cer konumunda oluş nedenleri arasında *hikâye*, *tevehhüm*, *ta'vîz* ve *binye* nedenleri de zikredilmiştir, ancak bunlar nâdir ya da şâz nedenler olduğundan üzerinde durulmamaktadır.
- 3- İsmi cer konumunda bulunmasının isme kattığı anlam *izâfe*'dir. Yâni; *katma*, *ekleme*, *ilave etme*, *bağlama*, *yakıştırma* ve *ilişkilendirme*dir. Bundan dolayı cer konumundaki kelimeler, anlam açısından *çekilerek* ve *sürüklenerek* harf-i cerden öncesindeki kelimelerle bir tür *ilişkilendirilir* ve *sınırlandırılırlar*.
- 4- Harf-i cerdeki *cer* kavramı terimsel açıdan, âmil ve anlam değişikliği sebebiyle kelimenin sonuna etki edebilen mânevî bir değişikliktir. Kullanım açısından ise, kelimenin cer konumuna girmesini ve bazen sonuna cer alâmeti almasını sağlayan lafzî bir değişikliktir.

- 5- Harflerin cer amelini alması iki gerekçeye dayandırılır. İlki bu harflerin sadece isimlerle birlikte kullanılan fakat ismin bir parçası olmayan muhtas harfler olmalarıyla âmil olma zorunlulukları. İkincisi âmil olan bu harflerin cer'den başka amel edecekleri bir seçeneğin bulunmamasıdır.
- 6- Harflerin cer edebilmesinin şartı olarak zikredilen; muhtas olup ismin bir parçası olmama şartı, müşterek olduğu halde amel eden birçok harfin bulunması nedeniyle tutarlı değildir. Ancak kâidenin istikrârını korumak adına dil âlimleri harflerin kural dışı olan hallerini yorumlamış veya kıyâs dışı olduğuna hükmederek istisnâ tutmuşlardır.
- 7- Cer ameli harflerin aslî ameli olarak kabul edilir. Çünkü cumhûra göre âmil olan kelimeler fiillerdir. İsimler ise ma'mûl, harfler ise fiillerde ki etkiyi isimlere taşıyan vâsitalardır. Fiillerin isimler üzerindeki ameli ref' veya nasb olduğundan, harflere isimler üzerinde amel edeceği cer'den başka bir şey kalmamıştır. Bu durumda harflerin nasb ve cezm amelleri belli gerekçelere dayandırılmalıdır.
- 8- Harf-i cerler -diğer anlam harflerinde olduğu gibi- cümleden bağımsız bir biçimde tek başına bulduklarında bir tür anlam taşırlar. Ancak tam ve ek anlamlarını cümle içerisinde diğer kelimelerle birlikte kullandıklarında ifâde ederler.
- 9- Harf-i cerler diğer kelimelerle birlikte cümlede birçok anlam içerebilirler. Ancak -Arapça'daki tüm kelimelerde olduğu gibi- özünde aslî ve genel tek bir anlama sahiptirler. İçerebilecekleri farklı anlamlar ise genel anlamla birlikte ek olarak bulunan fer'î anlamlardır.
- 10- Harf-i cerler, her ne kadar cer ameliyle sadece isimlerden önce bulunsalar da nâdiren fiillere girdikleri de görülür. Nahiv kaynakları bu durumun ancak fiilden önce hazfedilmiş bir ismin takdîr edilmesiyle mümkün olabileceğini zikreder.
- 11- Fiillerin, ardındaki isme geçiş yapması için bazen harf-i cerlere ihtiyaç duyması, bazı fiillerin anlamlarını isimlere katma ve ulaştırmada veya isimlerle ilişkilendirmede zayıf kalmaları ve bu fiillerin mef'ûl'e direk geçiş yapacak kadar güçlü olmamaları nedeniyledir.
- 12- Harf-i cerler fiillerde ki etkiyi isimlere taşıyan vâsitalardır. Bu nedenle harf-i cerler aslî olmaları hâlinde cer konumundaki isimleri öncesindeki fiil, şibh-i fiil veya ma'nâ fiiller ile ilişkilendirir, aralarında köprü görevi görür ve fiillerin anlamlarını kendilerinden sonra gelen isimlere taşır ve ulaştırırlar. Zâid veya zâide benzeyen harf-i cerler ise fiilleri isimlerle ilişkilendirmez ve anlamlarını iletmezler.

- 13- Harf-i cerler, başına geldikleri ism-i mecrûrlarla birlikte, -genellikle- bir fiille ilişkilendirildikleri ve fiilin etkisi altına girdikleri için, o fiilin nasb konumundaki mef'ûlu olurlar. Çünkü anlamını sonrasındaki isme direk ulaştıramayan fiiller, harf-i cerlerle mute'addilik vasfı kazanmakta ve kendi âmîl ve anlam etkisini harf-i cerden sonraki isimlere yansıtabilmektedir.
- 14- Harf-i cerler diğer anlam harfleriyle karşılaştırıldıklarında, dilde daha sık kullanılan, ince anlamları daha etkili vurgulayan ve bağlamı belirlemede daha etkin rol alan harfler olduklarından diğer anlam harflerine üstünlük sağlamaktadırlar.
- 15- Harf-i cerler için yaygın olarak kullanılan isimler; *hurûfu'l-cer*, *hurûfu'l-hafd*, *hurûfu'l-izâfe* ve *hurûfu's-sıfât*'tır. Bu isimlere eklenen diğer isimler ise; Zemahşerî'ye nisbet edilen *hurûfu'z-zurûf* ve İbnu'l-Kayyim'in zikrettiği *el-vaslât* isimleridir. Ancak bu son iki isim, içinde harf-i cer olmayan yapıları da barındırdığından burada incelenmemiştir.
- 16- Harf-i cerler için kullanılan isimlerin farklı oluşu, farklı açılardan ele alınmaları ve birden fazla görev icrâ etmeleri sonucudur. Ör. *hurûfu'l-hafd* ismini kendisinden sonra gelen kelimelerde ki telaffuz biçimini yansıtmaması, *hurûfu'l-izâfe* ismini öncesindeki fiillerin anlamlarını sonrasındaki isimlere katması, *hurûfu's-sıfât* ismini ise diğer kelimelerle birleştiğinde sahip olduğu ek anlamları sonrasındaki isimlere nisbet etmesi açısından almıştır. Bu harflere *hurûfu'l-cer* ismi verilmesi ise; hem telaffuz biçimine etkisini, hem de anlamsal boyuta katkısını yansıtmaktadır.
- 17- *Hurûfu'l-cer* ismi, cer konumundaki isimlerin sonuna [-] kesra ve [ç] ye gibi cer alâmetlerinin getirilmesiyle ağzın ve dilin aşağı doğru çekilmesini, öncesindeki fiil veya fiilimsi yapılarla ilişkilendirmesi ve anlamlarının kendilerinden sonra gelen isimlere ulaştırmasını çağrıştırarak; harf-i cerlerin hem telaffuz hem de anlam açısından özelliklerini yansıtmıştır. Bu nedenle, diğer isimlere göre harf-i cerlerin özelliklerini yansıtmada daha kapsayıcı olduğundan, daha yaygın olarak kullanılmıştır.
- 18- Harf-i cerlerin ameline bakıldığında; bazılarının sürekli harf-i cer olarak geldiği, bazılarının harf-i cer gelme zorunluluğu bulunmadığından, bu harflerin tamamına *hurûfu'l-cer* yerine, sıfat terkîbi olan *el-hurûfu'l-cârra* denilmesi daha uygun olabilir. Çünkü *hurûfu'l-cer* terimi izâfet terkîbi gereği, bu harflerin cer ameli dışında başka ameli bulunamayacağını ifâde ederek, bu harflerden -cer ameli dışında- farklı işlevleri olanları dışarıda tutmaktadır. Sıfat terkîbi olan *el-hurûfu'l-cârra* terimi ise

bu özelliğe sahip değildir. Cer ameli dışında başka ameli olsun veya olmasın tüm cer harflerini içine aldığından daha uygun bir isimlendirmedir.

- 19- *Hurûfu'l-cer* teriminin *el-hurûfu'l-cârra* terimine göre daha yaygın kullanılır olması; izâfet terkibiyle harflerin müstakil vasfı ve baskın özelliği öne çıkmış, harf-i cerlerdeki âmil olma ve cer etme dışındaki diğer vasıflar örtülerek cer vasfının bu harfler üzerindeki etki ve hâkimiyeti daha net vurgulanmış ve harf-i cerleri diğer harflerden daha net ayırtmış olduğu içindir.
- 20- *Hurûfu'l-hafd* terimi Kûfe nahiv ekolüne bağlı dilcilere nisbet edilse de, ilk olarak Basra dil ekolüne bağlı dilcilerin kullandığı ve kullanmaya da devam ettiği bir terimdir. Ayrıca Kûfîlerin kaynaklarında bu terim *Hurûfu'l-hafd* olarak değil *el-hâfid* olarak geçmektedir. Aslında Basrîlerin üstadı olan el-Halîl bu terimlerin her ikisini de ilk kullananların başındadır.
- 21- *Hurûfu'l-izâfe* terimini ilk kullanan Sîbeveyh'tir. Sîbeveyh kitabında birçok yerde *hurûfu'l-izâfe* terimini, *hurûfu'l-cer* terimini ile aynı anlamda kullanmıştır. Sîbeveyh ile başlayan bu terimin kullanımı diğer dilcilerce de devam etmiştir. Ancak bu terim Kûfîlere nisbet edilse de Kûfî kaynaklarda izine rastlanılmamıştır.
- 22- *Hurûfu's-sîfât* terimi ise Kûfe nahiv ekolüne bağlı dilcilere nisbet edilen bir terimdir. Basrîler kaynaklarında bu terimi kullanmamışlardır. Ancak Kûfîlerin, bu terimi farklı anlamlarda kullandığı görülür. Ör. Ferrâ' bu terimi bazen harf-i cer veya câr ve mecrûr anlamında, bazen zarf anlamında, bazen de sıfat anlamında kullanmıştır.
- 23- Harf-i cerlerin sayısını belirlemede ihtilaf vardır. Ancak nâdir ve şaz olanlar ayıklandığında harf-i cer olarak kabul edilen harfler toplamda 18 tanedir. Bu harfler, harf sayısı ve alfabetik sıralamaya göre şöyledir: [ب], [ت], [ك], [ل], [و], [عن], [في], [كي], [مذ], [من], [إلى], [خلا], [رُب], [عدا], [على], [مُذ], [حاشا] ve [حتّى].
- 24- Harf-i cer olarak geldiği söylenen tüm harfler ise, tekrarları ve farklı sîgaları ayıklandığında toplam 31 tanedir. Bu harfler, harf sayısı ve alfabetik sıralamaya göre şöyledir: [أ], [ب], [ت], [ف], [ك], [ل], [م], [و], [بل], [عن], [في], [كي], [مذ], [مغ], [من], [مُن], [ها], [إلى], [بئله], [خلا], [رُب], [عدا], [على], [لات], [متى], [مُذ], [أيمن], [حاشا], [حتّى], [لعل] ve [لولا]'dır. Bu harflerin tekrarları ve farklı sîgaları da sayılacak olursa harf-i cerlerin toplam sayısı 69 olur.
- 25- Harf-i cerler, harf-i cer gelebilme olasılığı açısından; önce harf-i cer olduğunda ittifâk edilen ve harf-i cer olduğunda ihtilâf edilen yapılar olarak ikiye ayrılırlar. İttifâk edilenler, sadece harf-i cer olarak gelen ve harf-i cer gelme zorunluluğu bulunmayan harfler olarak ikiye; ihtilâf edilenler, râcih görüşe göre harf-i cer olarak

gelen, nâdiren harf-i cer olarak gelen, şâz görüşlere göre harf-i cer olduğu söylenen ve hazfedilmiş harf-i cerlerin yerine geldiği söylenen harfler olarak dörde ayrılırlar.

26- Harf-i cerler, genel tasniflerde her ne kadar harf olarak isimlere giren ve cer ameli bulunan yapılar olarak tasnif edilseler de, harf-i cerlerden sayılan bazı harflerin bazen cer ameli dışında nasb veya cezm edebildikleri, bazen mühmel gelebildikleri, bazen de isim veya fiil olarak kullanıldıkları görülmektedir. Bu durumda harf-i cerlerin anlam harfleri içindeki yerini belirlerken tamamını sadece isimlere giren muhtas harfler olarak göstermek yerine, âmil harfler içinde muhtas ve müşterek olmanın yanı sıra cer dışındaki amellerine değinen bir tasnif yapmak gerekir. (Bkz. Tablo 3.2.1.1.)

27- Harf-i cerler, kendilerine benzerlik gösteren diğer anlam harflerini de katarak sınıflandırılacak olursa, kendi müstakil yapıları ve kullanım koşulları itibariyle iki farklı temel grupta sınıflandırılabilirler. Kendi müstakil yapıları itibariyle; içerdikleri harf sayısı açısından, binâ edildikleri harekeler açısından, harf olmalarının dışında isim veya fiil gelebilmeleri açısından, amel etmelerinin yanı sıra amel etmemeleri açısından, cer amelinin dışında nasb ve cezm edebilmeleri açısından ve cer amelinde ihtilâf bulunup bulunmaması açısından sınıflandırılmaları mümkündür. Kullanım koşulları itibariyle harf-i cerler ise; isimlere girmeleri dışında fiillere girebilmeleri açısından, başında buldukları isimlerin zâhir veya muzmar olmaları açısından, zâhir gelen isimlerin sınırlı olup olmaması açısından ve harf-i cerlerin müte'allak isteyip istememeleri açısından sınıflandırılmaları mümkündür.

Bu araştırmanın sonucu olarak hatırlatmak istediğim bazı öneriler ise şöyledir:

Nahiv ilmi, “Öncekiler sonrakilere hiçbir şey bırakmadı. Öyleki Nahiv İlmi yanacak kadar olgunlaştı.”¹ denilecek kadar incelenmiş olsa da, yeterli kaynak çeşitliliği sağlanması, o ilmin olgunlaşma sürecindeki eserleri incelenmesi ve zamanın getirdiği bilimsel birikimlerden yararlanılması hâlinde; mutlaka yeni fikirlere kapılar açılacak veya mevcut bilgi aktarımındaki hata ve eksikler görülecektir. Burada önemli olan edinilen bilgiyi mutlak doğru kabul etmeyip sorgulamak ve konu hakkındaki diğer fikirleri de tespit edip kıyâslama yoluyla değerlendirmeye tâbî tutmaktır.

Nahvî konularının incelenmesi bağlamında, farklı görüşlerin derlenip kıyaslanması hedeflenmekteyse, ilk olarak araştırmacılara önerim Suyûtî'nin *Hem 'u'l-Hevâmî* ve *el-*

¹ Hassân, *el-Lugatu'l-'Arabiye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 7.

Eşbâh ve'n-Nezâir kitaplarına, sonra da İbn Mâlik'in *Şerhu't-Teshîl* kitabına bakmaları, ardından tercih edilen şerh ve hâşiyelere veya daha eski eserlere bakmalarıdır. Harflerin incelenmesinde ise Murâdî'nin *el-Cenâ'd-Dânî* kitabı birinci sırayı almalıdır. Araştırmalara bu eserlerle başlanması araştırmacıya oldukça zaman kazandıracaktır.

Son olarak, nahiv ilmi ve diğer klasik ilimlerin konuları oldukça zengin içeriğe ve entellektüel birikime sahiptir. Dolayısıyla eskinin fikir ve düşünce yapısını anlamak, bunca ilmi nasıl geliştirdiklerini ve buldukları ortamı nasıl değiştirdiklerini anlamamıza yardımcı olabilir. Bu açıdan klasik eserlere sadece ilmî meselelerin olgunlaşmış tamamen tüketilecek kadar araştırıldığı kaynaklar olarak değil, aynı zamanda bu alanlarda oldukça zengin entelektüel bir birikimin bulunduğu kaynaklar olarak bakmalıdır.

KAYNAKÇA

- ‘Abdullâh, ‘Abdullâh Hasan. “Hurûfu'l-Meânî beyne'l-Edâi'l-Lugaviyyi ve'l-Vazîfeti'n-Nahviyye” Yayınlanmamış Doktora Tezi. University of South Africa, Doctor of Literature and Philosophy in the Subject Arabic, Güney Afrika, 2010.
- ‘Abdusselâm, Muhammed Sâmî. “el-‘Udûlu ila't-Terkîbi'l-İzâfi fi'l-Kur’âni'l-Kerîm”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. El-Minye Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili Bölümü, Mısır, 2006.
- El-Afgânî, Sa‘îd b. Muhammed b. Ahmed (ö.1417/1997). *el-Mûcez fî Kavâ‘idi'l-Lugati'l-‘Arabiyye*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2003.
- El-‘Âid, Sâlih b. Hüseyin. “et-Tuhfetu'l-Vefîyye bi Ma‘ânî Hurûfî'l-‘Arabiyye, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm es-Safâkisî (ö. 742/1342): Dirâset ve Tahkîken”. *Mecelletu Câmi‘ati'l-İmâm Muhammed b. Su‘ûdi'l-İslâmiyye*. S. 19 (1997): 189-293.
- İbn ‘Akîl, Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. ‘Abdirrahmân el-Hemezânî (ö. 769/1367). *Şerhu İbn-i ‘Akîl*. thk. Muhammed Muhyiddîn ‘Abdulhamîd, 20. bs. Kâhire: Dâr Mısır li't-Tıbbâ‘a, 1980.
- ‘Amayra, İsmâ‘il Ahmed ve ‘Abdulhamîd Mustafâ es-Seyyid. *Mu‘cemu'l-Edevâti ve'd-Damâiri fî'l-Kur’âni'l-Kerîm*, 1. bs. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1986.
- ‘Ammâr, Mahmûd İsmâ‘îl. *el-Ahtâu’s-Şâi‘a fî’İsti‘mâlati Hurûfî'l-Cer*, 1. bs. Riyâd: Dâru ‘Âlemi'l-Kutub, 1998.
- El-‘Askalânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. ‘Alî b. Hacer (ö. 852/1449). *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Şu‘ayb el-Arnâvût ve ‘Adil Murşid, 1. bs. Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-‘Âlemiyye, 2013.
- İbn ‘Âşûr, Muhammedi't-Tâhir (ö. 1393/1973). *Et-Tahrîru ve't-Tenvîr*. Tûnus: ed-Dâru't-Tûnisiyyeti li'n-Naşr, 1984.
- El-‘Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Hanefî (ö. 855/1451). *el-Mekâsıdu'n-Nahviyye fî Şerhi Şevâhidi Şurûhi'l-Elfiyye*. thk. Ahmed Muhammed Tevfik es-Sûdânî, vd., 1. bs. Kâhire: Dâru's-Selâm, 2010.

- El-Buhârî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İsmâ‘îl b. İbrâhîm el-Cu‘fî (ö. 256/870). *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Mustafâ Dîb el-Bugâ, 5. bs. Dimeşk-Beyrût: Dâru'bni Kesîr ve Dimeşk-Beyrût: El-Yemâme, 1993.
- El-Cercâvî, Ebu'l-Velîd Hâlid b. ‘Abdillâh el-Ezherî (ö. 905/1499). *Şerhu'l-‘Avâmîlîl-Mieti'n-Nahviyyeti fî Usûli ‘İlmi'l-‘Arabîyye*. thk. Zehrân el-Bedrâvî, 2. bs. Kâhire: Dâru'l-Ma‘ârif, t.y.
- El-Cevherî, Ebû Nasr İsmâ‘îl b. Hammâd (ö. 393/1002). *es-Sihâh: Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-‘Arabîyye*. thk. Ahmed ‘Abdulgafûr ‘Attâr, 4. bs. Beyrût: Dâru'l-‘İlmi lil-Melâyîn, 1990.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth ‘Usmân b. Cinnî el-Mevsîlî (ö. 392/1002). *el-Hasâis*. thk: Muhammed ‘Alî en-Neccâr. Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1957.
- *el-Luma‘ fî'l-‘Arabîyye*. thk: Semîh Ebû Muglî. ‘Ammân: Dâr Mecdlâvî, 1988.
- *Sırru Sınâ‘ati'l-İ‘râb*. thk: Hasan Hindâvî, 2. bs. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1993.
- El-Cürcânî, Ebû Bekr ‘Abdulkâhir b. ‘Abdirrahmân b. Muhammed (ö. 471/1078). *el-‘Avâmîlu'l-Mie*, 1. bs. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2009.
- *el-Cümel*. thk. ‘Alî Haydar. Dimeşk: Dâru'l-Hikme, 1972.
- Ed-Dânî, Ebû ‘Amr ‘Usmân b. Sa‘id (ö. 444/1053). *el-Ahrufu's-Seb‘atu li'l-Kur‘ân*. thk. ‘Abdulmuheymin Tahhân, 1. bs. Cidde: Dâru'l-Minâre, 1997.
- Dayf, Şevkî. *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 7. bs. Kâhire: Dâru'l-Me‘ârif, t.y.
- İbnu'd-Dehhân, Ebû Muhammed Sa‘îd b. el-Mubârek b. ‘Alî en-Nahvî (ö. 569/1174). *Şerhu'd-Durûsi fî'n-Nahv*. thk: İbrâhîm Muhammed el-İdkâvî, 1. bs. Kâhire: Matba‘atu'l-Emâne, 1991.
- Durmuş, İsmail. “Harf”. *DİA*. C. 16 (1997): 158-163.
- El-Enbârî, Ebu'l-Berekât ‘Abdurrahmân b. Muhammed (ö. 577/1182). *Esrâru'l-‘Arabîyye*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddîn, 1. bs. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1997.
- *el-İnsâf fî Mesâilî'l-Hilâfî beyne'n-Naviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. thk. Muhammed Muhyiddîn ‘Abdulhamîd, 4. bs. Kâhire: Matba‘atu's-Se‘âde, 1961.
- Enîs, İbrâhîm, vd., *el-Mu‘cemu'l-Vasît*. 2. bs. İstanbul: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, t.y.

- El-Eşmûnî, Ebu'l-Hasan 'Alî b. Muhammed b. 'Îsâ (ö. 900/1495). *Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik: Menhecu's-Sâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, 1. bs. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1955.
- El-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Herevî (ö. 370/980). *Tehzibu'l-Luga*. thk. 'Abdusselam Muhammed Hârun. Kâhire: Ed-Dâru'l-Mısriyye, 1964.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ (ö. 395/1004). *Mu'cem Mekâyisi'l-Luga*. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârun. Kâhire: Dâru'l-Fikr, 1979.
- *es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Luga*, 1. bs. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1997.
- El-Fârisî, Ebû 'Alî'l-Hasen b. Ahmed b. 'Abdilgaffâr en-Nahvî (ö. 377/987). *Kitâbu'l-Îzâh*. thk. Kâzım Bahru'l-Mercân, 2. bs. Beyrût: 'Alem'ul-Kutub, 1996.
- El-Ferâhîdî, Ebû 'Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. 'Amr (ö. 175/791). *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. Hemdî'l-Mahzûmî ve İbrâhîm es-Sâmurrâî. Beyrût: Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, t.y.
- *Kitâbu'l-Cümelî fî'n-Nahv*. thk. Fahrüddîn Kabâve, 1. bs. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1985.
- El-Ferrâ', Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd b. 'Abdillâh el-Absî (ö. 207/822). *Ma'ânil-Kur'ân*, 3. bs. Beyrût: 'Âlemu'l-Kutub, 1983.
- El-Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Muhammed b. Ya'kûb (ö. 817/1415). *Basâiru Zevi't-Temyîz fî Letâifi'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. Muhammed 'Alî Neccâr, 3. bs. Kâhire: Vezâratu'l-Evkâf, el-Meclisu'l-A'lâ li'ş-Şuûn'id-Dîniyye, 1996.
- *el-Kâmûsu'l-Muhîd*. thk. Mektebu Tahkîki't-Turâs fî Müesseseti'r-Risâle, 8. bs. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 2005.
- El-Galâyînî, Mustafâ (ö. 1363/1944). *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, 30. bs. Beyrût: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1994.
- İbnu'l-Hâc, Ahmed b. Muhammed b. Hamdûn es-Sulemî el-Mirdâsî (ö. 1316/1898). *Hâşiyetu'l-'Allâmeti İbni'l-Hâcci 'alâ Şerhi Metni'l-Âcrûmiyye*, 1. bs. Beyrût: Dâru'l-Kutubu'l-'İlmiyye, 2012.
- İbnu'l-Hâcib, Ebû 'Amr 'Usmân b. 'Umer b. Ebî Bekr el-Mısrî (ö. 646/1249). *Kâfiye*, 2. bs. Karaçi: Mektebetu'l-Büşrâ, 2011.
- El-Hadîsî, Hadîce. *el-Medârisu'l-Nahviyye*, 3. bs. İrbid: Dâru'l-Emel, 2001.

- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 241/855). *Müsned el-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şu‘ayb el-Arnâvût vd., 1. bs. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1996.
- El-Hârizmî, Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf (ö. 387/997). *Mefâtîhu'l-'Ulûm*. thk. İbrâhîm el-Ebyârî, 2. bs. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1989.
- Hasan, ‘Abbâs. *en-Nahvu'l-Vâfi*, 3. bs. Kâhire: Dâru'l-Me‘ârif bi Mısır, t.y.
- Hassân, Temmâm. *el-Lugatu'l-'Arabiye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*. ed-Dâru'l-Beydâ: Dâru's-Sekâfe, 1994.
- İbnu'l-Haşşâb, Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Ahmed b. Ahmed el-Bagdâdî (ö. 567/1171). *el-Murtecel*. thk. ‘Alî Haydar. Dimeşk: y.y., 1972.
- El-Hâzimî, Ahmed b. ‘Umer. *Fethu Rabbi'l-Beriyye fî Şerhi Nazmi'l-Âcrûmiyye*, 1. bs. Mekketu'l-Mukerrame: Mektebetu'l-Esedî, 2010.
- El-Hilâlî, Hâdî ‘Atıyye Matar. *Neş’etu Dirâseti Hurûfi'l-Ma‘anî ve Tetavvurihâ*. Bagdâd: Dâr’ul-Hurriyeti li’t-Tıba‘a, Nşr. ed-Dâr’ul-Vataniyye, 1985.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Yûsuf el-Ensârî (ö. 761/1360). *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddîn ‘Abdulhamîd. Beyrût: el-Mektebutu'l-'Asriyye, t.y.
- . *Mugni'l-Lebîb ‘an Kutubi'l-E‘arîb*. thk. Muhammed Muhyiddîn ‘Abdulhamîd. Beyrût: el-Mektebutu'l-'Asriyye, 1991.
- . *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*. thk. Muhammed Muhyiddîn ‘Abdulhamîd, 1. bs. Beyrût: el-Mektebutu'l-'Asriyye, 1994.
- Hızır, Muhammed Zeki Muhammed. *Mu‘cemu Kelimâti'l-Kur‘âni'l-Kerîm*, 2. bs. y.y., 2012.
- Hudayr, Muhammed Ahmed. *el-Edevâtu'n-Nahviyye ve Delâlatuhâ fî'l-Kur‘âni'l-Kerim*. Kâhire: Metebetu'l-Encilu'l-Mısriyye, 2001.
- ‘İtr, Hasan Ziyâeddîn. *el-Ahrufu's-Seb‘a ve Menziletu'l-Kirâati minhâ*, 1. bs. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1988.
- El-Kalkaşendî, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. ‘Alî el-Fezârî (ö. 821/1418). *Subh'ul-A‘şâ fî Kitâbeti'l-İnşâ*. Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1922.

- İbnu'l-Kayyim, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb El-Cevziyye (ö. 751/1350). *Bedâi‘u'l-Fevâid*. thk. ‘Alî b. Muhammed el-‘İmrân. Mekketu'l-Mukerrame: Dâr ‘Âlemi'l-Fevâid, t.y.
- El-Kefevî, Ebu'l-Bekâ’ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî (ö. 1094/1683). *el-Külliyât: Mu‘cemun fi'l-Mustalahât ve'l-Furûki'l-Lugaviyye*. thk. ‘Adnân Dervîş ve Muhammed el-Mısri, 2. bs. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1998.
- El-Konevî, İsmâ‘îl b. Muhammed b. Mustafâ el-Hanefî (ö. 1195/1781). *Hâşiyetu'l-Konevî ‘alâ Tefsîri'l-İmâmi'l-Beyzâvî*, 1. bs. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 2001.
- El-Kurtubî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (ö. 671/1273). *el-Câmi‘ li Ahkâmi'l-Kur‘ân*. thk. ‘Abdullâh b. ‘Abdilmuhsin et-Turkî, 1. bs. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 2006.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Muslim ed-Dîneverî (ö. 276/889). *Te‘vil’u Muşkili'l-Kur‘ân*. thk. Es-Seyyid Ahmed Sakr, 2. bs. Kâhire: Dâru't-Turâs, 1973.
- El-Libdî, Muhammed Semîr Necîb. *Mu‘cemu'l-Mustalahâti'n-Nahviyyeti ve's-Sarfîyye*, 1. bs. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle ve ‘Ammân: Daru'l-Furkân, 1985.
- El-Mahzûmî, Mehdî. *fi'n-Nahvi'l-‘Arabî: Nakdun ve Tevcîh*, 2. bs. Beyrût: Dâru'r-Râidi'l-‘Arabî, 1986.
- . *Medresetu'l-Kûfeti ve Menhecuhâ fi Dirâseti'l-Lugati ve'n-Nahvi*, 2. bs. Kâhire: Matba‘atu Mustafâ'l-Bâbî'l-Halebî ve Evlâdihi, 1958.
- El-Mâlekî, Ebû Ca‘fer Ahmed b. ‘Abdinnûr b. Ahmed b. Râşid (ö. 702/1302). *Rasfu'l-Mebânî fi Şerhi Hurûfi'l-Me‘ânî*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, 3. bs. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2002.
- El-Melh, Hasan Hamîs, “Ta‘lîlu ‘Ameli'l-Hurûfi'l-Muhtassati Beyne't-Teşbîhi ve'l-İktirân”. *Dirâsât: el-‘Ulûmu'l-İnsâniyyeti ve'l-İctimâ‘iyye*. C. 37, S. 3 (2010): 473-491.
- İbn Mâlik, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. ‘Abdillâh b. Mâlik el-Tâî (ö. 672/1274). *Metnu Elfiyyeti'bni Mâlik*, 1. bs. Kuveyt: Mektebetu Dâri'l-‘Urûbe, 2006.

- . *Sebku'l-Manzûm ve Fekku'l-Mahtûm*. thk. 'Adnân Muhammed Selmân ve Fâhir Cebr Matar, 1. bs. Dubey: Dâru'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve İhyâi't-Turâs, 2004.
- . *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*. thk. 'Abdulmun'im Ahmed Herîdî, 1. bs. Mekketu'l-Mukerrame: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1982.
- . *Şerhu't-Teshîl*. thk. 'Abdurrahmân es-Seyyid ve Muhammed Bedevî el-Mahtûn, 1. bs. el-Cîze: Hicr li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşr, 1990.
- . *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Mekâsıd*. thk. Muhammed Kâmil Berakât. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1967.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem el-Mısrî (ö. 711/1311). *Lisânu'l-'Arab*. Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, t.y.
- El-Mekkûdî, Ebû Zeyd 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Sâlih (ö. 807/1405). *Şerhu'l-Mekkûdî 'Alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*. thk. Fâtıme Râşid er-Râcihî. Kuveyt: Câmi'atu'l-Kuveyt, 1993.
- El-Muberrid, Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd b. 'Abdilekber el-Ezdî (ö. 285/899). *el-Muktedab*. thk. Muhammed 'Abdulhâlik 'Udayma, 3. bs. Kâhire: Metâbi' e'l-Ehrâmi't-Ticâriyye, 1994.
- El-Murâdî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Kâsım b. 'Abdillâh el-Mısrî (ö. 749/1348). *el-Cenâ'd-Dânî fî Hurûfi'l-Me'ânî*. thk. Fahrüddîn Kabâve ve Muhammed Nedîm Fâdıl, 1. bs. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1992.
- . *Tevdîhu'l-Mekâsıdı ve'l-Mesâlik bi Şerhi Elfiyyeti'bni Mâlik*. thk. 'Abdurrahmân 'Alî Süleymân, 1. bs. Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 2001.
- Muslim, Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc b. Muslim el-Kuşeyrî (ö. 262/875). *Sahîhi Muslim*. thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî, 1. bs. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1991.
- İbnu'n-Nâzım, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Mâlik et-Tâî (ö. 686/1287). *Şerhu'bnu'n-Nâzım 'Alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*. thk: Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd, 1. bs. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2000.

- En-Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Mısrî (ö. 338/950). *İ'râbu'l-Kur'ân*. thk. Zuheyr Gâzî Zâhid, 2. bs. Beyrût: 'Âlemu'l-Kutub ve Mektebetu'n-Nahdati'l-'Arabîyye, 1985.
- En-Nîsâbûrî, el-Hasan b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî (ö. 850/1446'dan sonra). *Garâibu'l-Kur'ân ve Ragâibu'l-Furkân*. thk. Zekerîyyâ 'Umeyrât, 1. bs. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1996.
- Er-Radî, Muhammed b. Hasan el-Esterâbâdî en-Necefî (ö. 688/1289). *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti ibni'l-Hâcib*. thk. Hasan b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hıfzî, 1. bs. Riyâd: Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûdi'l-İslâmiyye, 1993.
- Er-Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal (ö. 502/1108). *el-Mufredâtu fî Garîbi'l-Kur'ân*. Mekketu'l-Mukerrame: Mektebetu Nizâr Mustafâ'l-Bâz, t.y.
- Er-Rummânî, Ebu'l-Hasan 'Alî b. 'İsâ b. 'Abdillâh en-Nahvî (ö. 384/994). *Ma'ânî'l-Hurûf*. thk. 'İrfân b. Selîm el-A'sâ Hassûne ed-Dimeşkî, 1. bs. Beyrût: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 2005.
- Sa'ad, Mahmûd. *Hurûfu'l-Me'ânî Beyne Dekâiki'n-Nahvi ve Letâifi'l-Fıkhî*. y.y., 1988.
- Es-Sabbân, Ebu'l-'İrfân Muhammed b. 'Alî el-Mısrî (ö. 1206/1792). *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*. thk. Tâhâ 'Abdurraûf Sa'ad. Kâhire: el-Mektebetu't-Tevfikîyye, t.y.
- Es-Sâmarrâî, Fâdıl Sâlih. *Ma'ânî'n-Nahv*, 2. bs. Kâhire: Şeriketu'l-'Âtik li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 2003.
- Es-Sâmarrâî, İbrâhîm. *el-Medârisu'l-Nahviyye: Ustûratun ve Vâkı'*, 1. bs. 'Ammân: Dâru'l-Fıkr, 1987.
- İbnu's-Serrâc, Ebû Bekir Muhammed b. Sehl en-Nahvî (ö. 316/928). *el-Usûlu fî'n-Nahv*. thk. 'Abdülhuseyn el-Fetlî, 3. bs. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1996.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. 'Usmân b. Kanber (ö. 180/796). *el-Kitâb*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, 3. bs. Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 1988.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasan 'Alî b. İsmâ'îl b. Sîde el-Mursî (ö. 458/1066). *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam*. thk. 'Abdulhamîd Hindâvî, 1. bs. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2000.

- Es-Suyûtî, Ebu'l-Fadl 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505). *el-Behcetü'l-Merdiyye fi Şerhi'l-Elfiyye*. Ma'a hâşiyetihî: *et-Tahkîkatu'l-Vefiyye bimâ fi'l-Behceti'l-Merdiyyeti mine'n-Nikâti ve'r-Rumûzi'l-Hafîyye*. tlf. Muhammed Sâlih Ahmed el-Garsî, 1. bs. Kâhire: Dâru's-Selâm, 2000.
- . *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv*. thk. 'Abdul'âl Sâlim Mukerram, 1. bs. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1985.
- . *Hem'u'l-Hevâmî'*. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn ve 'Abdul'âl Sâlim Mukerram. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1992.
- . *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*. thk: Merkezu'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye. El-Medînetu'l-Munevvere: Mecma'u'l-Melik Fahd, 1426 h.
- . *el-Muzhiru fi 'Ulûmi'l-Lugati ve Envâ'ihâ*. thk. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm ve 'Alî Muhammed el-Bicâvî. Beyrût: Menşûrâtu'l-Mektebeti'l-'Asriyye, 1986.
- . *Şerhu Şevâhidi'l-Mugnî*. thk: Ahmed Zâfir Kûcân. Beyrût: Lecnetu't-Turâsi'l-'Arabî, 1966.
- Eş-Şerîf, Muhammed Hasan. *Mu'cem Hurûfu'l-Me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 1. bs. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1996.
- Eş-Şerîfi'l-Cürcânî, 'Alî b. Muhammed b. 'Alî el-Hasanî (ö. 816/1413). *Mu'cemu't-Ta'rîfât*. thk. Muhammed Sıddık el-Minşâvî. Kâhire: Dâru'l-Fazîle, t.y.
- Şurrâb, Muhammed Muhammed Hasan. *Şerhu's-Şevâhidi's-Şi'riyye fi Ummâti'l-Kutubi'n-Nahviye*, 1. bs. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 2007.
- Taşköprü-zâde, Ebu'l-Hayr Ahmed b. Mustafâ (ö. 968/1561). *Miftâhu's-Sa'âde ve Misbâhu's-Siyâde fi Mevzû'âti'l-'Ulûm*, 1. bs. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1985.
- Et-Tehânevî, Muhammed b. 'Alî b. Muhammed el-Fârûkî (ö. 1158/1745'den sonra). *Mevsu'atu Keşşâfi Istilâhâti'l-Funûni ve'l-'Ulûm*. ed. Refik el-'Acem. thk. 'Alî Dahrûc. çev. 'Abdullâh el-Hâlidî ve Corc Zeynâtî, 1. bs. Beyrût: Mektebetu Lübnân, 1996.

- Et-Tirmizî, Ebû 'Îsa Muhammed b. 'Îsa b. Sevra (ö. 279/892). *el-Câmi'u's-Sahîh: Sunenu't-Tirmizî*. thk. Şu'ayb el-Arnâvût ve 'Abdullâtîf Hirzullah, 1. bs. Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 2009.
- El-'Ukberî, Ebu'l-Bekâ' 'Abdullâh b. el-Hüseyn el-Bagdâdî (ö. 616/1219). *el-Lubâbu fi 'Îleli'l-Binâi ve'l-Î'râb*. thk: Gâzî Muhtâr Tulaymât, 1. bs. Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır, 1995.
- İbn 'Uşfûr, Ebu'l-Hasan 'Alî b. Mu'min b. Muhammed el-İşbîlî (ö. 669/1270). *el-Mukarrib*. thk. Ahmed 'Abdussetâr el-Cevârî ve 'Abdullâh el-Cubûrî, 1. bs. y.y., 1972.
- İbn Ya'îş, Ebu'l-Bekâ' Ya'îş b. 'Alî el-Mavsîlî (ö. 643/1245). *Şerhu'l-Mufassal li-Zemahşerî*. hz. İmîl Bedî' Ya'kub, 1. bs. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2001.
- Ya'kûb, İmîl Bedî'. *Mevsû'atu 'Ulûmi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, 1. bs. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2006.
- *el-Mu'cem el-Mufassal fi Şevâhidi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, 1. bs. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1996.
- Ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım 'Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî (ö. 337/949). *el-Cümelu fi'n-Nahv*. thk. 'Alî Tefvîk el-Hamed, 1. bs. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle ve İrbid: Dâru'l-Emel, 1984.
- *el-Îzâhu fi 'Îleli'n-Nahv*. thk. Mâzin el-Mubârek, 3. bs. Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 1979.
- *Hurûfü'l-Me'ânî*. thk. 'Alî Tefvîk el-Hamed, 2. bs. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle ve İrbid: Dâru'l-Emel, 1986.
- Ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. 'Umer b. Muhammed el-Hârizmî (ö. 538/1144). *el-Keşşâfu 'an Hakâiki't-Tenzîli ve 'Uyûni'l-Ekâvîli fi Vucuhi't-Te'vîl*. thk. 'Alî Muhammed Mu'avvad ve 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd, 1. bs. Riyâd: Mektebetu'l-'İbeykân, 1998.
- *el-Mufassal fi 'İlmi'l-'Arabiyye*, 2. bs. Beyrût: Dâru'l-Cîl, t.y.
- Ez-Zerkeşî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Behâdır b. 'Abdullâh (ö.794/1392). *el-Mensûr fi'l-Kavâid*. thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan, 1. bs. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2000,

Ziyâb, Yûsuf Nemr. *Hurûfu'l-Îdâfeti fi'l-Esâlibi'l-'Arabiyye*. Bagdâd: Dâru'l-Câhîz li'n-Neşr, 1982.

ÖZGEÇMİŞ

Murat Serdar ŞADOĞLU

Düğmeciler Mh. Galip Özger Cd. No:38 D.3 Eyüpsultan / İST.

Email: serdarsadoglu@gmail.com

Tel: 0555 802 0138

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı, Temel İslam Bilimleri Bölümü, 2019, İstanbul

Lisans: Âlu'l-beyt Üniversitesi, İslami ve Modern Hukuk Fakültesi, İslam Esasları (Tefsir-Hadis) Bölümü, 2000, Mafrak-Ürdün

MCSE: Bilge Adam Bilgi Teknolojileri Akademisi, Sistem Mühendisliği Akademisi (MCSE), 2005, İstanbul

Kur'ân'ı Kerîm Öğt.: Dar'ul-Erkam b. ebi'l-erkam Enstitüsü, 1993, Mekke-S.A.

B. MESLEKİ DENEYİM

2010-2019: Akdemistanbul Dil Eğitim Kurumları, Arapça Bölüm Başkanı

2009-2019: Akdemistanbul Dil Eğitim Kurumları, Arap Dili Bölümü Öğretim Görevlisi ve Koordinatörü

2007-2009: Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, İstanbul, Bilgi İşlem Sorumlusu

2005-2006: Medicom Bilgisayar Elektronik LTD. ŞTİ., İstanbul, Teknik Servis Sorumlusu

1993-1994: Mescid'i Haram, Mekke'i Mükerrerme, Kur'ân'ı Kerim Hocası

C. YAYINLARI

İmam Hatip Liselerinde Arapça Öğretimi Sempozyumu, “*Arapça Yazım Kurallarında Uygulama Farklılıkları ve Öneriler*”, İstanbul: Akdem Yayınları, 2011

Arapça Öğretim Rehberi, (Ortak telif), İstanbul: Akdem Yayınları, 2017

Arapçayı Öğrenenler İçin Kolay Dilbilgisi (1) ve (2), İstanbul: Akdem Yayınları, 2016

Mutlu Aile Arapça Hikaye Serisi (2. Kur) ve (3. Kur), İstanbul: Akdem Yayınları, 2016

Arapça Yazı Defteri, İstanbul: Akdem Yayınları, 2016

